

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

74256

**1910 TARİHLİ BURSA BELEDİYE MECLİSİ KARAR
DEFTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİLÜFER UĞURLU

T 74256

DANIŞMAN: DOÇ. DR. YUSUF OĞUZOĞLU

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM GENELİ
DOKÜMANTASYON BİRİMİ

BURSA - 1998

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
GİRİŞ.....	1
KISALTMALAR	6

BİRİNCİ BÖLÜM

1910 YILINA DOĞRU BURSA

1. KENTSEL DOKU.....	7
2. DEMOGRAFİK VERİLER.....	8
3. ULAŞIM.....	11
4. KENTİN İDARİ VE EKONOMİK YAPISI.....	12
4.1. İDARİ TEŞKİLATLANMA.....	12
4.1.1. Tarihsel Arka Plan.....	12
4.1.2. 1910 Yılına Doğru Bursa'da İdari Teşkilatlanma.....	15
4.2. EKONOMİK YAPI.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE BELEDİYE ÖRGÜTLENMESİ

1. OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE BELEDİ HİZMETLER.....	24
2. MODERN BELEDİYE TEŞKİLATININ KURULMASI.....	26
2.1. MODERN BELEDİyecİLİĞE GEÇİŞ NEDENLERİ.....	26
2.2. MODERN BELEDİyecİLİK HAREKETİ VE 1877 BELEDİYE KANUNU.....	27
3. XX. YY'IN BAŞLARINDA BURSA'DA BELEDİYE ÖRGÜTÜ.....	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1910 TARİHLİ BURSA BELEDİYE MECLİSİ DEFTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. DEFTERİN TANIMI.....	37
2. 1910 YILINDA BURSA BELEDİYE MECLİSİ VE TEŞKİLATI.....	39
2.1. BELEDİYE MECLİSİ' NİN TOPLANTI GÜNDEMİNİN BELİRLENMESİ.....	43
2.2. BELEDİYE MECLİSİNDE GÖRÜŞÜLEN KONULAR VE ALINAN KARARLAR.....	45
2.2.1. Sağlıkla İlgili Konular.....	45

2.2.2. Ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak.....	47
2.2.2.1. Fiyat tespitleri.....	47
2.2.2.2. İcarlar, İhaleler.....	50
2.2.2.3. Vergiler.....	52
2.2.2.4. İstikrazlar.....	57
2.2.3. Sosyal Yardımlar.....	59
2.2.4. Aydınlatma İşleri.....	61
2.2.5. Tamirat.....	63
2.2.6. İstihdam.....	66
2.2.7. Belediyenin İlişkide Olduğu Kurumlar.....	68
2.2.8. Defterde ki Diğer Bilgiler.....	69
SONUÇ.....	71
EKLER.....	78
KAYNAKÇA.....	100
DİZİN.....	105

ÖNSÖZ

Tamamlamış olduğumuz yüksek lisans tezi, Türk idare tarihi içinde belediyelerin konumu ve faaliyetleri ile ilgili olarak, belli bir kent, ve sınırlı bir süre baz alınarak hazırlanmış bir araştırmadır.

Türkiye’de belediyeçilik ile ilgili olarak teorik verilere, yani konunun yasal mevzuatına sahibiz. Ancak, bu yasal mevzuatın arkasında, belediyeçilik faaliyetleri açısından ülkede neler olduğunu, teori ile pratiğin ne ölçüde uyum sağladığını görebilmek için, çeşitli kentlerdeki belediye örgütlerinin ve faaliyetlerinin incelenmesi gerektiği kanısındayız. Böyle bir inceleme sonucu elde edilecek bilgiler sadece, kentin idari teşkilatlanması ve belediye örgütleri hakkında bilgi vermeyecek, aynı zamanda kentin ekonomik, kültürel, sağlık, sosyal yardım vs. gibi konularına da, ışık tutacaktır. Ancak, kentsel yaşama belediyelerin katkısını ortaya çıkarması açısından, kent tarihi araştırmalarında faydalı olabilecek bu tür spesifik çalışmalara pek rastlamamaktayız.

Bizim, 1910 yılında Bursa Belediye Meclisi’nin almış olduğu kararları ihtiva eden bir deftere dayanarak yapmaya çalıştığımız araştırma, aynı yılın son beş ayında Bursa Belediyesinin yapmış olduğu faaliyetler ile bu faaliyetlerin yerine getirilmesi sırasında uyulması gereken prosedürlerin neler olduğu konularına ışık tutmaktadır. Pek tabii ki bunların incelenmesi sırasında, kentin güncel yaşamı içerisinde önem kazanmış bir takım konular ve sorunlar hakkında da bilgi edinilmektedir.

Araştırmamıza başlarken, özellikle kaynaklara ulaşma konusunda bir takım sorunlarla karşılaştık. Öncelikle,kaynak bulmak için ilk defa belediyeye gittiğimizde, bize yardımcı olacak kişi bulmakta zorlandık. Bunun üzerine, kendisiyle görüştüğüm danışman hocam Doç. Dr. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Sn. Erdem Saker’in, bir görüşmelerinde kendisine, belediye arşivinde bulunan ve henüz hiçbiri incelenmemiş olan

defterler bulunduğunu, ve bunların ilgilenen araştırmacılara açılabilceğinden bahsettiğini söyledi. Bunun üzerine tekrar belediyeye giderek, görevlilere başkanın söylediklerinden bahsedip, yardımcı olmalarını istememiz üzerine arşive gidebildik. Arşivde muhtelif zamanlara ve işlere ait olan ve sayıları otuzu bulan defterlerle karşılaştık. Bu defterler içerisinde, belediye meclisi tarafından alınan kararları ihtiva eden defterler, dönemle ilgili olarak en fazla bilgi alabileceğimiz defterlerdi. Bunlardan birini incelemek üzere seçtik. Bu seçimi yaparken defterin ait olduğu döneme pek dikkat etmedik çünkü, idari mevzuat açısından cumhuriyetin ilk yılları ile Osmanlı dönemi arasında fazla bir fark yoktu. Ancak defterin fotokopisini alabilmek için, dekanlıktan resmi bir yazı ile Büyükşehir Belediye Başkanlığı'ndan izin almamız gerekiyordu. Bu işlemi de tamamladıktan sonra nihayet çalışmalarımıza başlayabildik.

Bir başlangıç olarak düşündüğümüz bu araştırmamda, benden değerli yardımlarını esirgemeyen Sn. Doç. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na ve diğer değerli hocalarıma teşekkür ederim.

GİRİŞ

“1910 tarihli Bursa Belediye Meclisi Karar Defterinin Değerlendirilmesi” başlıklı tezimizi hazırlarken amacımız, Bursa kentinin idari örgütlenmesi içerisinde belediye örgütünün konumu, halkla hangi noktalarda temaslarda bulunduğu, çalışma şekli ve kent yaşamına ne tür katkılarda bulunduğu gibi sorulara cevaplar bulmaktır. Çok küçük bir dönemi içine alan çalışmamızı dayandırdığımız kaynağımız, Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinde bulunan “1326 Bursa Belediye Meclisi Karar Müsvedde cildi 3.”adlı (o zaman için) kayıt numarası olmayan bir eserdir. Bu defterlerde çeşitli konularda belediye meclisi tarafından alınmış kararlar mevcuttur. Toplam olarak 166 sayfadan oluşan defter, müsvetde olması nedeni ile son derece düzensiz bir el yazısı ile, tutulmuştur. Yer yer karalamaların da olduğu defterde, sağlık, ekonomi, istihdam, tamirat, aydınlatma vs. gibi konularda bilgi almak mümkündür.

Bursa tarihi araştırmalarında ihmal edilmiş bir konu olan Bursa Belediyesi ve faaliyetleri, eldeki kaynaklar tam olarak tetkik edildiği, ve diğer kentlerde ki belediye örgütleri ve faaliyetleri ile karşılaştırıldığı zaman, hem kentte ki idari örgütlenme anlayışı ve yeni kentsel veriler ortaya çıkacak, hem de ülkede ki genel idari teşkilatlanma içerisinde belediyecilik faaliyetleri ve kentlere göre hizmetlerin kalite değişkenleri daha rahat anlaşılacaktır. Ancak bunun gerçekleştirilmesi bir yüksek lisans tezinin sınırlarını aşmakta, daha kapsamlı bir çalışmayı, hatta çalışmaları gerektirmektedir.

Bir yerel yönetim birimi olarak belediyeler, halkın kendi kendini yönetmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış, belde yönetimi ile ilgili konularda iktidar sahibi birimlerdirler. Kentsel sorunları tespit ederek gücü yettiğinde çözen, yetersiz kaldığı durumlarda da, merkezi haberdar ederek yardım isteyen belediyeler, bir aracı vazifesi görerek merkezi kentlerden haberdar edeler, ve sorunların çözümünde kentsel payı arttırarak devletin

yükünü hafifletirler. Kent yönetimine halkın katılımının sağlanması, ve kentsel kuralların kentte yaşayanlar tarafından konulması belediyelerin merkeziyetçilikten uzak, özerk birimler olarak gelişmesini sağlamıştır. Birer küçük cumhuriyet gibi örgütlenen bu birimler, demokrasi kültürünün gelişmesi açısından önemli pratiklerin yapıldığı yerlerdir.

Osmanlı'da ise belediyecilik hareketleri bundan daha farklı bir anlayış üzerine temellenmiştir. Sadece temizlik, aydınlatma gibi basit kentsel hizmetleri yerine getirmek, ve böylece devletin yükünü hafifletmek için kurulmuşlardı. Bir yerel yönetim birimi olmaktan çok, merkez idare teşkilatının taşrada ki uzantısı konumunda, merkeziyetçi bir anlayışla faaliyette bulunmaktaydılar. Yoksa, taşrada merkezden bağımsız belde yönetiminde halkın katılımının sağlandığı özerk yerel yönetim birimlerinin kurulması amaçlanmamıştır. Ancak kuruluşlarındaki amaç ne olursa olsun, varlıkları kendiliğinden birtakım sonuçları da beraberinde getiriyordu. Örneğin, merkezi idarenin kent üzerinde ki denetimini sağlamaya yardımcı bir örgüt olmaktan başka, yerel ölçekli de olsa siyasal katılımı sağlayan bir zemin yaratmaktaydılar. Üstelik, incelediğimiz defterde öğrendiğimize göre bu katılım sadece seçimlere katılmak şeklinde olan siyasal katılım değil, kimi zamanda kent yönetimi ile ilgili olarak alınan kararlara katılım, şeklinde oluyordu. Tabii ki bunun gerçekleşmesi belli şartlara bağlıydı. Ancak sıkı bir hiyerarşik denetim altında faaliyet gösteren belediyelerin kentsel ihtiyaçlara cevap verebilmesi hem bu yüzden, hem de gelir kaynaklarının yetersizliğinden mümkün olmuyordu. Böylece eli kolu bağlı olan belediyeye, merkeziyetçi idare anlayışı fazla bir hareket alanı bırakmamaktaydı. Bunun dışında kentsel şartlarda belediyenin varidatını, dolayısıyla da, beledi hizmetlerin nicelik ve niteliğini etkiliyordu. Ancak ,belediyeye gelen sorunlara çözüm bulunamasa da, bunlar mecliste görüşülüyor ve nihayetinde deftere kaydediliyordu. Bu defterlerin incelenmesi ise, belli bir dönemde, herhangi bir kentte insanların ne tür sorunlarla karşılaştıkları, bu sorunlarla nasıl başa çıktıkları ve nasıl yaşadıkları hakkında, araştırmacılara önemli veriler sağlamaktadır. Ancak ne

yazık ki, bu tür kaynaklara ulaşmanın çeşitli nedenlerle güç olmasından dolayı olacak, belediyelerle ilgili bahsettiğimiz gibi bir araştırmaya en azından Bursa Belediyesi ile ilgili olarak, henüz rastlamadık.

Bunun dışında belediyelerle ilgili olarak hazırlanmış, genel birtakım bilgiler veren değerli çalışmalar mevcuttur. Sıddık Sami Tümerkan tarafından hazırlanmış olan, “Türkiye’de Belediyeler, -Geçmişten Günümüze” adlı eser, belediyelerle ilgili pek çok bilgiyi hazır olarak okuyucuya sunmaktadır. Bunun dışında, Osman Nuri Ergin’in, belediyecilik ile ilgili çeşitli eserleri mevcuttur. “Mecelle-i Umûr-u Belediye” ve “Belediyecilik Dersleri” bunlar arasından en çok yaralandıklarımız oldu. Bunlardan birincisi, geçmişten başlayarak belediye teşkilatlanması ile ilgili olarak çıkmış bütün yasaları yorumsuz olarak ve tam metinleri ile vermektedir. Yine, İlber Ortaylı’nın taşradaki tüm idari örgütleri kapsayan, bu arada modern belediye örgütlerinin de, neden ve nasıl kurulduğunu ve nasıl yürütüldüğünü, bunları kuran anlayışla beraber anlatan, “Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler” adlı yapıtı bizim için son derece önemliydi. Bursa’daki belediye örgütlenmesinden bahseden, bildiğimiz tek eser olarak faydalandığımız Kazım Baykal’ın “2000 Yıllık Bursa’nın Belediyesi” adlı eseri ile, idari teşkilatlanma ile ilgili olarak yazılmış çok sayıda makaleden faydalandık. Ancak bunların çoğu, birbirinin benzeri olan ve genellikle yasal mevzuattan yola çıkılarak tarihsel bir sırayla verilen bilgilerden mürekkeptir. Bu tür araştırmaların daha küçük ölçekli olarak gerçekleştirilmesinin faydalı olacağı kanısındayız.

Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Bursa’nın sosyal, ekonomik, demografik yapısıyla, kentin idari teşkilatlanmasının nasıl olduğu konularına değinilmiştir Bu bölümü hazırlarken, çeşitli makalelerle döneme en yakın tarihte çıkarılmış olan, 1325 Hüdâvendigar Vilâyeti Salnâmesi’nden yararlandık. Konuları ayrıntılı olmayan bir tarihsellik içinde ele almaya çalışarak, incelediğimiz dönem ile ilgili veya ona en yakın olarak

elde ettiğimiz verileri olduğu gibi sunarak, birtakım yorumlarda bulunmaya çalıştık.

İkinci bölüm, Osmanlı Devleti'nde modern belediye örgütlerinin kurulması ve bu konu ile ilgili gelişmelere ayrılmıştır. Bunun için ilk önce, Osmanlı'daki klasik belediyeçilik hizmetlerinin neler olduğundan ve bunların nasıl yerine getirildiğinden bahsederek, daha sonrasında, neden modern belediye örgütlerine ihtiyaç duyulduğunu, bu konudaki uygulamaların nasıl olduğunu, ilgili yasal mevzuatları da tanıtarak, açıklamaya çalıştık. Bölümün sonunda ise, Bursa'nın idari teşkilatlanması içinde, ne zaman bir belediye örgütüne kavuştuğunu, incelediğimiz zamana kadar belediyenin yapmış olduğu bazı hizmetleri ve bu hizmetlerin yerine getirilmesinde önemli rol almış olan valilerden bahsettik. Bunu yaparken, 1927 Bursa Salnâmesi, ile Kazım Baykal'ın eserlerinden faydalandık. Yine, Bursa'nın idari teşkilatlanması içinde belediye örgütünün hangi organlara sahip olduğunu açıklayarak örgütü tanıtmak için, 1325 Salnâmesinde ki bilgileri kullandık.

“1910 Tarihli Bursa Belediye Meclisi Defterinin Değerlendirilmesi” başlığı taşıyan üçüncü bölümde temel materyal irdelenmiştir. Bunun için ilk olarak, defterin tamamı okunarak, içinde bulunan kararlar bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş, ve ayrı başlıklar altında toplanmıştır. Bu kararlara dayanarak belediyenin faaliyetlerinden bahsederken, incelenen konu ile ilgili yasaların ne dediğine de bakılmış, ve her başlık için ayrı ayrı yapılan çıkarımlar bunlarla desteklenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde belediyenin hangi işleri nasıl yürüttüğüne dair prosedürü açıklayan birtakım orijinal verilere ulaştığımızı düşünüyoruz.

Sonuç olarak, incelediğimiz defterde Bursa kentinin idare tarihi içinde, belediye örgütünün konumu, faaliyetleri, bu faaliyetlerini yerine getirirken uyması gereken prosedürler vb. konularının açığa çıkmasının yanı sıra, özellikle kentte ki ekonomik durum ve kentsel gelişme hakkında, bizim bu

yüksek lisans tezi çerçevesinde hakkında analiz yapmamızın zor olduğu, birtakım ham bilgilerde elde edilebilmektedir. Bizim yapmaya çalıştığımız değerlendirme ise, Bursa'nın idari teşkilatlanması içerisinde belediyenin hangi anlayışla örgütlendiği yani, belediyeciliğin ne anlama geldiği, kent idaresinde belediyenin etkinliği veya ne tür fonksiyonlarının olduğu konularıyla sınırlandırılmıştır.

KISALTMALAR

agd : adı geçen defter

age : adı geçen eser

agm : adı geçen makale

bk. : bakınız

c. : cilt

fak. : fakülte

İ.İ.B.F : İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İ.Ü :İstanbul Üniversitesi

s. : sayfa

sa. :sayı

TODAİE : Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü

TTK : Türk Tarih Kurumu

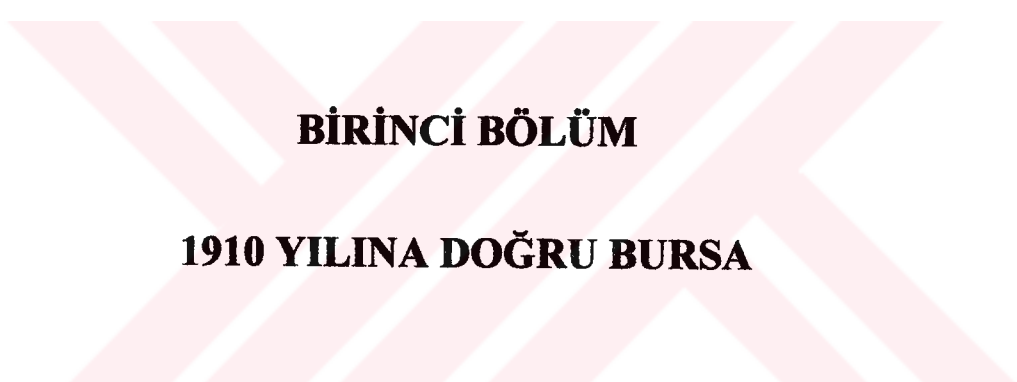
vb. :ve benzeri

vd. : ve devamı

vs. : vesaire

yay. : yayınları

yy. : yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

1910 YILINA DOĞRU BURSA

1. KENTSEL DOKU

Bursa, 1326 yılında Orhan Gazi tarafından Bizanslılardan alındığı zaman, sur içinde küçük bir yerleşimden ibaretti. 1340'da sur dışına taşınan kent, ilk olarak Hisarın doğusunda Atpazarı denilen yerde bir şehir içi hanı "Beyhanı", mektep, imaret ve hamamdan oluşan külliye ile genişlemeye başlamıştır. Günümüzde de kent merkezi olma özelliğini sürdüren bu yerleşim alanını I. Murat'ın Çekirge'de ve Yıldırım Bayezid'in kentin doğusunda yaptırdığı külliyeler takip etmiştir.¹

I. Bayezid tarafından Orhan Bey külliyesi içine yapılan "Ulucamii" ve bedesten klasik islam kentinin belirleyici unsurları olarak, fiziksel ve fonksiyonel olarak kentin kurulduğunu göstermektedir.² Bunları diğer sultan külliyesi takip etmiştir. Kentsel oluşuma ikincil katkıyı vezir külliyesi yapmıştır. Kara Timurtaş Paşa külliyesi, Umurbey külliyesi gibi.³

Lapidus'un islam kenti modelinde, sıkışık konut alanları, heterojen yapısı ve kır ile kent arasında ki kaygan yapısıyla mahalleler, en temel yerleşim birimidirler.⁴ Bu özelliklere sahip olan Bursa mahalleleri, oluşum şekilleri ile ilgili olarak adlandırılmışlardır. Örneğin; külliyelerin etrafında ki mahalleler onları yaptıranların adlarıyla, tasavvuf erlerinin oturduğu yerler onların adlarıyla, göç ederek gelenlerin oturdukları mahalleler göçülen yerlerin adlarıyla anılagelmiştir.⁵ Genellikle bir mescit etrafında şekillenen ve dinsel

¹ Filiz Yenişehirlioğlu, "XIV.-XV. Yüzyıl Mimari Örneklerle Göre Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. 3, TTK, Ankara, 1989, s. 1346. Ayrıca, bk. Engin Yenal, "Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa", *Bir Masaldı Bursa...*, Yapı Kredi yay. İstanbul 1996, s. 25.

² Yenal, *agm*, s. 27.

³ *agm*, s. 28.

⁴ Rana Arslanoğlu, "Kent Kuramları İçinde İslam ve Ortadoğu Bütününe Ağırlık Veren Yaklaşımlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 12, sa. 1-2 Mart - Kasım 1991, s. 128.

⁵ Yenal, *agm*, s. 29. Ayrıca, bk. Neşet Köseoğlu, *Tarihte Bursa Mahalleleri XV. ve XVI. Yüzyılda Bursa Halkevi, Tarih - Müze yay. Bursa, 1946.*

olarak heterojen bir yapıya sahip olan bu mahalleler arasında etnik isimlerle anılanlar “Tatarlar vb.” bulunduğu gibi, sadece Yahudilerin yoğun olarak oturduğu “Karaağaç, Kuruçeşme, Altıparmak gibi..” mahalleler de mevcuttur. Kentsel mekan içerisinde mezarlıkların yeri ise, yerleşim alanları ile içiçe oluşmuştur. “Emirsultan”, “Deveciler” gibi mescitler etrafında oluşan mezarlıklardan başka, bir kısım mezarlıklar da “Beşikçiler” gibi mahalle aralarında ortaya çıkmışlardır.⁶

XIX. yy’a kadar, fiziksel olarak yapısını muhafaza eden kent, göç vs. gibi nedenlerle görüntüsünü bozmadan genişlemiştir.⁷ XX. yy’a gelirken kentin sınırları batıda Çekirge ve Demirkapı’ya, kuzeybatıda Selimiye’ye, güneyde Vefikiye’ye ve güneydoğuda da, Yenimahalle’ye kadar ulaşmıştır.⁸

2. DEMOGRAFİK VERİLER

Bursa alındıktan sonra buradaki Bizans ahalisinin bir kısmı tekfurlarıyla beraber İstanbul’a gitmiş ve yerlerini Müslüman -Türk topluluklara bırakmışlardır.⁹ Kentsel gelişim ile ortaya çıkan mahalleler ve kamusal kullanıma açık alanların “cami, çeşme, han v.s” sayısındaki artış, nüfus artışının da somut bir göstergesidir.¹⁰ Fetihden sonra ise Bursa nüfusu göçler, savaşlar, isyanlar nedeniyle kimi zaman artmış, kimi zaman da azalmıştır.¹¹

Kent nüfusu diğer etnik ve dinsel gruplarla beraber heterojen bir nitelik arz etmektedir. Çeşitli nüfus grupları içerisinde hakim durumda olan Müslüman-Türk nüfustan sonra, Rumlar ile Ermeniler gelmektedirler. Bursa’ya daha sonra 1877 Rus savaşından sonra Bulgar prensliğinden kovulan Pomaklarla, (Bulgarlar) İspanya’dan sürülen Yahudiler de yerleşmişlerdir¹²

⁶ Yenal, *agm*, s. 29-30.

⁷ *agm*, s. 30.

⁸ Kazım Baykal, *2000 Yıllık Bursa’nın Belediyesi*, Bursa 1976, s. 37.

⁹ Bursa 1934 Yıllığı, *Bursa Belediyesi Neşriyatı*, 1934, s. 9.

¹⁰ Yenişehirlioğlu, *agm*, s. 1347.

¹¹ Baykal, *2000 Yıllık...*, s. 32-33.

¹² *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık AŞ. , İstanbul, s. 1642 vd.

Toprak kayıpları sonunda Anadolu'ya yönelen göçmenlerden, Bursa'ya gelenlerin bazıları için yeni mahalleler oluşturulmuştur. Örneğin; 1876-1877 Rus savaşından sonra gelenler için Ruscuk, İntizam Mahallesi gibi mahalleler kurulurken, kimileri de Hoca Hasan Mahallesi'ne yerleştirilmişlerdir. Bundan başka, Bulgaristan'dan gelenler Çırpan Mahallesi'ne, 1900'lerde Kırım'dan gelenler Yenimahalle'ye, 1905'de Rumeli'den gelenler Vefikiye Mahallesi'ne, Hayriye Camii çevresine vb. yerleştirilmişlerdir.¹³

XX. yy.' da. Bursa'da Rumların; Umurbey Mahallesi civarında, Kayabaşı, Kırkmerdiven, Balıkpazarı, Kayhan, Demirkapı, Kocanaip Mahallelerinde, Ermenilerin; Setbaşı, Mollaarap; Çobanbey Namazgah Mahallelerinde, Yahudilerin ise; Altıparmak Mahallesi'nde oturduklarını , söylemek mümkündür.¹⁴

1893 nüfus sayımına göre, Bursa kent merkezinde Müslüman nüfus 49.941 kişi olarak belirlenmişti Ayrıca, Ortodoks Rum; 5217, Ermeni; 4613, Katolik; 1362, Protestan; 302, Yahudi; 2806, Bulgar; 22 ve diğer milletlerden 1372 kişi bulunuyordu. Bursa'nın kırsal kesiminde ise; İslam; 47.667 ve Rum ; 17.340 kişi olarak sayılmıştır.¹⁵ Bu rakamlara göre kır ve kent nüfusu karşılaştırıldığında, İslam nüfusunun yarısının kırdaki nüfusa eşit olduğu görülmektedir. Gayrimüslim nüfus içinde ise, sadece Rumların kırdaki nüfusa eşit olduğunu ve kırsal alandaki Rumların kentte yaşayan Rumlara göre yaklaşık üç kat daha fazla olduğunu görmekteyiz.

Buna göre toplam Bursa nüfusu kır ve kent olarak 130.642, yalnız kent olarak; 65.635 ve yalnız kır olarak; 65.007 kişiden oluşmaktaydı.

¹³ Sezai Sevim, "Osmanlı Bursası'na Grup Yerleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler", *Bir Masaldı Bursa...*, Yapı Kredi Yay. İstanbul, 1996, s. 156.

¹⁴ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, TTK, Ankara, 1994, s. 9- 11.

¹⁵ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1644.

İncelediğimiz belediye defterinin tutulduğu tarihe en yakın nüfus kaydını Kazım Baykal'dan öğrenmekteyiz. Buna göre; 1908 yılında Bursa'da 51.300 İslam, 5700 Ermeni, 5039 Rum, 3404 Yahudi, 502 Katolik, ve 207 Protestan olmak üzere toplam 66.151 kişi mevcuttu.¹⁶

Bursa ahalisinin “ umulduğundan fazla kanaatkar ve beklenildiğinden fazla itaatli” olduğunu belirten Abdülkadir'in de, Bursa nüfusuna ait sayısal verileri hemen hemen Baykal'la aynı değerleri göstermektedir. Buna göre, toplam nüfus 69.122 kişi ve bunun 53.214 'ü İslamdır¹⁷

Bu nüfusu ile Bursa; İzmir, Boğdan, Halep, Şam ve Beyrut'tan sonra en kalabalık Osmanlı-Asya şehri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Dönemin Bursa'sında, kamusal kullanıma açık alanlara ait bilgiler, nüfusun sosyo-ekonomik altyapısının anlaşılmasına katkıda bulunabileceği için önemlidir. Buna göre, 1911 yılında Bursa'da 4228 dükkan, 9 eczahane, 80 meydan, 21 hotel, 345 ota, 2 tulumhane, 46 umumi abdesthane, 1 temaşahane, 4 matbaa 86 han, 433 kahve, 27 hamam, 1 çamaşırlık, 15 mezarlık, 4 sinago, 9 meydan, 1 belediye dairesi, 1 tımarhane, 1 mülkiye idadisi, 109 cami, 74 mescid, 1 gusulhane, 10 kilise, 1 metropolidhane 579 çeşme, ve şadırvan, 1 hastahane, 1 dar'ül muallimin, 1 askeri idadi, 1 asker rüşdiyesi, 1 kız rüşdiyesi, 53 ibtidaiye mektebi, 1 sanayi mektebi, 4 gayrimüslim mektebi, 191 mahalle, 900 sokak ve 16 karakolhane bulunduğu görülmektedir.¹⁹

Bursa merkez kazasındaki eğitim faaliyetlerine baktığımızda 1325 (1907) salnâmesine göre; 250 mekteb-i sıbyan ve iptidaiye vardı. Biri kızlar için olan iki rüştiyede 137 şerden 274 öğrenci, iki İdadi'de toplam 586 kişi ve 32 medresede ise, toplam 1219 talebe öğrenim görüyordu.²⁰

¹⁶ Baykal, 2000 yıllık ..., s. 21.

¹⁷ Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Hüdâvendigar Vilâyeti Matbaası, Bursa, 1327, s. 3-7.

¹⁸ *age*, s. 8.

¹⁹ *age*, s. 8-9.

²⁰ 1325 *Hüdâvendigar Vilâyeti Salnâmesi*, Vilâyet Matbaası, Bursa 1325 s. 330-339.

1907 yılında, Bursa’da üç matbaa mevcuttu; 1284’de kurulan “Matbaa-i Vilâyet” de taş baskı ile Türkçe, Rumca, Ermenice ve Fransızca basım yapılabiliyordu. Diğeri, “Matbaa-i Emri”dir. 1886 (1303)’da Yenişehirli Murad Emri Efendi tarafından açılan matbaa önce “Fevaid” adlı bir risale çıkarmış, bunu “Bursa” ceridesi ile “sanâyi” adlı risale takip etmiştir. Diğeri “Muâyin-i Hilal Matbaası”dır. Burada 1910 (1326) yılında İsmail Hakkı Efendi tarafından “Müdafaa”, “Mücahede-i Mâye” ve “Cihad” cerideleri Çıkarılmıştır. 1895 (1312) yılında “Gündoğdu” adlı risale ile 1324’de “Barika-i İrşad” adlı haftalık gazete ise Emri Matbaası’nda çıkarılmıştır.²¹

Bütün bu verilerden kalabalık ve yoğun bir yapı gösteren Bursa kent nüfusunun XX. yüzyıl başlarında sosyal ve kültürel açıdan diğer Osmanlı kentlerine göre iyi durumda olduğu söylenebilir.

Şimdi kentin ulaşım olanaklarını inceleyeceğiz.

3. ULAŞIM

Yollar üretimde verimlilik ve ticari etkinlik açısından kenti geliştiren, yahut gelişmişliğini gösteren bir unsurdur. Ayrıca kentte yaşayan halkın kültürel ilişkilerinin ve ticaret-üretim etkinliklerinin sürdürülmesinde ulaşımın etkisi vardır.

Bursa’da incelediğimiz dönemde ulaşım daha çok karayolu ile gerçekleştiriliyordu. Şoseler hem kent içi ulaşımı, hem de çevre illerle bağlantıyı sağlaması açısından dikkate değerdir. Bunlar; Bursa-Mudanya şosesi (31 km.), Bursa-İnegöl Şosesi (45 km), İnegöl-Karaköy (Anadolu Demiryolu

²¹ Abdülkadir, *age*, s.300-307. Ayrıca bk. Matbaa-i Emri ile ilgili olarak 1325 Salnâmesinde şu bilgiler yer almaktadır; Kuruluş tarihi 1307’dir ve “Bursa” adlı bir gazete çıkarmıştır. 1291’de Şakir Efendi tarafından kurulan Feraizcizade Matbaası’nda ise “sanayi” ve “Fevaid” adlı iki gazete çıkarılmaktadır. Bk. *1325 Hüdâvendigar ...*, s. 339.

bağlantılı) 51 km, Bursa-Yenişehir Şosesi (55 km), Yenişehir-İznik (22 km) ve Yenişehir-Bilecik (42 km)'dir.²²

Bu dönemde kentten sadece bir demiryolu hattı geçmekteydi. 1873-1874 yıllarında devlet tarafından yaptırılan Mudanya-Bursa demiryolu ancak 1892 yılında, bir Fransız şirketine ihale edilmesi sonucu kullanıma açılmıştır. Altı istasyonu olan hat 1 metre genişliğinde, 42 km 780 m. uzunluğunda olup, tamamı Hüdâvendigar vilâyeti sınırları içindeydi.²³

Şehir içi yollardan Fevzi Çakmak Caddesi, 1906 yılında tamamlanmıştır. Yine Çekirge-Hamzabey-Kaplıcakapı-Zindankapı-Işıklar yolu 1883'de, Tophane-Hastahane 1871-1878 arasında, Belediye ve Hükümet civarında ki yollar 1878'de ve Zafer Meydanı-Tahıl (Cumhuriyet Caddesi)-Altıparmak-Merinos Caddesi ise 1902-1904 yılları arasında tamamlanmıştır.²⁴

4. KENTİN İDARİ VE EKONOMİK YAPISI

4.1. İDARİ TEŞKİLATLANMA

İncelediğimiz döneme ait Bursa'nın idari yapılanmasını anlatmaya girişmeden önce, Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatına ilişkin düzenlemelerinden bahsederek Bursa'nın idari bir birim olarak mülki taksimat içindeki yerini netleştirmeye çalışacağız.

4.1.1. Tarihsel Arka Plan

1800'lere gelene kadar esaslı bir değişikliğin yapılmadığı Osmanlı taşra teşkilatı, temel idari birim olan sancakların birleşmesinden oluşan Eyalet Sistemine dayanmaktaydı. Kanuni döneminde (1520-1566) sayıları 34 olarak

²² Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Canikler Matbaacılık, İstanbul, 1982, s. 330-339.

²³ *1325 Hüdâvendigar ...* s. 276-277.

²⁴ Baykal, *Bursa ve...*, s. 25.

tespit edilen eyaletlerden biri olan Anadolu Eyaleti'nin 14 sancağından biri de Hüdâvendigar Sancağı'dır ve merkezi Bursa'dır.²⁵

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması üzerine eyaletlerde Redif teşkilatı oluşturulmuş ve bunların askeri, mali ve mülki işleri ile ilgilenmek üzere sancaklar birleştirilerek Müşirlik'ler oluşturulmuştur. Hüdâvendigar Müşirliği'ne; Kocaeli, Bolu, Karesi ve Eskişehir sancakları bağlanmıştır. Bundan başka, Kütahya ve Karahisar sancaklarından oluşan "Redif-i Hassa Hüdâvendigar Ferikliği"de bu müşirliğin kapsamı içindedir.²⁶

II. Mahmut döneminde (1808-1839) yerel yönetimlerde gerçekleşen yeniliklerden biri olarak Muhtarlık Teşkilatı'nın kurulmasını görmekteyiz. İlk olarak 1833'de Kastamonu'da kurulan teşkilat aynı yıl içinde Anadolu eyalet ve sancaklarında bu arada Bursa'da da kurulmuştur.²⁷ Önceleri idari ve adli daha sonra ise sadece adli bir birim olan "Kaza"nın teşkilat yapısı'da, 1842'den itibaren yeniden düzenlenmiş ve bu haliyle tanzimatın uygulandığı her yerde hayata geçirilmişti. Halk tarafından seçilen ve aylık ücreti halk tarafından karşılanan "Kaza Müdürü"nın idari görevleri, mali görevlerinden sonra gelmekteydi.²⁸

1856 Islahat Fermanı'ndan sonra gündeme gelen "Vülât-ı İzâm ve Mutasarrıfın-i Kiram ile Kaymakamların ve Müdürlerin Vezâifini Şamil Tâlimat " adlı nizamnâme ile devlet idaresindeki düzenleme çabaları hız kazanmıştır. Bu sırada ülkede ki mülki taksimat eyalet, liva, kaza ve karye olarak belirlenerek, hiçbir eyalete bağlı olmayan livaların mutasarrıfa bağlı olacağı belirtilmiştir.²⁹

²⁵ Vecihi TÖNÜK, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, İçişleri Bak. Yay. seri: 3, sa: 3, Ankara, 1945, s. 55-61.

²⁶ *age.* s. 90-91.

²⁷ Musa ÇADIRCI, "Türkiye'de muhtarlık teşkilatı'nın kurulması üzerine bir inceleme", *Belleten*, cxxx, No:135, Ankara, 1970 s. 411.

²⁸ Musa ÇADIRCI, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, c:III, sa:206, Ankara 1989 s. 238 vd.

²⁹ Tönük, *age.* s. 116 vd.

Büyük bir idari birim olarak vilâyetler, 1864 tarihli “Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi” ile oluşturulmuştur. Buna göre her sancakta bir mutasarrıf, her kazada bir kaymakam bulunacak ve köylerde de belediye kurulacaktı. Kaza ile köy arasında da “Nahiye” adıyla yeni bir idari birim ortaya çıkmaktaydı.³⁰ Tuna Vilâyeti’nde (Niş, Silistre ve Vidin) uygulanan bu sistem üç sene sonra 1867 yılında “Vilâyet Nizamnâmesi” adıyla bütün memlekette hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu nizamnâmeyle beraber vilâyet olan yerler arasında Hüdâvendigar da bulunmaktaydı.³¹ Vilâyet, Liva, Kaza ve Köy Teşkilat ve idaresini ayrıntılı olarak anlatan bu nizâmnameden sonra 1870 yılında bir nizamnâme daha gündeme gelmiştir ki, bu 1913 yılında, vilâyetlerle ilgili geçici kanun çıkarılıncaya kadar gündemde kalmıştır.

İdari birimler 1870 (9 Kanunusani 1286) tarihli bu nizamnâme ile beşe çıkarıldı: Vilâyet, Liva, Kaza, Nahiye ve Köy idareleri. “İdare-i Umûmiye-i Vilâyat Nizamnâmesi” adıyla çıkarılan bu nizamnâme ile, bir önceki nizamnâme üzerinde bir takım düzenlemeler ve bazı yenilikler yapılmıştır. Örneğin; “Nahiye” idari bir kademe olarak kabul edilmiş, vali yardımcılığı oluşturulmuş, idari birim idarecilerinin görevleri ve yetkileri daha ayrıntılı olarak verilmiş, memuriyet ve hizmetler artırılmış, Maarif Müdürü, Tarik Emini, Defteri Hakani Müdürü, Emlak ve Nüfus memurları, Evkaf Müdürü gibi memurluklar ihdas edilmiştir. Ayrıca bu nizamnâme ile merkez mutasarrıf ve kaymakamlığı ile merkez idare meclisi kaldırılmış, bunların görev ve yetkileri ise vilâyet ve livaya devredilmiştir.³² Daha sonra 1877 de çıkarılan nizamnâme ise, idari taksimatta bir değişiklik yaratmamıştır.

Buna göre, Bursa sancağının kazası ve Hüdâvendigar Vilâyeti’nin de merkezi olarak Bursa, inceleme konusu seçtiğimiz dönemde, kaza idare ve

³⁰ İ.Hakkı GÖRELİ, “Memleketimizde Vilâyetler İdaresi Tarihine Bir Bakış”, *İdare Dergisi*, Mart-Nisan 1945, sa:173, s. 151. Ayrıca, bk. Tönük, *age*, s. 137 vd.

³¹ Hüdâvendigar Eyaleti 1860 yılında mutasarrıflığa indirilmişti. Bk. Tönük, *age*, s. 128 vd ile, s. 147 vd.

³² *age*, s. 177 vd.

teşkilatı olarak değil ama, vilâyet idare ve teşkilatına dahil olarak karşımızı çıkarmaktadır.

4.1.2. 1910 Yılına Doğru Bursa'da İdari Teşkilatlanma

İncelediğimiz dönemin vilâyet teşkilatının hangi birimlerden oluştuğunu öğrenmek için bu döneme en yakın bilgileri veren, 1325 (1907) tarihli Hüdâvendigar Vilâyeti Salnâmesi'nden yararlandık. Böylece belediye teşkilatının kentin idari yapısı içinde kapsadığı alanı tespit etmek mümkün olabilecekti.

Buna göre Bursa'daki idari üniteler şunlardı;

Dahiliye ile ilgili birimler

Vilâyet Erkânı: Vali³³, Naib, Defterdar, Mektubi

Vilâyet İdare Meclisi : Vali, Naib, Vali Muavini, Defterdar, Mektubi, Rum Metropolitidi, Ermeni Murahhasası, Ermeni-Katolik Murahhasası, Haham Başı'ndan oluşuyordu, ayrıca ikisi Müslüman ikisi Gayrimüslim dört tane seçilmiş üye vardı.³⁴

Vilâyet İdare Meclisi Kalemi (Ser katib, ikinci katib, mukayyid, mübeyyiz.)

Vilâyet İdare Meclisi Mahkemesi Kalemi (Müdde-i umûmi maiyyet memurlarından bir kişi, müstantık maiyyet memurlarından bir kişi, zabıt katibi.)

Vilâyet Maiyyet Memurları (İkisi Gayrimüslim olan yedi üye.)

Sicill-i Ahval Komisyonu (Reis; Mektubi-i Vilâyet, evrak müdürü, üç memur.)

³³ Vali 1910 yılında Hüsnü Bey'dir. Bk. 1967 Bursa İl Yıllığı, Vilayet Matbaası, Bursa, 1967, s. 9.

³⁴ 1325 Hüdâvendigar..., s. 362-363.

Mektûbî Kalemi (muavin, mübeyyiz, beş müsevvid, ser mübeyyiz, yedi mübeyyiz, baş mukabeleci, mukabeleci refiki.)

Evrak Kalemi (müdür, müdür muavini, altı sancak mukeyyidi, iki mukeyyid refiki.)

Mülkiye Hey'et-i İthamîyesi (Müftü Efendi, Defter-i Hakani memuru, Meclis-i İdare-i Vilâyet Azasından bir kişi.)

Umûr-ı Ecnebiyye Müdüriyeti (ikisi de ecnebi olan müdür ve tercüman.)

Nüfus Nezareti (nazır, ser katib, dört katib, üç katib refiki sicilât muhafızı.)

Tetkik ve Tasfiye-i Bakaya Komisyonu (reis; mektubi-i vilâyet, dört aza, katib.)

Muhacirin Komisyonu (iki reis, sıhhiye müfettişi, Defter-i Hakani müdürü, vilâyet maiyyet memuru, iki seçilmiş üye, katib.)

Orman İdaresi (Ser müfettiş, ser katib, yedi üye.)

Maden İdaresi (mühendis)

Telgraf ve Posta İdaresi (ser müdür, merkez müdürü, müfettiş muavini, posta ve telgraf müdür muavini, iki katib, onaltı memur.)

Matbaa-i Vilâyet (nazır; mektubi-i vilâyet, idare memurları; biri müdür üç kişi, tahrir memurları; biri ser muharrir üç kişi, Hurufat kısmı; dokuz kişi, Litoğrafya kısmı; beş kişi.)

Jandarma Dairesi (alay kumandanı, idare emini.)

Polis Dairesi (ser komiser, onbir komiser, onaltı efrad.)

Bursa'da ki Askeri Birlikler

Bursa Merkez Taburu (sekiz kişi, Misafıran; on kişi)

Bursa Fırka-i Askeriyesi Kumandan Ve Ümera Ve Zabitanı (yirmi altı kişi)

Redif İkinci Mihaliç Alayının Üçüncü Çekirge Taburu Ümera Ve Zabitanı (ondokuz kişi)

Maliye ile ilgili birimler

Vilâyet Muhasebe Kalemi (otuzdört memur.) ve Tahrir-i Vergi Kalemi (müdür, ser katib, yedi katib, defterci.)

Tahsilat Komisyonu (tahsilat müdürü, maiyyet katibi.)

Vilâyet İstatistik Hey'et-i Tahririyesi (reis;mektubi kalemi mübeyyizi, muhasebe liva katibi, mahkeme-i istinaf ser katibi.)

Reji Nezareti (nazır, muavin, muhasebeci.) Muhasebe Kalemi; beş kişi, Tahrirat Kalemi;iki kişi.

Defter-i Hakâni Dairesi (bir müdür, üç katib.)

Merkez Kazası Tapu Kalemi (dört katib.)

Tahrirat Kalemi (ser katib, toplam yedi müsevvid ve mübeyyiz.)

Bayındırlıkla ilgili birimler

Nafia İdaresi (Nafia müdürü, bedelat-ı nakdiyye vilâyet tahsil memuru, bedelat-ı nakdiyye merkez tahsil memuru, ser mühendis, üç mühendis, mübeyyiz, iki ser kondüktör, üç kondüktör, bir memur, iki katib.)

Nafia Komisyonu (Nafia müdürü, vilâyet idare meclisinden bir aza,ser mühendis, belediye azasından reis vekili, nüfus nazırı, ziraatbank şube memuru, ticaret odası azası.)

Mudanya-Bursa Demiryolu İdaresi (onbeş kişi.)

Eğitim ile ilgili birimler

Maarif İdaresi (müdür ile beraber dokuz kişi.)

Merkez Vilâyet Mekâtib-i İbtidaiyye Komisyonu (reis;maarif müdürü ve dört aza.)

Bursa Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi (Hey'et-i İdare; müdür ile birlikte oniki kişi. Hey'et-i Talimiye; onsekiz kişi.)

Hamidiye Medrese-i Muallimi(ni) (müdür, müdür muavini, ve üç kişilik diğer personel.)

Anas Rüşdiye Mektebi (yedi bayan muallime.)

Hamidiye Bursa Sanayi Mektebi (Hey'et-i İdare; müdür ile birlikte yirmi beş kişi. Hey'et-i Tedrisiye; onbir kişi.)

Hamidiye Sanayi Mektebi Komisyonu (reis; vilâyet muanini, azalar;Baba Efendi Dergahı postnişini,Mekteb- i İdadi-i Mülki ikinci müdürü, maarif muhasebe memuru, mektebin müdürü, Vilâyet Defter-i Hakan-i ser katibi.)

Mekteb-i İdadi-i Askeriyye (Hey'et-i İdare; müdür-kol ağası- ve onkişilik diğer personel. Hey'et-i Tedrisiye; onbir kişi.)

Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyye (Hey'ey-i İdare; müdür vedört kişilik diğer personel. Hey'et-i Tedrisiye; oniki kişi.)

Evkafıla ilgili birimler

Evkaf Dairesi (oniki kişilik personel.)

Evkaf Komisyonu (reis; Müftü Efendi, dört aza ve katib.)

Tarımla ilgili birimler

Müdüriyet İdaresi (onsekiz kişilik personel.)

Ziraat ve Anbar İdaresi (sekiz kişi.)

Ziraat Ameliyat Mektebi (ziraat müfettişi ve müdür ve on kişilik diğer personel.)

Adliye ile ilgili birimler

Mahkeme-i Şeriyye: Bab Kalemi, Kassam Kalemi, Eytam İdaresi, Eytam Komisyonu

Devair-i Adliye: Müfettiş, Mahkeme-i istinaf Dairesi; Mahkemi-i Bidayet Hukuk Dairesi, Mahkeme-i Bidayet Ceza Dairesi, Mahkeme-i Bidayet Kalemi, İcra Dairesi, Mahkeme-i Ticaret.

Sağlıkla ilgili birimler

Hamidiye Bursa Hastanesi: Hey'et-i Komisyon; reis, vilâyet muavini, azalar; vilâyet İdare Meclisi azasından bir kişi, hastahane müdürü, iki miralay, hastahane tabibi, katib.) Hey'et-i Sıhhiye; yedi tabib, beş eczacı, üç cerrah. Hey'et-i İdare; müdür ile beraber toplam onbeş kişi.)

Umur-ı Sıhhiye: Müfettiş

Ticaretle ilgili birimler

Bank-ı Osmani'nin Bursa Şubesi (onbir kişi.)

Ziraat Bank Şubesi (yedi kişi.)

Ziraat Bank Meclisi (reis, ziraat müfettişi ve üç üye.)

Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası (onbir kişi.)

Memurin-i Ecnebiyye: İran Baş Şehbenderliği, Fransa. Almanya, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Rusya, İspanya, İtalya, Yunanistan ve Belçika'dan konsolos veya vekilleri.

Düyûn-ı Umûmiye Nezareti (nazır, ser müfettiş, dokuz kişilik diğer personel.)

Tahrirat kalemi (sekiz kişi.)

Aşar Kalemi (dört kişi.)

Belediye Dairesi³⁵ (reis vekili, Rıza Bey,onbir tane meclis üyesi, otuz kişilik personel.)

Bu idari teşkilatlanma içerisinde ilk olarak dikkatimizi çeken nokta, memur sayılarının fazlalığıdır. Bunun, merkeziyetçi yönetimin bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Bunlar arasından adliye ve kolluk görevleri sayıca en fazla olanlarıdır. Ayrıca yürürlükte ki Vilâyet Nizamnâmesine göre, idari teşkilat içerisinde yer almayan “Naip”in, vilâyet erkanı içinde validen sonra ikinci olarak sayılmış olması ilginçtir. Vilâyetin idari hiyerarşisi içerisinde Gayrimüslim unsurların da ön planda olduğu dikkati çekmektedir. İdari teşkilat içerisinde bulunan kuruluşlar merkezi hükümetin çeşitli nezaretlerinin bir uzantısı durumundadırlar. Bu da taşradaki yerel yönetim anlayışının yerellikten çok, merkeziyetçiliğinin ağır bastığının bir göstergesidir. Bu merkeziyetçi yönetim anlayışının bir diğer göstergesi de, bir yerel yönetim birimi olarak merkezden bağımsız düşünülmesi gereken belediye örgütünün, vilâyet İdare Teşkilatı içinde sayılmış olmasıdır. Zaten kentte ki idari birimlerin niteliğine bakıldığında, bunların kentsel yaşamın her alanını kuşatmış oldukları ve, neredeyse merkezin haberi olmadan kentte hiç bir faaliyetin gerçekleşmeyeceği görülecektir.

³⁵ *age*, s. 365- 390.

4.2. EKONOMİK YAPI

15. yy.'da Ortadoğu'nun önemli bir ticaret merkezi olarak ortaya çıkan Bursa; İran, Arabistan, Hindistan ve Çin'den gelip Avrupa'ya mal satmak isteyen tüccarların buluştuğu bir transit geçit merkeziydi.³⁶ Arap ve Hint baharatları ile, ilaç ve boyalarının pazarlandığı bir saha olan Bursa, boya sanayiinde imparatorluğun en önemli merkeziydi.³⁷ Arabistan'a kumaş, kereste, zift vb. gönderen Bursa'nın ipekçiliği ise gerek kent, gerekse devlet ekonomisinde belirgin bir yer işgal etmekteydi.³⁸

Bursa, her çeşit ipekli kumaşın dokunduğu bir imalat sektörüne ve bunun yan sanayiine sahipti. Ancak 16. ve 17. yy.'larda ipekçilik sektöründe bir bunalım baş göstermeye başlamış, ve bu durum el tezgahlarının kaldırılarak yerine buharlı dokuma makinelerinin kullanılmaya başlanması ile son bulmuştur. İlk defa 1844 yılında açılan bir atölyede yeni yöntemle ipek üretimi başlamıştır. Giderek artan fabrikalaşma ile üretimde standardizasyona gidilmiş, bunun sonucu olarak da Avrupa standartlarında, düzgün, ölçülü ipek üretilmiştir.³⁹ 1888 yılında İpek Darü't Talimi kurulmuş ve 1907'ye kadar buradan 769 kişi mezun olmuştur.⁴⁰ Kentsel üretimde ipek sanayiinden sonra ağırlıklı yeri deri sanayii almaktaydı.⁴¹

XIX. yy'da Bursa'da ticaret ve sanayii büyük ölçüde azınlıkların elinde idi. 1889'da kurulan Bursa Ticaret Odası'nın 750 üyesinden sadece 313'ü Müslüman ve 437'si Gayrimüslimdi.⁴²

³⁶ Ayhan AKTAR, "Bursa'da Devlet ve Ekonomi", *Bir Masaldı Bursa*, Yapı Kerdi Yay. İstanbul, 1996, s. 10. Ayrıca, bk. Musa ATAŞ, *Bursa Klavuzu*, Bursa, 1944. s.77-78.

³⁷ Halil İNALCIK, "Türkiye'nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar", *Bir Masaldı Bursa*, İstanbul, 1996, s. 63. Ayrıca, bk. Necdet SEVİNÇ, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomi Düzeni*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985 s. 138.

³⁸ İncalcık, *agm*, s. 62-63.

³⁹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara, 1991, s. 370.

⁴⁰ *Yurt Ansiklopedisi*, s. 1646.

⁴¹ *age.* s. 1748.

⁴² *age.* s. 1647.

Osmanlı şehirlerinde, kentsel saha içerisindeki ticari mekanlar olarak hanlar, kervansaraylar, açık pazar ve panayır alanları, dükkanlar ve bedestenler karşımıza çıkmaktadır.⁴³ Bursa'da XX. yy.'ın başlarına gelindiğinde, 86 han, 47 çarşı, 4228 dükkan, 21 hotel, 345 oda vs. bulunmaktaydı.⁴⁴

Kentte ticaret, Gemlik-Mudanya, Bandırma, Erdek ve Kapıdağ limanlarından yapılmaktaydı.⁴⁵ 1904 yılında bu limanlardaki ticaret hacmine bakıldığında; Bandırma'da 20.111.500 kuruşluk ticari eşya ve 4.521.300 kuruşluk maden ihraç edilmiş ve 36.680.920 kuruşluk ticari eşya ithal edilmiştir. Yine Gemlik limanında 11.009.289 kuruşluk ihracata karşılık 23.186.616 kuruşluk ithalat gerçekleşmiştir. Mudanya limanında ise 822.105 kuruşluk ihracata karşılık 1.780.000 kuruşluk ithalat yapılmıştır.⁴⁶

Bu değerler 1904 yılında bu limanlarda gerçekleşen ticari faaliyetler sonucu ticaret dengesinde ithalat lehine bir bozulma olduğunu göstermektedir

İhraç edilen mallar arasında krom, ipek tohumu, delik ipek kozası, ipek, ceviz kütüğü vb. ilk sıraları almaktaydı. Buna karşılık, şeker, un, ardıç, kahve, kükürt, çivi vb. gibi eşyalar ithal edilmekteydi. Gemlik limanından ithal edilen 43 çeşit emtia incelendiğinde bunların çoğunun mamul maddeler olduğu gözlenmektedir. Aynı şekilde ihracat ise hammaddeye yöneliktir.⁴⁷

Kentte gerçekleşen tarımsal üretim ihtiyacı karşılamaya yönelikti. Buğday, arpa, mısır, yulaf, nohut vb. üretilmekteydi. Kentteki tarımsal üretim içinde ilk sırayı alan buğday, 1904 yılı ticaretinde ithalat değerleri arasında görülmektedir.⁴⁸

⁴³ Gönül TANKUT, "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi*, c.2, TTK. Ankara, 1973, s. 774.

⁴⁴ Abdülkadir, *age*, s. 8.

⁴⁵ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde...*, gösterilen yer.

⁴⁶ *1325 Hüdâvendigar...*, s. 320.

⁴⁷ *age*, s. 320-321.

⁴⁸ *age*, s. 320.

XX. yy'ın başlarında kentte bulunan iki kiremidhane, 47 böceklik, 31 debbağhane, 4 çömlekhane, 14 düde-hane, 42 ipek fabrikası, 5 yağhane ve 17 boyahane, kentsel üretimin yoğunlaştığı alanlar konusunda bir fikir vermektedir..⁴⁹

⁴⁹ Abdülkadir, *age*, s. 8.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE BELEDİYE ÖRGÜTLENMESİ

1. OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE BELEDİ HİZMETLER

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde şehir idaresi kadılara ve subaşılar bırakılmıştı. Kadılar daha çok yargısal işlere, ve subaşılar da inzibati ve beledi işlere bakmaktaydılar.⁵⁰

Tanzimattan önce şehir idaresinde öncelikli olan kadı, hükümet ve belediye işlerini görür, zabıtaya amirlik eder ve yargıçlık yapardı. Yani hem idari, hem adli hem de mahalli (beledi) olarak yetkiliydi.⁵¹ Merkeze bağlı olan kadının İstanbul'da amiri sadrazam ve taşrada ise vali idi. Mahalli vazifeleri arasında, narh koymak ve çarşı pazar dolaşarak fiyat ve kalite kontrolü yapmak en düzenli yaptığı işlerdi. Kadı, yanında muhtesib (ihtisab ağası) ve maiyyetinde zabıta memuru ile kol gezerdi. Esnafa ceza verdiğinde bunu yanında bulunan memurlar uygulardı. Kadının yanında herhangi bir istişare organı veya meclis bulunmamaktaydı.⁵²

Modern belediye teşkilatı bulunmadığı için belediye işleri tek bir idare tarafından görülemezdi. Örneğin ebniye işlerine şehremini ve mimarbaşı bakarlarken, zabıta işleri ise muhtelif zamanlarda muhtelif makamlar tarafından görülmüşlerdir; Sadaret, yeniçeri ağalığı, sekbanbaşılık, kadılık, subaşılık, kaptanderyalık, cebecibaşılık, topçubaşılık ve seraskerlik gibi. İki çeşit subaşı vardı; Şehir Subaşısı ve Çöplük Subaşısı. Bunlardan birincisi asayiş ile ilgilenirken, ikincisinin görevi daha çok yol ve hendeklerin temizliği ile ilgiliydi.⁵³

Bunlardan başka, vakıflar da önemli beledi hizmetlerde bulunmaktaydılar. Bir vakfin geçerlik kazanması için vakfiyesinin kadı

⁵⁰ Enver Behnan Şapolyo, "Türk Şehirleri Tarihi, Türk Belediyeciliğinin Doğuşu ve Tekamülü -19-", *Belediyeler Dergisi*, Ankara, Temmuz 1940, s. 28.

⁵¹ Osman Nuri Ergin, *Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne Seçmeler*, İstanbul, 1987, s. 118. Ayrıca Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. yy.'da Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sa.1, Samsun 1986, s.149-152.

⁵² Ergin, *Türk Belediyecilik...*, s. 119. Ayrıca bk. Osman Nuri Ergin, *Beledi Bilgiler*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat TAŞ, ikinci basım, İstanbul, 1934, s. 95-96.

⁵³ Şapolyo, *agm*, s. 28-29. Ayrıca bk. Ergin, *Beledi...*s. 96.

defterine geçirilmesi gerekliydi. Vakfiyelerin tatbikine memur olan kadı vakıfların da amiri durumundaydı. Vakıfların yerine getirdiği çok çeşitli beledi hizmetler arasında şunları saymak mümkündür; su yolları, çeşmeler, mektepler, medreseler, kütüphaneler, taphaneler (Dar'ül âceze), aşhaneler, hanlar, camiler, umumi gezinti yerleri vs. yaptırmak gibi. Halk bu hizmetlerden bedava veya cüzzi bir ücret karşılığı yararlanabilmekteydi.⁵⁴ Üstelik vakıf yolu ile yapılan ve kamu hizmetine sunulan hizmetler için ne devlet, ne halk, ne de belediye herhangi bir masrafta bulunmadıkları gibi, yeni iş imkânları açılmakta ve şehrin imarı sağlanmaktaydı.⁵⁵

Şehir işlerinin bu şekilde merkezden tayin edilen memurlar tarafından görülmesi, şehrin beledi işlerinde belde egemenliğini yok etmiş ve bağımsız bir belediye teşkilatlanmasının oluşmasını engellemiştir.⁵⁶

Beledi hizmetlerin daha düzenli olarak yerine getirilmesi ve modern belediye teşkilatlarının kurulması için ilk çalışmalar Tanzimat reformları ile başlamıştır.⁵⁷

⁵⁴ Ergin, *Beledi...*, s. 97-101.

⁵⁵ *age*, s. 101.

⁵⁶ Dilaver Argun, "Belediye", *İdare Dergisi*, Sa:172, Ankara, Ocak-Şubat, 1945, s. 4.

⁵⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, 1840-1878, TODAİE, Ankara, 1974, s. 107.

2. MODERN BELEDİYE TEŞKİLATININ KURULMASI

2.1. MODERN BELEDİyecİLİĞE GEÇİŞ NEDENLERİ

Birtakım kentsel hizmetler yukarıda belirtildiği gibi gerçekleştirilirken, modern anlamda temel belediye hizmetlerinden sayılan kent temizliği, sokakların aydınlatılması, kaldırım ve lağım işleri ile ilgilenen bir mercii bulunmamaktaydı. Herkes kendi kapısının önünü temiz tutmakla sorumluydu. Mahalle aralarının temizliğinden mahalle imamları, çarşı pazar temizliğinden ise esnaf kahyaları sorumluydu. Bu kişiler gerekirse angarya usulü ile sokakları temizletirlerdi. Geceleri sokakların ısklandırılması, dolayısıyla asayişin sağlanması için, herkesin fenerle dolaşması zorunlu idi. Bununla sorumlu seyyar zabıta memurları (kollar) mevcuttu.⁵⁸ Bu kollar, geceleri fenersiz sokağa çıkanları yakalayıp cezalandırırlardı. Kaldırım ve lağımlar ise ancak hükümet binaları ve büyük camilerin olduğu yerlerde bulunurdu. Bunlar hayır sahipleri veya binaları yaptıranlar tarafından düzenlenirdi. İtfaiye hizmetleri ise halk ve resmi görevliler arasında paylaşılırdı. Böylece şehir yönetimi bütüncül bir organizasyon ve kurallardan yoksundu. Şehirler, fermanlar, şer'i kurallar ve bir ölçüde de örf ve adetler ile idare edilmekteydi.⁵⁹

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kadıların denetim fonksiyonlarını yerine getirmeleri zorlaşmış, ve bu eksikliği gidermek için "İhtisab Nezareti" kurulmuştur. Nezaretin kuruluş amacı, vergilerin toplanması, şehrin asayişini temin, narhın uygulanması ve esnafı teftiş olarak belirlenmiştir. Ancak zamanla pek çok yolsuzluk iddiaları ortaya atılmış ve bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁶⁰ 1836 yılında kurulan "Evkaf Nezareti" ise her ne kadar sorumlu olduğu görevleri düzenli bir şekilde yürüttüyse de, batı ile ilişkileri artan şehirlerin, büyüyen sorunları ile başa çıkamamıştır. Özellikle Kırım

⁵⁸ Ergin, *Beledi...*, s. 105.

⁵⁹ *age*, s. 106. Ayrıca bk. Ortaylı, *age*, s. 108-111.

⁶⁰ Ortaylı, *age*, s. 112-113. Ayrıca bk. Ergin, *Beledi...*, s. 107. Ayrıca bk. O. Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İ.Ü. Hukuk Fak., İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, No:3, İstanbul, 1936, s. 122.

Muharebesi sırasında İstanbul'a gelen Avrupalı müttefik askerler ve zabitler sayesinde İstanbul'un eksiklikleri bir kere daha gözler önüne serilmiş, ve bu durum, modern belediye teşkilatlanmasına geçiş konusunda teşvik edici olmuştur.⁶¹ Ayrıca modern belediye teşkilatlanmasına, Avrupa ile ticari ilişkiler içerisinde bulunan kentlerin özellikle ihtiyacı vardı. Bu konuda ilk olarak liman kentlerinden talepler gelmiştir. Tüccar gemilerinin konaklama, sağlık, ulaşım gibi ihtiyaçlarını karşılamak sorun yarattığı için, böyle yerlerde öncelikli olarak belediye teşkilatı kurulmaya çalışılmıştır.⁶²

2.2. MODERN BELEDİYECİLİK HAREKETLERİ VE 1877 BELEDİYE KANUNU

İlk olarak 13 Haziran 1854 yılında İstanbul'da İhtisab Nezareti kaldırılarak bir "Şehremaneti" kurulmuştur. Modern belediye görevlerinin yüklendiği örgüt, bir şehremini, iki muavin ve oniki kişilik şehir meclisinden oluşmaktaydı.⁶³ Ancak eski sistemin izlerini taşıyan teşkilattan beklenen faydalar sağlanamadı, ve bir süre sonra kaldırıldı.

Bunun üzerine 1858'de "İntizam-ı Şehir Komisyonu" adıyla bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyona Osmanlı tebası olan ama Avrupa görmüş dil bilen kişiler dahil edildi. Gayrimüslimlerin de çok sayıda bulunduğu bu komisyon, İstanbul'da kurulacak belediye teşkilatının gerekleri ile ilgili bir nizamnâme hazırladı. Bu nizamnâmeye göre İstanbul ondört belediye dairesine ayrılıyordu. Ancak kurulacak bu belediye dairelerinden birinde pilot uygulama başlatılacaktı. Bunun için seçilen belediye dairesi ise, Beyoğlu-Galata çevresinde kurulan, "Altıncı Daire-i Belediye" idi. Belediyecilik uygulamalarında pilot bölge olarak Beyoğlu-Galata bölgesinin seçilmesinin sebepleri arasında, buranın daha kalabalık ve zengin olması, bir iş mühiti olması, ecnebilerin yoğun olarak bulunduğu bir yer olması gibi sebepler

⁶¹ Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin...*, s.122-123.

⁶² Ortaylı, *age*, s. 107-108.

⁶³ *age*, s. 115-120.

geliyordu. Bunun dışında, tüm şehirde belediye örgütlerinin kurulmasını sağlayacak mali imkan ve beşeri kaynak da yoktu.⁶⁴

27 Ocak 1858 (11 Cemaziyelahir 1274) yılında yürürlüğe giren “Altıncı Daire-i Belediye Nizamâtı” ile imparatorlukta ilk olarak faal bir belediye dairesi kurulmuş oluyordu. 1867 yılına kadar aktif bir şekilde çalışan Altıncı Daire-i Belediye pek çok iş başarmıştır. Bunlar arasında; Bölgenin kadastral haritasının yapılması, Gayrimüslim mezarlıkların şehir dışına taşınması, Taksim ve Tepebaşı’nda iki park yapılması vb. sayılabilir.⁶⁵

Uygulamanın başarılı olması üzerine, 1868’de “Dersaadet Belediye Nizamnâmesi” çıkarılmış ve İstanbul’un diğer belediye dairelerinde de faaliyete geçilmesi kararlaştırılmıştır. Buna rağmen Altıncı Daire, Adalar ve Tarabya dışında diğer belediye daireleri çeşitli imkansızlıklar nedeniyle faal olarak oluşturulamamış, sadece kağıt üzerinde varolan dairelerin başına birer reis tayin edilebilmiştir.⁶⁶

Bu uygulamanın İstanbul’da yaygınlaştırılması ile ilgili 1868 tarihli nizamnâme çıkmadan evvel, 1864 yılında çıkarılan Vilâyet Nizamnâmesi ile, taşrada belediye örgütlenmesinden bahsedilmiştir. Buna göre, her köyün bir belediye dairesi sayılacağı hükmü (md.4) getirilmiş ama başka bir açıklama yapılmamıştır. Bundan bir süre sonra ise, “Vilâyatta Belediye Meclislerinin Tertibi ve Memurların Vezâifi hakkında” adlı tarihsiz bir talimatname ile “Vilâyette Devâir-i Belediye Meclislerinin Vezâifi Umûmiyesi” adlı bir talimatname 25 Temmuz 1867’de çıkarılmıştır.⁶⁷ Büyük şehirler gözönüne alınarak çıkartılan bu iki talimatnameden sonra uygulama yaygınlaştırılmaya çalışılmış ve 1871 nizamnamesi ile vali, mutasarrıf ve kaymakam makamı olan

⁶⁴ *age*, s. 126-127.

⁶⁵ Argun, *agm*, s. 6. Ayrıca bk. Ortaylı, *age*, s. 124-142.

⁶⁶ Ortaylı, *age*, s. 151-154. Ayrıca bk. Ergin, *Türkiye’de Şehirciliğin ...*, s. 128.

⁶⁷ *age*, s. 166-167. Ayrıca yukarıda tarihsiz olarak verilen “Vilayatta Belediye Meclislerinin Sureti Tertibi ve Memurların Vezâifi Hakkında” adlı talimat için, Baykal 23 Rabiülevvel 1283 (1867) tarihin vermektedir. Bk. Baykal, *2000 yıllık...*, s. 86.

her şehir ve kasabada sekiz kişilik bir belediye meclisi oluşturulması kararlaştırılmıştı.⁶⁸

1876'da ilan edilen Kanûn-i Esâsi'nin 112. maddesinde Dersaadet ve taşrada yetki genişliği ve görev ayrımına dayanan belediye meclisi teşkil olunacağı ve bunun ayrıntılarının özel bir kanunla belirleneceği söylenmiştir.⁶⁹

1877 yılında, Meclisi Mebusan tarafından iki kanun çıkarılmıştır. Bunlardan "Dersaadet Belediye Kanunu" sadece İstanbul'u kapsayan bir düzenleme getirirken, "Vilâyat Belediye Kanunu" ise Taşrada ki belediye örgütlenmesi düzenlemiştir.

1877 (27 Ramazan 1294) Vilâyat Belediye Kanunu'na göre; her şehir ve kasabada, her kırkbin kişi için bir belediye dairesi oluşturulacaktı. Kanuna göre belediyenin görevleri şunlardı:

1. Ebniye işleri,
2. Yolların tevsi ve tanzimi,
3. Umumi ve hususi su yollarının inşa ve tamiri,
4. Kamu yararı gerektirdiğinde istimlak yapmak,
5. Belediyeye ait emlak ve akarın idaresi ve mübadelesi, taksim ve satışı,
6. Memleketin tezyin, tenvir ve tenzifatı ile ilgili hizmetlerin yerine getirilmesi
7. Bütün emlak ve akarın kıymet ve iradlarının ve mutasarrıflarının kaydı,

⁶⁸ Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin...*, s. 132.

⁶⁹ Suna Kili- Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri "Senedi İttifaktan Günümüze"*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 1985, s. 43.

8. Mevcut nüfus ile doğum ve ölümlerin tesbiti ve kaydı,
9. İskelelerin tanzimi,
10. Umuma mahsus park, bahçe ve meydan yapımı,
11. Pazar yerleri oluşturmak,
12. Kira, binek ve yük arabaları ücretleri ile nakliyat ücretlerinin düzenlenmesi,
13. Zabıta işleri,
14. Evzân-u ekyâl ve mikyâsât ayarı ve ekmek fiyatları ile hijyeni kontrol,
15. Umumi hela, mezbaha, hastahane, sanat okulu yaptırılması,
16. İtfaiye işleri,
17. Dilenenlerden gücü yetenler için iş imkânı yaratma, yetmeyenler için başka önlemler alınması,
18. Kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması,
19. Belediye gelirlerini tahsil,
20. Karaborsacılığın önlenmesi.⁷⁰

Ancak bu görevlerin tamamını, o dönemin hazırlıksız ve henüz çok cılız olan bir çok belediyesi üstlenememekteydi.⁷¹ Dönemin Bursa Belediyesi'nde alınan kararlara baktığımızda ise, bunların bir çoğu ile ilgili olarak belediye meclisinin toplantı yaptığı görülmektedir.

⁷⁰ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, c. 4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No:21, İstanbul, 1994, s. 1658-1659.

⁷¹ Ortaylı, *age*, s. 188-189.

Kanuna göre belediye meclisi, mahallin büyüklüğüne göre 6-12 azadan oluşuyordu. Mühendis, tabip ve baytar, müşavir üyeydi ve meclisin maiyetinde, kâtib, sandık emini ve lüzumu kadar belediye çavuşu görevlendiriliyordu. Meclisin yarısı ve sandık emini her iki senede bir değiştirilecekti. Belediye meclisi seçimleri için aralık ayının ilk on gününde oluşturulacak 10 kişilik İntihap Encümeni seçme ve seçilme hakkına sahip olanları, nüfus ve emlak defterlerinden tespit ederek, ibadethanelerin kapılarına astıracak ve 8 gün boyunca asılı kalan bu listelere itirazlar 10 gün içinde Mahalli Bidayet Mahkemesine yapılabilecekti. Nihayet 1 Şubat'ta 10 gün süren seçimlere başlanacak, ve en çok oy alan adaylar mazbata ile idare meclisine sunulacaktı.⁷²

Seçmek için 25 yaşında ve devlete 50 kuruş vergi vermek, seçilebilmek içinde 30 yaşında ve bulunduğu yerdeki emlakı için senede 100 kuruş vergi veriyor olmak, hâkim, asker, zabıt olmamak, belediye ile bir alacak verecek meselesi yada ilişkisi olmamak, Türkçe konuşabilmek gibi şartlar aranmaktaydı.⁷³

Belediye gelirleri ise şu kalemlerden oluşmaktaydı:

1. Devletçe kendilerine bırakılan rûsumat ve irade-i seniye ile konacak adi ve fevkalade vergiler,
2. Şerefiye,
3. Nakdi cezalar,
4. Kantar, çeki, konturato ve zebhiye rûsumu,
5. Hayvan alım satımı resmi,

⁷² Ergin, *Mecelle-i...*, s. 1660-1663.

⁷³ *age*, s. 1661.

6. Belediye yapilacak çeşitli yardım ve hibeler.⁷⁴

Haftada iki defa toplanacak olan belediye meclisinin görevleri ise şunlardı:

1. Belediyenin genel görevleri arasından yapılacak işleri kararlaştırmak,
2. Belediye dairesinin âdi ve fevkalade muvazene cetvellerini ve sal muhasebelerini denetleyip, onaylamak,
3. Mali işlerle ilgili kayıt ve muayene defterlerini inceleyerek, muvazene defterindeki meblağların nasıl ve nereye sarfedildiğini tespit etmek,
4. Daireye ait malların, mübadele, taksim, fûruht ve mübayaasını kararlaştırmak,
5. Ebniye işleri için düzenleyici önlemler almak,
6. Belediye adına yapılacak tüm anlaşma ve konturatoları denetlemek ve onaylamak,
7. Mühendislerin yapacağı keşfiyata nezaret etmek,
8. Reis tarafından memuriyetten çıkarılması teklif edilenler hakkında tedkikatta bulunmak ve gerekiyorsa tasdik etmek,
9. Her ay sandığın varidat ve sarfiyatını kontrol etmekten oluşmaktadır.⁷⁵

Kanunda ayrıca Meclis-i İdare-i Mahalli ve Meclis-i Belediyenin birleşmesinden, bir “Cemiyet-i Belediye” oluşturulacağı belirtilmiştir. Bir üst denetleme kurulu gibi faaliyette bulunan cemiyeti belediye senede iki defa oluşturulacak ve belediye meclisinin genel durumunu kontrol ederek,

⁷⁴ *age*, s. 1664.

⁷⁵ *age*, s. 1666.

yenilenme ve düzenlenmesi icap eden meseleleri bir mazbata ile Meclis-i Umumi-i Vilâyette görüşülmek üzere valiye iletecekti.⁷⁶

67 maddeden mürekkep bu kanun neticesinde, taşrada pek çok yerde kurulan belediyeler genellikle yeterli örgütten ve mali imkanlardan yoksundu. Çoğu yerde hizmetler eski usule göre yerine getirilmekteydi. Basit bir süprüntü arabasına veya bir yangın tulumbasına 1950'lere kadar sahip olmayan belediyeler mevcuttu. Böylece bazı yerlerde kurulması gereksiz bile sayılacak belediyelerin ortaya çıkması daha çok bir şekil ve formalitenin yerine getirilmesi şeklinde değerlendirilmektedir.⁷⁷

3. XX. YY.'IN BAŞLARINDA BURSA'DA BELEDİYE ÖRGÜTÜ

Bursa'da belediye örgütü ilk olarak 1867 (1284) yılında kurulmuştur. Ancak ilk belediye başkanı ve teşkilat yapısı hakkında bilgi mevcut olmamakla birlikte, dönemin valisinin Hüsnü Hüseyin Paşa olduğu bilinmektedir.⁷⁸

1879 (1297) yılında inşa edilen belediye binası, 1902 (1320) yılında genişletilmiştir. Belediyenin varidatı, 1911 (1329) yılından itibaren belirlenebilmektedir. Yine belediye başkanlarının isimlerinin de 1891 (1307) yılından itibaren belirlenebildiğini, ondan öncesinin müseccel olmadığını 1927 salnâmesinden öğrenmekteyiz.⁷⁹

1879 yılına kadar yedi veya sekiz üyeden oluşan belediye meclisi, bu tarihten sonra onbir kişiden az olmamıştır. Sürekli değişen aza isimleri bize sık sık seçimlere gidildiğini düşündürmektedir.⁸⁰ İmparatorluğun pek çok yerinde seçimlerin çok uzun zaman yapılmadığı, bunların yeterli örgütten vs'den

⁷⁶ *age*, s. 1667.

⁷⁷ Ortaylı, *age*, s. 195-196.

⁷⁸ *1927 Bursa Vilâyeti Salnâmesi*, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927. s. 396. Ayrıca, bk. *1967 Bursa İl Yıllığı*, Vilâyet Matbaası, Bursa 1967, s. 9. Ancak Belediyeler Yıllığı'nın Bursa ile ilgili kısmında, teşkilatın kuruluş tarihi 1872 ve belediye binasının yapılış tarihi de 1877 olarak verilmektedir. Bk. *İller Bankası Belediyeler Yıllığı*, c.1, sa:46, Ankara, 1949, s. 462.

⁷⁹ *1927 Bursa...*, s. 396-397.

⁸⁰ Baykal, *2000 yıllık...*, s. 92-99.

yoksun olduğu dikkate alındığında, Bursa'daki belediye örgütü daha iyi değerlendirilebilir.⁸¹ Ancak 1900 ile 1907 arasında ki belediye meclisi ve teşkilat yapısının aynı olduğu görülmektedir.

Meclisin maiyyetinde ki teşkilat ise zaman içerisinde büyümüş, ve ihtiyaca göre yeni birimler eklenmiştir. 1873 yılında, mühendis, memleket tabibi, memleket kalfası, sandık emini, kontrato kâtibi, vilâyet baytarı ve üç belediye çavuşundan oluşan teşkilata zaman içerisinde, tulumbacıbaşı, su memuru, eytam sandığı müdürü, tercüman, komiser, tahıl sandık emini, göçmenler komisyonu, Defter-i Hakani Müdürü vs. gibi yeni hizmet birimleri eklenmiştir.⁸²

İncelediğimiz döneme en yakın olarak 1907 yılı belediye teşkilatını, karşılaştırma yapmaya olanak vereceği gerekçesiyle vermeyi uygun bulduk. Buna göre Belediye Meclisi;

--Belediye dairesi reis vekili; Rıza Bey

--Azalar; Mümtaz Efendi, Canip Efendi, Ruscuklu Mustafa Efendi, Ali Rıza Efendi, Şakir Efendi, Hacı Halil Efendi, Hacı Serkez Efendi, Agop Ağa, İstefan Efendi, Corci Efendi, Sotraki Efendi olmak üzere, toplam oniki kişiden oluşuyordu.

Maiyetlerinde ise; Başkâtip, sertabip, ikinci tabip, mühendis, evrak mukeyyidi, sandık emini, tenzifat katibi, refiki, ser komiser, ikinci komiser (dört kişi), sevk memuru, muhasebe kâtibi, kalfa, mukeyyid refiki, tenzifat memuru, tenzifat kâtibi, baş çavuş, sıra çavuşları (dokuz kişi) ve müfettişten oluşan otuz kişilik bir ekip bulunmaktaydı.⁸³ Cemiyet-i Umûmiye'nin varlığı nedeni ile vilâyete bağımlı olarak faaliyet gösteren taşra belediyeleri, özellikle bütçe tanzim ve sarfiyatında bu kuruluşa bağlı davranmak zorundaydı. Bu

⁸¹ Ortaylı, *age*, s. 180-181.

⁸² Baykal, *2000 yıllık...*, s. 99-100.

⁸³ *1325 Hüdâvendigar...*, s. 379.

nedenle kentin temizliği, düzeni veya esnafın kontrolü gibi hizmetlerin dışında, belediyenin kentsel alt yapı hizmetlerinde etkin olabilmesi için öncelikle vilâyetin desteğini almak zorundaydı. Bu da kentsel hizmetlerde valileri ön plana çıkartmıştır. Bu bağlamda Bursa'da icraatları ile en çok anılan vali Ahmet Vefik Paşa'dır. 1877 ile 1889 yılları arasında Bursa'da vali olarak bulunduğu dönemde şimdiki belediye binasını yaptırmıştır. O dönemde belediye reisi olan Eşref Bey'in (1879) belirttiğine göre, Vali Paşa'nın emri ile hastahane yolları açtırılmış, belediyeye yeni gelir kaynakları yaratılmış, Rus savaşı sonunda gelen göçmenler için yerleşim alanları yaratılarak iskân problemi çözülmüş, adıyla anılan tiyatro yaptırılmıştır. Gelir sağlamak için pul bastırılmış, yol yapımı için halktan şerefiye almıştır. Bunun gibi 1889-1891 yılları arasında vali olan Mahmut Celaleddin, Münir Paşa (1891-1897), Reşit Mümtaz (1903-1906) ve Nazif Paşalar (1883-1897) da, dönemlerinde kendi inisiyatifleri ile gelir kaynakları yaratarak şehrin sorunlarının çözümünde etkili olmuş valilerdir. Reşit Mümtaz Paşa döneminde bir belediye mezbahası (1903), bir su şebekesi (1905) kurulmuştur.⁸⁴

Bursa'ya elektrik getirmek için ilk teşebbüs 1904 yılındadır. 1906 yılında da Mehmet Ali Ağa isimli bir kişi hükûmete başvurarak Bursa'nın elektrikle aydınlatılması ve bir tramvay hattının kurulup işletilmesi için imtiyaz istemiştir. Hükümetçe olumlu karşılanan başvuru, safi hasılatın yüzde beşi belediyeye ait olmak üzere, yetmiş beş yıllığına kabul edilmek üzere vilâyete tebliğ edilmiştir. Ancak faaliyete geçilmemesi üzerine, iki yıl sonra bu imtiyaz Ekim 1908 (1324)'de Bursa Belediyesi namına geçirilmiştir.⁸⁵ Bursa'nın elektrikle aydınlatılması bu tarihten sonra gerçekleştirilmiştir.⁸⁶ Yine

⁸⁴Kazım Baykal, "Gelişmekte Olan Bursa'mızın Sorunları Hakkındaki Görüşlerim", 1977 *Bursa Üniversitesi Semineri*, s. 11, *İller Bankası...*, s. 467.

⁸⁵ Üsküdarî, *Eski Bursa'dan...*, s. 16.

⁸⁶ Şehirde elektrik tesisatının bir Fransız şirketi tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Bu konuda bk. Metin Altun, *Cumhuriyet Döneminde Sanayileşmede Bursa'nın Katkısı (1923-1938)*, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1996.

Gökdere suyunun tesisatı da 1908'de tamamlanmış ve XX. yy.'ın ilk on yılında, şehir içi yollar neredeyse bugünkü şeklini almıştır.⁸⁷

Sonuç olarak diğer taşra kentlerinde olduğu gibi, Bursa şehrinde de belediye işlerinin merkeziyetçi bir anlayışla idare edildiği görülmektedir.

⁸⁷ *İller Bankası...*, s. 465.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1910 TARİHLİ BURSA BELEDİYE MECLİSİ DEFTERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. DEFTERİN TANIMI

İncelediğimiz defter Bursa Belediyesi'nin 1326 mali yılına ait Meclis Karar Defterlerinin üçüncü cildidir. Defterin orijinal adı "1326 Bursa Belediye Meclisi Karar Müsvedde Cildi Üçüncü"dür. Bu başlık siyah ciltli kapağın üzerine, sonradan bir kağıda yazılarak yapıştırılmıştır. Defterin ebatları 33,5x 42,5 cm.dir.

Defterin tüm sayfaları başlıkları ile birlikte önceden basılmıştır. Buna göre sayfanın en üst orta yerinde "Bursa Daire-i Belediyesi" sol başında da daha küçük bir şekilde "müsvedde" yazısı mevcuttur. Bunun hemen altında o sayfanın kullanım alanını belirleyen bir çerçeve çizilerek, çerçevenin en üst kısmı çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bunlar sağdan sola sırasıyla; Numrosu, Tarih-i Tebyizi (temize çekildiği tarih), Tarih-i tesvidi (müsvedde yazıldığı tarih), Hususu (konunun neyle alakalı olduğunun kısaca belirtildiği kısım) ve mülahazat başlıklarıyla belirtilmiştir. Bunların altı, ilgili açıklamaların yazılması için gerektiği kadar bir boşluk bırakılacak şekilde çizgiyle belirlenmiştir. Sayfanın arka yüzü ise boştur.

Defter kullanılırken belirtilen kısımlar için gerekli olan açıklamalardan bazılarının çok az rastlansa da ihmal edildiği gözlenmektedir. Örneğin kimi sayfalarda temize çekme tarihi belirtilmemiş, kimilerinin mülahazat kısmına bir açıklama yapılmamıştır. Bu kısımda, belirtilen hususta toplantı yapılması için meclisi kimin, veya neyin harekete geçirdiği belirtilmektedir. Eğer dışardan bir talep olmadan, meclis kendi kendine toplanarak bir konuyu görüşmüşse, bu kısma "re'sen" ibaresi not düşülmüştür.

Defterin sayfa nosu 356'dan, 502'ye kadardır. Daha önceki sayfaların elimizde olmayan 1. ve II. ciltlere ait olması muhtemeldir. Defterde, 1326 yılı Ağustos sonu ile Aralık ayları arasında yapılan görüşmeler sonucu alınan 146 karar mevcuttur. Defter, fi 24 Ağustos 1326 (1910) tarihiyle, fi 25 Kanûn-û Evvel 1326 (1910) tarihleri arasındaki görüşmeler sonucu alınan kararları

ihtiva etmektedir. Her sayfada bir karar olmak üzere numaralandırılmışlardır. Sayfa numaraları düzenli olarak verilmekle birlikte, müsvedde tarihlerinin kimi yerlerde bu sıraya uygun olmadığı görülmektedir. Örneğin, daha sonra görüşülmüş gibi sayfa numarası verilen bir kararın tarihi, daha önceye ait olabilmektedir. Bu da, normal defter sayfalarının dörtte biri kadar olan ancak, şekil ve kağıt kalitesi olarak diğerlerinin aynı olan bu tür sayfaların, defterden bağımsız olarak değerlendirildiğini, ve daha sonra sayfa numarası verilerek deftere eklendiğini akla getirmektedir. Defterde ayrıca yirmi adet, genellikle numarasız ve farklı boyutlarda ki boş kağıtlar üzerine yazılmış, ürünlerin aylık rayiç bedellerini belirten fiyat listeleri pusulalar bulunmaktadır. Bunlar her ayın sonlarına eklenmiştir. Üzerinde dört işlemli hesaplamaların yapıldığı bu pusulaların hepsi “Bismillahirrahmanirrahim” anlamına gelen bir işaretle başlamaktadır. Ayrıca bu tür sayfaların en alt kısmında iki tane de mühür yer almaktadır.

Defterin karar metinlerini içeren sayfalarında ise; açıklama için ayrılan bölümlerin altına, belediye meclisi üyelerinden toplantıya katılanların isimleri yazılmıştır. Belediye Başkanı'nın ismi yazılmayıp sadece “Reis Efendi” denmiştir. Bundan sonra eğer varsa, karar metni içerisinde yazıyla geçen rakamsal ifadeler ait oldukları nesne ile beraber tablo halinde sayısal olarak belirtilmiş ve daha sonra karar metni yazılmıştır. Metnin altında ise, başta reis olmak üzere karara oy veren meclis üyelerinin imzaları vardır. Sayfanın en alt bölümünde görüşmeye katılan üyelerden, alınan karara katılmayanlar varsa, kendi görüşlerini yazmışlar ve altını imzalamışlardır. Kimi sayfalara “görölmüşür” ibaresi yazılmış ve kimileri de mühürlenmiştir.

Defter rika harfli el yazısı ile tutulmuştur. Büyük bir bölümü aynı katibin el yazısından çıktığı anlaşılan defterde, pek çok kelimelerin üstü çizilmiş, karalanmış veya yeni kelimeler eklenmiştir. Farsça ve Arapça kelimelerin de kullanıldığı, ağır sayılabilecek bir Osmanlıca anlatıma sahiptir.

2. 1910 YILINDA BURSA BELEDİYE MECLİSİ VE TEŞKİLATI

Defter incelendiğinde o dönem belediye meclisinde Bursa Belediye Reisi Vekili Ali Rıza Efendi'den başka 10 tane meclis üyesi bulunduğu görülmektedir. Bunlar; Vehbi Bey, Ahmed Efendi, Hacı Sabit Efendi, Hafız Abdürrahim Efendi (Hafız Efendi), Apostol Efendi, Sotraki Efendi, Murtaza Bey, İsmail Efendi (ağa), Mehmed Efendi ve Mümtaz Bey'dir. Bu bilgi on kişilik meclisin iki üyesinin azınlıkları temsil ettiğini göstermektedir. Sekiz Müslüman üyenin "Efendi, Bey ve Ağa" sanlarını taşımaları, bunların ulemadan, emekli bürokratlardan ya da, toprak sahiplerinden olabilecekleri ihtimalini akla getirmektedir.

Meclis toplantıları Reis ile birlikte ortalama yedi kişi ile yapılmaktaydı. En az altı ve en fazla ise dokuz kişinin katılımıyla oturumlar açılmıştır. Düzensiz aralıklarla yapılan toplantılarda bazen tek tek görüşme, bazen de birden fazla görüşme yapılmıştır. Kararlar oy çokluğu ile alınmaktaydı. Yani altı kişinin katıldığı bir toplantıda kararın kabul edilebilmesi için dördünün oyu yeterliydi. Aleyhte oy kullanan üyeler ise görüşlerini karar lehine imza atanların alt kısmına yazarak imzalıyorlardı.⁸⁸

Meclisin defterdeki kayıtlara göre aylık toplantı ve karar sayıları şöyledir: 24 Ağustos-30 Ağustos arasında altı gün toplanılmış ve on dört karar alınmıştır. Eylül ayında on üç gün toplanılmış ve otuzbeş karar alınmıştır. Ekim'de ondört gün toplanılmış ve kırkbeş karar alınmıştır. Kasım'da onüç gün toplanılmış ve on dokuz karar alınmıştır. Son olarak Aralık'ta sekiz gün toplanılmış ve yirmi altı karar alınmıştır. Aralık ayına ait kararların on üç tanesinin ise bir günlük oturumda alınmış olması ilginçtir.⁸⁹ Görüldüğü gibi belediyeler Kanununa göre, haftada en az iki kere toplanması icabeden Bursa Belediye Meclisi, incelenen süre zarfında bu kurala uymuştur. Ayda en az

⁸⁸ 1326 Bursa Belediye Meclisi Karar Müsvedde Cildi üçüncü, (tasnif edilmemiş), s. 361, 368, 369, 371, 414 vb.

⁸⁹ *agd.*, s. 471-478, 482.

sekiz gün toplanması gereken belediye meclisi, Eylül, Ekim, Kasım aylarında bu rakamın üzerinde toplantı yapmış gözükmektedir. Ancak toplantılar, haftanın belli günlerinde yapılmamıştır. Cumartesi, Pazar da dahil, haftanın hergünü yapılmış toplantılara rastlamak mümkündür. Bununla birlikte toplantıların, Pazartesi ve Çarşamba günlerinde daha yoğun olarak yapılmış olduğunu görmekteyiz.

Yine 1877 kanununa göre mecliste toplantı yapılabilmesi için üye sayısının yarısından bir fazlasının hazır olması gerekiyordu. Bu rakam dönemin, başkanla birlikte 11 üyesi olan Bursa belediyesi için 7 kişiye tekabül etmektedir. Ancak çok az rastlansa da altı kişi ile yapılmış bir iki toplantıda mevcuttur.⁹⁰ Bu durum da 1877 Vilâyat Belediye Kanununa uygundur. Çünkü kanunun 13. maddesine göre mevcut aza iki defa davet edilir ve toplantı için yeterli sayıya ulaşılmazsa üçüncüde katılan azaların oyu makbul olur denmektedir.⁹¹

İncelediğimiz kayıtlardan Bursa Belediye dairesinin 1910 yılında ki teşkilatı içerisinde daha çok belediye meclisinin yapısı hakkında bilgi edinilebilmektedir. Bununla birlikte, alınan kararlarda meclisin altında çalışan ve ona yardımcı olan bazı beledi birimlerin de ismi geçmektedir. Bunlar; Sıhhiye Komisyonu, Belediye Mütahhidleri, Belediye Mültezimleri, Belediye Baytarı, Muhasebe Kalemi, Daire Müfettişliği, Daire Mühendisliği, Daire Tabibliği, Evrak Müdüriyeti, Tahıl Memurluğu, Tahıl Kitabeti, Tahıl Bekçisi, Salhhane Memurluğu ve Tenzifat Müdürlüğüdür. 1910 yılı Ağustos- Aralık dönemi belediye teşkilatını “1326 senesinden itibaren Daire-i Belediyenin Maaşat Defteri” adlı defterden tam olarak öğrenmekteyiz. Buna göre belediyede, şu maaşlı memurlar çalışmaktaydı;

Reis-

(Ali Rıza Efendi, vekil)

⁹⁰ *agd*, s. 442,453.

⁹¹ Ergin, *Mecelle-i...*, s. 1660.

Belediye Katibi-	(Kazım Efendi, vekil)
Katip Refiki-	(Kazım Efendi)
Sandık Emini-	(Tevfik Efendi)
Mukayyid ve Tezkere Muharriri-	(Hakkı Efendi)
Mühendis-	(Stefan Efendi)
Müfettiş-	(Mustafa Behçet Efendi)
Baş çavuş-	(Ali Vasfi Efendi)
İkinci çavuş-	(Hurşit Efendi temmuzda itibaren ise Adil Efendi ve Mustafa Behçet Efendi)
Sıra Çavuşları	-Emin oğlu Cemal Efendi (ağustos itibariyle) -Ahmet bin Aziz Efendi (ağustos itibariyle) -Hüseyin Halil Efendi (eylül itibariyle) -Rauf Efendi -Ömer Efendi (Ağustos itibariyle) -Mehmet Efendi (Ağustos itibariyle) -Hüseyin Hüsnü Efendi (Ağustos itibariyle) -Salih Efendi (Ağustos itibariyle) -Hacı Yahya Efendi (Temmuz itibariyle) -Kemalettin Efendi (Temmuz itibariyle)

Sonradan iki sıra çavuşu daha alınmıştır. Bunlar:

-Reyhanbaşı Mahallesinden Yusuf Efendi

-Batumlu Mustafa Efendi

Odacı ve anbarcı- (Mahmut Ağa)

Refiki- (Yusuf Ağa)

Bahçevan- (Nikola)

Harik Bekçisi- Yusuf Ağa

Aziz Ağa

Yorgaki Efendi

Müsellem Bekçisi- Kamil Ağa

Kule Saatçısı- Muhammeddin Efendi

Belediye Ser Tabibi- Bedrusi Efendi

İkinci Tabib- Rıza Efendi

Sıhhiye Mufettişi- Celal Bey

Tulumbacı Başı- Ahmed Efendi

Hafız İbrahim Efendi⁹²

Tenzifat müdürlüğüne bu dönem yeni elemanlar istihdam edilmiş ve on nefer çavuş ve yirmi nefer süpürgeci alınmış.⁹³ Yine ilk defa bu dönemde, belediye mühendisliğinde istihdam edilmek üzere alınmış bir su mühendisi ile emlak kıymetlerini takdir etmek üzere iki mühemmin mevcuttur.⁹⁴ Bunların

⁹² 1326 senesinden itibaren Daire-i Belediyenin Maaşat Defteri, E-143, s. 1-9

⁹³ 1326 Bursa Belediye Meclisi Karar ..., s. 414.

⁹⁴ *agd*, s. 359,402.

dışında meclis. kadrosunda bir katib ve bir de sandık emini bulundurmak zorundaydı.⁹⁵ Belediye katibi, dosya, yazı, muhasebe gibi işlerin görülmesi için, belediye reisi ile belediye meclisi tarafından seçilirdi. Sandık Emini ise, belediyenin gelirleri ve harcamaları ile ilgili günlük cetveller tutarak, bunu her günün sonunda belediye reisine vermekle sorumluydu. Bunlar, kefilli memurlardı, ve belediye meclisince iki senede bir değiştirilirdi.⁹⁶

2.1. BELEDİYE MECLİSİ'NİN TOPLANTI GÜNDEMİNİN BELİRLENMESİ

Deftere kaydedilen tarihlerden anlaşıldığına göre meclis genellikle, haftada iki veya üç defa toplanıyordu. Ancak bunun istisnaları da mevcuttur. Örneğin, 14 Aralık ile 21 Aralık arasında hiç toplantı yapılmamıştır. Böyle durumlarda diğer haftalardaki toplantı sayısı fazla gerçekleşmiş, ve ayda en az sekiz olması gereken toplantı sayısına ulaşılmıştır.

Mecliste görüşülen konuların gündeme gelmesi çeşitli şekillerde olmaktaydı. Bunlardan biri, Belediyenin re'sen belirlediği konulardı. Belediye Meclisi bu konularla ilgili olarak hiçbir merciye danışmadan veya herhangi bir onaya gereksinim hissetmeden toplantı yapmış ve karar almıştır. Belediye Meclisi'nin bu şekilde görüşüp karar aldığı konular şu genel başlıklarla sıralanabilir: Her çeşit tamiratlar, belediye emlakına ait yerlerin ihale edilmesi, aylık raicleri açıklama, fiyat belirleme, memur istihdamı ve ücretleri ile belediye hayvanatının bakımı için yapılan harcamalar veya önceden görüşülmüş olup tekrar görüşülmesi icabeden konular.⁹⁷ Bunlar belediyeye bağlı birimler aracılığıyla da gündeme getirilebilmekteydi. Bu konuda belediye müfettişliği ve tahıl memurluğunun yapmış olduğu jurnaller ile, su

⁹⁵Ergin, *Mecelle-i ...*, s. 1660.

⁹⁶ Sıddık Sami Tümerkan, *Türkiye 'de Belediyeler, Geçmişten Günümüze*, İçişleri Bakanlığı Yay. , seri:3, sa:3, Ankara 1946. s. 105,106.

⁹⁷1326 Bursa Belediye Meclisi Karar..., s. 414.

komisyonunun meclise ilettiği müzekkire vb., meclise gündem yaratmaları açısından örnek olarak gösterilebilirler.⁹⁸

Bunun dışında, vilâyet teşkilatı içinde bulunan çeşitli birimlerin sorunları ile ilgili olarak vilâyete yaptıkları müracaatlar da vardır. Bunlardan bazıları halledilmesi için vilâyet tarafından belediyeye havale edilmiştir. Bu şekilde gündeme gelmiş konular görüşüldükten sonra karar vilâyete arz edilmekte, ve onayı alınmaktaydı. Böylece gündemi belirleyen vilâyet teşkilatına bağlı birimlerin arasında ise, polis müdüriyeti, sıhhiye müfettişliği, defterdarlık, kumandanlık ve nafia mühendisliğinin müzekkireleri ile vilâyet veya defterdarlığın tezkereleri bulunmaktadır.⁹⁹

Aynı şekilde merkezi teşkilat içerisinde bulunan, Maliye ve Dahiliye Nezaretlerinin çeşitli konularla ilgili olarak vilâyete gönderdikleri tahrirlardan ve evrakı müteferriye dosyalarından, belediyeyi alakalandıracak işlerle ilgili olanlar belediyeye havale edilmiş ve burada karara bağlanmıştır.¹⁰⁰

Son olarak, yöre halkının çeşitli istek veya şikayetlerini belirttikleri ve belediyeye ilettikleri arzuhaller vardır. Bu arzuhaller ile ilgili olarak gündemi belirleyip toplanan belediye meclisinin almış olduğu kararlar, genellikle “kesin karar” niteliğinde olmayıp, konuyla ilgili gerekli araştırma ve incelemeyi yapmak üzere başka birimlere havale edilmesi şeklindedir. Ancak daha önce görüşülmüş ve hakkında gerekli incelemeler yapılmış konularla ilgili olarak son karar verilmekteydi.¹⁰¹ Bu şekilde gündem konusu olan müzekkireler, jurnaller, arzuhaller, tezkereler vs. hakkında defterde açık olarak yer almamakla birlikte vilâyete veya belediyeye gönderildikleri tarih, kayıt numarası ve içerikleri ile ilgili çok kısa bir bilgi, ilgili karar metninin girişinde belirtilmiştir. Şimdi, Mecliste hangi konuların görüşüldüğünü inceleyeceğiz.

⁹⁸ Bu konuda bk. *agd*, s. 450, 425, 378 vb.

⁹⁹ Bu konuda bk. *agd*, s. 412, 462, 483, 467, 463, 436, 438 vb.

¹⁰⁰ Bu konuda bk. *agd*, s. 410, 402, 419, 404, 454, 422, 424, 440.

¹⁰¹ Bu konuda bk. *agd*, s. 472, 477, 487, 489, 431, 500, 390, 369 vb.

2.2. BELEDİYE MECLİSİNDE GÖRÜŞÜLEN KONULAR VE ALINAN KARARLAR

İncelenen dört aylık zaman diliminde mecliste gündeme gelen konuları şu genel başlıklar altında incelemeye çalıştık: a) sağlık, b) ekonomi, c) sosyal yardım, d) aydınlatma e) tamirat, f) istihdam, g) ilişkili olduğu kurumlarla ilgili meseleler, h) bunların dışındakiler. Aşağıda incelenen kararlardan, birden fazla grup içinde değerlendirilebilecek olanları sadece bir başlık altında inceledik ve diğer özelliklerine de bu arada değinmeye çalıştık.

2.2.1. Sağlıkla İlgili Konular

Bu konu ile ilgili olarak defterde yedi karar mevcuttur.¹⁰² Bunların dördü, kentte kullanıma açık olan suların sıhhi muhafazasını sağlamak için alınmıştır. İki tanesi sıhhiye müfettişliğinin müzekkiresi üzerine görüşülmüştür.

Konu ile ilgili olarak yapılan görüşmeleri incelediğimiz zaman, Bursa'da kullanıma açık suların hijyenik açıdan elverişsiz koşullarda bulunduğunu öğrenmekteyiz. Bu durumun yarattığı rahatsızlığın ortadan kaldırılması için çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Örneğin, bir meclis kararında sıhhiye müfettişliği, Bursa'da açıktan akan akarsuların çevrelerinin kapatılmasını, ve bunlara "burmalar" taktırılmasını istemektedir. Bu konuyla ilgili olarak görüşen belediye meclisi de, aynı görüştedir. Ancak Bursa'da çeşme sayısının onbini bulması nedeniyle, dairenin etkili tedbir alamadığını, kararlarında bildirmişlerdir. Ayrıca aynı meclis kararında, kendilerinin önceki vakitlerde hazırlamış oldukları bir ilannameyle, herkesin kendilerine ait çeşmeleri kapattırmasını istediklerini ve bunu şehrin her tarafına astırdıklarını ancak kimsenin buna uymadığını belirtmişlerdir.¹⁰³

¹⁰² Bu konuda bk. *agd*, s. 447,462,480,502.

¹⁰³ *agd*, s 462.

Yine Pınarbaşı su mecrası üzerindeki harap yerlerin tamiri için gelen bir arzuhal üzerine, daire mühendisliği tarafından bir keşif yapılmış ve tamirat bedelinin ondokuzbin kûsur kuruş olduğu belirlenmiştir. Bu bedelin karşılanabilmesi için, yardımseverlerden oluşan bir komisyon oluşturularak masrafin aralarında taksim edilmesi ve belediyenin gözetiminde tamiratın yapılması uygun görülmüştür. Yine Pınarbaşı al boyacılar hamamı şadırvanının kapatılarak burma taktırılması ve bunun için, daire mühendisliği tarafından kâr ve zarar ile, masrafin miktarı hususunda bir keşif defteri hazırlanması kararlaştırılmıştır. Başka bir kararda ise bir an evvel şehirdeki tüm açık çeşme sularının muslukla kullanımının sağlık için son derece gerekli olduğu üzerinde durularak, oluşturulacak bir komisyonla bu işin yürütülmesi görüşülmüştür.¹⁰⁴

Bunun dışında sağlıkla ilgili başka konular da görüşülmüştür. Örneğin, incelediğimiz dönemde, Bursa'da ki tabip sayısının ihtiyacı karşılayamadığını anlıyoruz. Defterde ki bilgilere göre belediye de bir tabip çalışmaktadır. Ancak bu tabip sadece belediye işlerine değil, aynı zamanda adliye ve zabıta işlerine de bakmaktadır. Ayrıca o sıralarda Dersaadet ve civarında şüpheli bir hastalık ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tedbir olmak üzere, bütün cesetler muayene edildikten sonra gömülmektedir. Bu durumda genel sağlığın korunmasının güç olacağı belirtilerek, adliye ve zabıta işleri için başka bir tabibin istihdamının zorunlu olduğu alınan bir kararda belirtilmiştir.¹⁰⁵

Yine, ihtiyaç üzerine geceleri münasip noktalarda ki üç eczahanenin açık bulundurulması için tedbir alınarak durumun eczahanelere tebliğ edilmesi hususunu icra etmek üzere vilâyete takdim edilen bir kararda, bu konuda vilâyet müfettişliğinin görevlendirilmesi istenmiştir. Bunlardan başka At Pazarı denilen yerdeki fuhuşiyathânelerin çeşitli zararlara sebep olması gerekçesiyle hükümet emri ile dağıtılarak, buraya hayvan pazarının taşınması hakkında da

¹⁰⁴ *agd*, s. 447,480

¹⁰⁵ *agd*, s. 412.

bir karar alınmış ve durumdan vilâyet haberdar edilmiştir.¹⁰⁶

Toplu olarak bu kararlara baktığımız zaman, kentte sağlıkla ilgili öncelikli faaliyetin, kullanıma açık suların temizliğinin sağlanmasına ilişkin olduğu görülmektedir. Bununla ilgili olarak özellikle, Pınarbaşı ve Sedbaşı cihetinde cereyan eden su yollarının adı geçmektedir. Belediyenin su ile ilgili almış olduğu kararlara halkın uymaması durumunda, cezayi bir yöntem olarak, orijinal deyişimiyle “su tabana verilmektedir.”Harap su yollarının tamirine ilişkin kararların dışındakiler, vilâyete sunulmuştur.

2.2.2. Ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak

Dönemin belediye meclisinde alınan kararların büyük çoğunluğunun ekonomik konulara ilişkin olduğu gözlenmektedir. Çeşitli ekonomik faaliyetleri içeren bu konuları kendi içinde sınıflandırarak açıklamayı uygun gördük. Bunlar; a)Fiyat tespitleri b)İcarlar, ihaleler, mübayaalar c)Vergiler, d)İstikrazlar, başlıkları altında incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.2.1. Fiyat tespitleri

Ekmek, meyve, sebze, hububat fiyatları ile aylık raicler hakkında bilgiler mevcuttur. Bu kararlarda belirtilen fiyatlar iktisadi açıdan değerlendirildiğinde, Bursa'nın iktisadi yaşamında para, enflasyon gibi konuların açıklığa kavuşmasına yardımcı olacaktır. Ekmek fiyatlarının tespiti ile ilgili olarak alınan kararları incelediğimizde, belediyenin bu fiyatlar üzerinde sürekli değişiklik yaptığını görmekteyiz.

İki kuruşluk ekmekler ihraç edilemediği için esnaf tarafından meclise iletilen arzuhâl 7 Ağustos'ta görüşülmüş ve meclisin daha önce bu konuda

¹⁰⁶ *agd*, s. 484.

almış olduğu kararlara göre davranılması kararlaştırılmıştır,¹⁰⁷

24 Ağustos'ta aynı konu ile ilgili olarak alınan bir karardan anlaşıldığı üzere ekmeklerin satış fiyatı konusunda 25 Temmuz'da bir karar alınmış. Buna göre ekmeklerin 302 dirhemi ve ekmek harçlarının da 336 dirhemi 40 paralık itibar ile satılabilmekteydi. Bunun yanında 20 ve 10 paralık ekmeklere de izin veriliyordu. Ancak ekmekler bu fiyatlara aykırı olarak 60 paralık ve 2 kuruşluk itibarla satılmak istenmiştir. Bunun üzerine Belediye Meclisinde alınan karar, izin verilenden daha yüksek fiyata satılan ekmeklerin ihracını ve satışını engellemeye yönelik olarak hazırlanmıştır.¹⁰⁸

30 Ağustos'ta yapılan görüşmeden anlaşıldığına göre, ağustos ayı buğday fiyatları ortalama olarak; 20 kuruş 5 para ile 20 kuruş 30 para civarında gerçekleşmiştir. Bu fiyatlara göre değiştirilen ekmek fiyatları ise 2'şer para zam alarak, ekmek harcı (harc-ı nân-ı aziz) için 46, ve pişirilmiş ekmek (hass-ı nân-ı aziz) için 51 para olarak belirlenmiştir.¹⁰⁹

25 Kasım'da ekmek fiyatlarının mecliste yeniden görüşülerek, arttırıldığını görüyoruz. Buna göre, yapılan 4 paralık zam ile ekmek harçlarının beher kıyyesi 50, ve pişirilmiş ekmeklerinki ise 55 paraya ulaşmıştır. Aralık ayına gelindiğinde ise ekmek fiyatlarında yeni bir düzenleme yapılarak fiyatlarda ikişer para tenzilata gidilmiş, ve ekmek harçları 48, ve pişirilmiş ekmekler ise 53 paraya indirilmiştir.¹¹⁰

Belediye Meclisi bunun dışında üzüm fiyatlarının belirlenmesi ile ilgili olarak da görüşmeler yapmıştır. Örneğin, 19 Ekim'de bağ bozumu nedeniyle üzüm fiyatları belirlenmiştir. Bu belirleme yetiştirilen her nevi üzüm için ayrı ayrı olmak üzere, nakliye masrafları da içine dahil edilerek yapılmıştır. Ayrıca fiyat tespiti yapılırken pazarcı ve meyhaneci esnafından bazı kimseler meclise

¹⁰⁷ *agd*, s. 380.

¹⁰⁸ *agd*, s. 358, ayrıca 1 kuruş=40 para'dır.

¹⁰⁹ *agd*, s. 396.

¹¹⁰ *agd*, s. 468, 481.

çağrılmış ve bu konuda ki görüşleri alınmıştır. Daha sonra belirlenen bu fiyatlar ayrıca bir kağıda yazılarak, pazarcı esnafından görüşmeye katılanlar tarafından, belirlenen fiyatların uygun görüldüğünü belirten kısa bir yazı yazılarak mühürlenmiştir. Görüşmeye katılan meyhanecilerde üzüm mübayaasında bulunmuşlardır. Meyhanecilerin üzümü satın aldıkları fiyatlar, aynı kağıda hem rakam hem de yazı ile yazılarak, altları taraflarından imzalanmıştır.

Buna göre; Bursa'nın dağ köylerinde sıralık üzüm yetiştirilmektedir. Pazar fiyatları üzümlerin yetiştirildiği yere göre en az 20, ve en fazla 40 para olmak üzere değişmektedir. Ancak, meyhanecilere satılan üzümler için daha yüksek fiyatlar belirlenmiştir. Buna göre meyhaneciler en az 42, ve en fazla 50 paradan üzüm satın alabileceklerdi.

Diğer üzüm çeşitleri için ise; Dimrid 28'den 40 paraya kadar, Çavuş üzümü için, 40'dan 45 paraya, razaki üzümü için 35'den 40 paraya, kerenci (?) üzümü için, 16'dan 20 paraya ve Amasya üzümü için ise 28'den 30 paraya kadar pazar fiyatları belirlenmiştir.¹¹¹ Bu fiyatlar üzüm yetiştirilen yerin, pazar yerine olan uzaklığına göre artmakta veya azalmaktadır.

Belediye Meclisi tarafından görüşülen konulardan biri de tahıl fiyatlarının tespitine ilişkindir. Buna göre, tahıl fiyatlarının tespiti konusunda Tahıl Memurluğu görevliydi. Bu memurluk tarafından belirlenen hububat fiyatları, Belediye Meclisinde onaylandıktan sonra geçerlilik kazanıyordu. 7 Aralık'da belirlenen bazı hububat fiyatları şöyleydi; Beheri kilo olarak, arpa 28, a'lâf 23, burçak 21 ve darı 25 kuruştur.¹¹²

Bunların dışında, defterde çeşitli erzak ile ilgili olarak aylık rayiç bedelleri düzenlenmiştir. Kasım ve Aralık ayları hariç, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarına ait rayiç bedelleri defterde mevcuttur. Ağustos rayiçlerini açıklayan

¹¹¹ *agd*, s. 427.

¹¹² *agd*, s. 471.

beş metinden ilk ikisi tabloyla açıklanmış. Bunlarda mail erzak 28 madde halinde düzenlenmiş ve karşılıklarına mecdiye 19 ve 20 kuruşdan evzan-ı cedide (yeni tartılar), ve mecdiye 20 kuruşdan evzan-ı atika fiyatları yazılmıştır. Aynı şekilde aylık arpa ve saman fiyatları da belirtilmiştir. Fiyat rayiçleri tahıl memurluğu ile belediye müfettişliğinden verilmiştir.¹¹³

Bu rayiç bedelleri ile birlikte, her ayın sonunda arpacı ve hancı esnafının sattıkları arpa ve saman fiyatlarının gösterildiği aylık rayiç bedelleri, her esnaf gurubu için ayrı ayrı düzenlenerek tasdik edilmiş ve mühürlenmiştir.¹¹⁴ Eylül, Ekim ve Kasım rayiçlerini gösteren cetveller de aynı şekilde hazırlanmıştır. Bunlar daha sonra tedkik edilecek ve mazbatalara ekleneceklerdir.¹¹⁵

2.2.2.2. İcarlar, İhaleler

İncelediğimiz defterde, belediyeye ait emlakın gelir sağlamak amacıyla ve ihale usûlüne uygun olarak belediye tarafından icara (kiraya) verildiğini görüyoruz.

Belediyenin kendi tasarrufunda bulunan emlakı kiralama yöntemi şöyleydi; Daha önce ihale edilmiş ve süresi bitmiş olan belediyeye ait tahıl mağazalarının yeniden kiraya verilmesi için yapılan ihalelerde, müzâyede usûlü uygulanmakta ve en yüksek parayı veren, hak sahibi olmaktaydı. Ancak ihale edilen emlakın ilam varakasının üç gün boyunca askıda tutulması usûldendi. Bu süre içinde daha yüksek fiyatla talep çıkmadığı takdirde ihale kesinleşmekteydi. Defterde İhale ile ilgili olarak alınmış kararların çoğu, üç günlük askı müddetinin başlamasına ilişkindir. Kararlara baktığımızda belediyeye ait tahıl dükkan ve mağazalarının numaralandırılmış olduğunu görmekteyiz. Metinlerde de ilgili mağazalar genellikle numaraları ile birlikte

¹¹³ *agd*, s. 362, 363.

¹¹⁴ *agd*, s. 365 ve devamında numaralanmamış cetveller mevcuttur.

¹¹⁵ *agd*, s. 395, 397, 445, 449, 479.

verilmiştir. (Örneğin,29 numaralı mağaza gibi).Bunların karşılıklarına ise rakamla eski ve yeni ihale bedelleri yazılmıştır. Buna göre Ağustos ayında dokuz adet mağaza ihale edilmiş, ve askı (bekleme) müddeti başlamışken, üç mağazanın da üç günlük askı müddeti sona ermiş ve ihale bedelleri; 810 kuruş,700 kuruş ve 440 kuruş üzerinden kesinleşmiştir. Böylece bu mağazalardan belediye toplam olarak 1950 kuruş kira geliri elde etmekteydi. İhalesine karar verilen mağazalardan bazılarının takdir edilen yeni bedelleri eskisinden daha düşük gerçekleşmiştir. Buna sebep olarak, o sene ki zahâir(gerektiği zaman kullanılmak üzere saklanan hububât, yiyecekler) alış-verişinde görülen durgunluk ve emlakın kiralanması için yapılan ihaleye katılımın az olması gösterilmiştir. Örneğin; fi 30 Ağustos 326 tarihinde belediye meclisi tarafından, mağazalar için uygun görülen ihale bedelleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

2 numaralı mağazanın eski kira bedeli“1768 kuruş” iken, yeni kira bedeli “975 kuruş,”

3 Numaralı mağazanın eski kira bedeli “1756 kuruş” iken yenisi “ 910 kuruş”

7 Numaralı dükkanın eski kira bedeli “750 kuruş” iken yenisi “560 kuruş”

8 Numaralı dükkanın eski kira bedeli “625 kuruş” iken yenisi “600 kuruş”

9 Numaralı dükkanın eski kira bedeli “520 kuruş” iken yerini “600 kuruş”tur.

Eylül ayında ise 4 mağaza ve bir tahıl hanı için askı müddeti verilmiş ve 8 mağaza ile bir tahıl pazarının da ihalesi kesinleşmiştir. Buna göre küçük tahıl pazarı 3600 kuruşa, 26 numaralı mağaza 500 kuruşa, 33 numaralı mağaza 480

kuruşa, 35 numaralı mağaza da 350 kuruşa kiraya verilmiştir.¹¹⁶ Bu bedeller eskisinden daha düşük gerçekleşmiş ve belediyeye senelik 8575 kuruş civarında bir kira geliri sağlamışlardır. Ekim’de bir mağaza daha 440 kuruşa (eski bedeli 640) kiraya verilmiştir. Aralık ayında ise senelik olarak kiraya verilemeyen ve boş kalan bazı mağazaların ihale bedellerinin, aylık taksitler halinde ödenmesinin meclis tarafından kabul edildiğini gösterir bir karar mevcuttur.¹¹⁷ Böylece mağazaların boş kalmasındansa taksitle kiralınması tercih edilmektedir.

Bunlardan ayrı olarak, belediye kimi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptığı alışverişlerinde fiyat düşürmek için de ihale (münakasa) açmaktaydı. Bu amaçla değişen aylarda beş ihale açılmıştır. Bu tür ihalelerde askı müddeti 2 gün olarak belirlenmiştir. Konuyla ilgili olarak, tenzifat hayvanatı için gerekli olan samanın alınması hususunda biri askıya bırakılmış biri kesinleşmiş iki ihale mevcuttur. Bunun dışında, meydancık köprüsüne alınacak sekiz adet putrel demiri, yapılan münakasa sonucunda kıyyesi 60 paradan Hacı Selim Efendi’ye ihale edilmiş ve askı müddeti başlamıştır. Eğer 2 günlük askı müddeti bitinceye kadar, belediyeye daha düşük fiyatla putrel demiri satmak isteyen olmazsa, ihale kesinleşecektir. Başka bir karar da belediye tulumbalarında kullanılan hortumların yenilenmesi için yapılmış bir münakasa ihalesine ilişkindir. Buna göre tulumbaların çürümüş olan hortumlarının ihalesi, 5 kuruş iki paraya bir kunduracıda kalmış ve askı müddeti dolduktan sonra alınan ikinci bir kararla yapılan ihale kesinleşmiştir.¹¹⁸

Son olarak Aralık ayında iki adet tenzifat arabası ile dört hayvan alımı konusunda mecliste bir görüşme yapılmış, ve buna ilişkin masrafın yüksek çıkması ve masrafın “tertib-i mahsusadan” karşılanmasının müsait olmaması durumunda, tahıl inşaatı tertibinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁹

¹¹⁶ *agd*, s. 370, 374, 375, 383, 386, 387, 401.

¹¹⁷ *agd*, s. 476, 418.

¹¹⁸ *agd*, s. 389, 393, 395, 397, 408, 416.

¹¹⁹ *agd*, s. 486.

2.2.2.3. Vergiler

İncelediğimiz dönemde Bursa Belediyesi'nde gündem konusu olan vergiler şunlardır: Tenzifat resmi, nakil vasıtaları resmi, keyliye ve kantar resmi, aşâr, salhane resmi, balıkthane resmi, müskirat resmi ve inşaat resmi.

Tenzifat resminin ne kadar, veya ne oranda alınacağı, incelediğimiz dönemde her belediyenin kendisinin karar vereceği bir konuydu. Bu durum 28 Nisan 1330 (1914) tarihli Vilâyat Belediye Kanununa kadar bu şekilde uygulanmış ve bu tarihten sonra bir nizama bağlanmıştır¹²⁰. Bursa'da da alınacak verginin miktarı Belediye Meclisi tarafından tespit edilmekteydi. Bu dönemde belediye meclisi, tahakkuk eden tenzifat rûsûmunu toplamak için üç tahsildar görevlendirmiştir. Sözkonusu rûsûmlardan çift ve öküz yük arabalarından alınması icabeden 10.230 kuruşluk miktar tahsildar Halil Efendi'ye mal edilmiştir. Yine 1910 (1326) senesinde mahallelerden alınmak üzere, toplam 113.180 kuruşluk tenzifat resmi tahakkuk etmiştir. Bu miktar tahsildarlar arasında bölüştürülmüş ve 45.543 kuruş tahsildar Hasan Efendi'ye, 33.782 kuruş Mustafa Efendi'ye ve 33.864 kuruşluk kısım da Halil Efendi'ye tevzi edilerek tahsilatı takip etmeleri konusunda görevlendirilmişlerdir.¹²¹

Salhane veya zebhiye resmi ise, 1869 (1285) yılına kadar devlet tarafından toplanan bir vergiyken, bu tarihten sonra belediyelere bırakılmıştır. Belediye Meclisleri tarafından miktarı ve oranı belirlenen bu vergi Vilâyat Belediye Kanununda, belediyeye ait gelirler arasında sayılmıştır. Bu durum, 16 Aralık 1913 (1329)'de kabul edilen bir geçici kanun ile değiştirilmiş ve, bütün belediyelerde uygulanmak üzere önceden belirlenmiş zephiye resmi oranları getirilmiştir. Böylece alınacak resmin yarısı belediyeye, yarısı da vilâyete kalacaktır.¹²² İncelediğimiz dönem için Bursa Belediyesine baktığımızda, mezkûr resimlerin alınması konusunda, ilgili esnafla sorunlar yaşandığını

¹²⁰ Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler...*, s. 73.

¹²¹ *Bursa Belediye Meclisi Karar...*, s. 373, 374.

¹²² Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler...*, s. 95, 96.

görüyoruz. Hatta bu rûsumun toplanması ile ilgili sorunlar Dahiliye Nezaretine kadar gitmiştir. Öyle ki bu nezaretten vilâyete, oradan da belediyeye bir yazı gönderilmiş ve Bursa Belediyesi'nin kasap esnafından fazla vergi topladığı ve bunun caiz olmadığı belirtilmiştir. Buna karşılık Belediye Meclisi yapmış olduğu toplantıda, kasap esnafından almış olduğu verginin hiçbir surette kanuna aykırı olmadığını uzun uzun açıklayan bir karar almıştır. Kararda belirtilen açıklamaya göre, belediye önceleri çeşitli mahallelerde ki han, çarşı ve evler içinde bulunan mezbahaların sağlık ve temizlik açısından sebep olduğu zararları gidermek için, şehrin dışına bir salhhane inşa ettirmiş ve hayvan kesimlerinin burada yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Böylece kent temizliği ve sağlığı konusunda önlem alınmış olduğu gibi, sık rastlanan hayvan hırsızlığı da önlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum bazı kişilerin menfaatına dokunmuş ve zebhiye resmini ödemedikleri gibi, kendilerinden fazla vergi alındığını ifade eden pek çok şikayette de bulunmuşlardır. Gittikçe “şımaran” esnaf bu tarz iddialarla şikayete başlamalarından itibaren, ödemeleri gereken hiçbir miktarı ödememişlerdir. Bu gibi ifadelerle adeta esnafı şikayet eden Belediye Meclisi, kararında son olarak eskiden beri esnaftan topladığı zebhiye resimlerini açıklamış ve bunların belediyece alınmasının devam etmesini istemiştir.

Buna göre Bursa Belediyesi salhhanesi zebhiye rûsumları;

Oğlak için - 1 kuruş 20 para

Tazı için -6 kuruş

İnek için -8,5 kuruş

Öküz için -8,5 kuruş

Manda için 12 kuruş olarak alınmaktaydı.¹²³

¹²³ *agd*, s. 422, 424.

Bu vergilerden başka, Bursa Belediye meclisinde, Eylül ayı içinde kovan öşürlerinin ne kadar olacağı belirlenmekteydi. Bu nedenle köylerde mültezimler arı kovanlarını tahrir ediyorlardı. Ancak kimi köylerde bu tahriratın yapılması konusunda köylülerin engel çıkarttıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, “Balkanen Sagir” kariyesi mültezimi Mehmed Bey ve ortağı Mustafa Efendi’nin, köylülerin bu tutumu ile ilgili olarak Belediye Meclisine sunmuş oldukları arzuahalleri üzerine mecliste bu konu ile ilgili bir görüşme yapılmıştır. Alınan karara göre, köylerde tahriratın yapılmasına karşı muhalefet gösterilirse, zabıta kullanılabilecek ve durum vilâyete bildirilecektir.¹²⁴

Üzüm öşürlerini belirlemek üzere 26 Ekim’de yapılan fiyat takdiri, üzümlerin Bursa’ya taşınması masrafları da dahil şu şekilde birleşmiştir:

Dimrid Üzümlü	- 30 para
Çavuş Üzümlü	-42 para
Razaki Üzümlü	-37 para
Kerince(?) Üzümlü	- 18 para
Amasya Üzümlü	- 29 para

Şıralık Üzüm - geldiği yere göre; 15, 21, 53, 31 ve 37 para olarak belirlenmiştir.

Şıralık üzümlerin geldiği yerler içinde Bursa dağ köyleri için en yüksek, ve Yıldırım, Kızıklı civarı içinde en düşük fiyatlar belirlenmiştir.¹²⁵

1294(1877) Vilâyat Belediye Kanununda belediye gelirleri arasında yer almayan, ancak belediye tarafından teamülen toplanan bir vergi olarak “müskirat resmi” yer almaktadır. Bu tür vergiler taşra belediyelerinde 1867

¹²⁴ *agd*, s. 422, 424.

¹²⁵ *agd*, s. 441, 469.

tarihli nizamnâmeyle dayanılarak toplanmaktaydı. Mezkûr nizamnâmenin 5. bendinde bulunan “idare-i belediye meclisinin refte refte varidatı kâfiye istihsali, yine meclisi mezkûrun gayret ve iktidarına mevkuף ise de, bunlardan başka sair vesait ve vesaili meşrua ile iradın tezyidine gayret edilerek az çok irad bulundukta, makâmı vilâyetden bilistizan icabı icra olunacaktır.” şeklindeki ifade diğer kanunlar çıktığı halde ilga edilmemiş, böylece belediye meclisleri valinin de tasdikiyle, kendilerine yeni gelir imkanları yaratabilmişlerdir.¹²⁶ Bursa Belediyesi’nin 1910 yılında topladığı gelirler arasında bulunan “müskirat resmi” de bu şekilde toplanan bir gelirdir. Aynı şekilde Zonguldak Belediyesi’nin de müskirat satan yerlerden almış olduğu müskirat resmi vardı. Bursa Belediye Meclisinde bu konu ile ilgili olarak yapılmış bir toplantıda, üzerinden vergi alınacak müskirat fiyatları belirlenmiştir. Ancak bu toplantıda sadece meclis üyeleri bulunmamış, Duyûnu umûmiye müdürü ile müskirat amillerinden bazıları da bu toplantıya katılmışlardır. Toplantıda arakın kilosu 4 kuruş ve hamrın (şarap) kilosu ise 1 kuruş 5 para olarak belirlenmiştir.¹²⁷ Meyve ve kiyah oşûr fiyatları ise maliye dairesinden gelen tebligat ve ilgililerin başvurusu üzerine, belediye müfettişliği tarafından araştırılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

Kiraz, vişne, elma, adi armut	- Herbiri 1 kuruş
Erik, ayva, adi kestane	- 30 para
Kestane (âlâ), sarmusak	- 1 kuruş 20 para
Taze bakla	- 29 para
Kiyah (çayır otu)	- 15 para
Kiyah (kuru yonca)	- 20 para

¹²⁶ Tümerkan, *Türkiye’de Belediyeler...*, s. 101.

¹²⁷ *Bursa Belediye Meclisi Karar...*, s. 483.

Soğan

- 10 para'dır.¹²⁸

Belediyenin gelir kaynaklarını oluşturan vergilerden biri de inşaat resmidir. 1299 (1883) tarihli Ebniye Nizamnamesi'nin 52, 53-78 maddelerinde belirtildiğine göre, bina inşa etmek veya tamir etmek isteyenler, belirlenen miktarda bir rûsûm ödedikten sonra, belediyeden bir makbuz alıyorlar ve inşaat veya onarım yapabiliyorlardı. Ancak fakir oldukları anlaşılan kişilerden, 50 kuruşa kadar olan inşa ve tamir resimlerini, isterlerse affetme yetkileri vardı.¹²⁹

Bursa belediye meclisi, 25 Aralık'da bu konuda ilginç bir karar almıştır. Meclis, Bursa Mensucatı Osmaniye şirketinin inşa ettirmekte olduğu bir fabrikanın 1137 buçuk kuruştan ibaret olan inşaat resmini almamayı kararlaştırmıştır. Buna gerekçe olarak da, bu gibi fabrikaların ülkede ilk defa inşa edilmeye başlandığını, bu nedenle teşvik edilmesi gerektiğini kararında ifade etmiştir.¹³⁰ Ancak , Belediye Meclisi'nin almış olduğu bu karar vilâyet idare meclisince tasvip edilip, bu tasvip belediye'ye ulaştırılmadıkça yürürlüğü giremeyecektir. Yani belediyenin böyle bir kararı tek başına uygulayabilecek salahiyeti yoktu.

2.2.2.4. İstikrazlar

Bursa Belediyesi 1910 yılında valilik aracılığı ile borçlanabiliyordu. İncelediğimiz dönemde belediye meclisi bir defa istikraz işlemi yapmıştır. Bunun aşamaları şu şekilde cereyan etmiştir: İlk olarak 26 Aralık 1910 tarihinde belediye adına alınacak onbeşbin liralık borç ile ilgili olarak bir görüşme yapılmış ve belirtilen miktarın borç olarak alınmasını vilâyet idare meclisi de uygun gördüğü taktirde, muamelelerin başlayacağı alınan meclis kararında belirtilmiştir. Bundan on bir gün sonra meclis bu konuyu istikraz şartlarını düzenlemek üzere, yeniden ele almıştır. Bu toplantı sonucunda alınan

¹²⁸ *age*, s. 491.

¹²⁹ Tümerkan, *age*, s. 65, 66.

¹³⁰ *Bursa Belediye Meclisi Karar...* s. 497.

kararda belirtildiğine göre 29 Temmuz'da vilâyet makamına bir mazbata verilmiş ve, isetenen borca karşılık olarak tahıl ve gazhane duhuliyesi ve kiralari gösterilmiştir. Buna göre tahıl duhuliyesi ve kilehanesi 100.000 kuruş, ve gazhane duhuliyesi ve kirası 130.400 kuruş olmak üzere toplam 230.400 kuruştur. Bu miktardan, takriben tayin edilen 4400 kuruşluk vergi ve 3000 kuruşluk sigorta bedeli emlak masrafı olarak düşüldükten sonra, geriye kalan 223.000 kuruş, borca karşılık olarak gösterilmiştir. Bununla beraber, alınacak onbeşbin liralık borcun tatsitlere bölünerek onbeş ayda ödeneceği de şartlar arasındadır. Ayrıntılı bilgi ve şartların bulunduğu bir liste ilan edilecek ve zuhur edecek talep içerisinde en iyi imkânları sunan banka veya bankerlerle anlaşma yapılacaktır. Bunun için belediyede bir komisyon teşkil edilecektir.¹³¹

Diğer bir toplantı, belediye tarafından 1323 (1907) yılında Sanayi Mektebinden alınmış olan bir borcun, ödenmesinin istenmesi üzerine yapılmıştır. Alınan kararda, mezkûr tarihte sanayi mektebi sandığından alınmış olan 1500 liralık borcun 21.300 kuruşunun, şimdiye kadar ödendiği ve sene sonuna kadar da 18.681 kuruş 15 paranın tedricen ödeneceği belirtilmiştir. Bu borcun ödenmesi için bütçeden senelik olarak 40000 kuruş ayrılmıştır. Meclis, bu miktardan fazla ödeme yapılmasının uygun olmadığını belirterek, sanayi mektebi komisyonunun ilgili tebliğinin vilayete havale edilmesini kararlaştırmıştır.¹³²

Bu bilgilere baktığımız zaman, 1910 yılında Bursa Belediyesinin yeterli gelir imkanlarından yoksun olduğunu düşünüyoruz. Bunun dışında, belediyenin borçlanmalarında tek başına kararlar alamadığını, ve vilâyetin onay ve aracılığı ile kurumlar arası borçlanmanın sözkonusu olduğunu görüyoruz.

¹³¹ *agd*, s. 440, 454.

¹³² *agd*, s. 403.

2.2.3. Sosyal Yardımlar

Sosyal yardım ile ilgili olarak mecliste, yapılan görüşmeler ve alınan yardım kararları, daha çok fakirlere maaş tahsisi ile ilgilidir. Ancak bunun dışında çeşitli yardım istekleriyle meclise başvuranlar da vardır. Bu tür başvurular da mecliste görüşülerek, gereken işlemler yapılmıştır.¹³³ Kişiler kendileri muhtaciye maaşı için belediyeye arzuhal verebilecekleri gibi, başka kişi ve kurumlar da onlar adına bunu yapabilmekteydi. Ancak her başvuruda bulunan kişiye, maaş tahsisi mümkün olmamaktaydı.

Konuyla ilgili olarak iki çeşit görüşme mevcuttur. Bunlardan birincisi ilk defa yapılan başvuruların meclis tarafından incelenmesi ile ilgilidir. Kişi, meclise yaptığı başvuruda halini anlatır, bakmakla yükümlü olduğu kimseler varsa onları belirtir ve çalışamayacak derecede sağlık problemi olduğunu gösteren bir tabip raporunu buna eklerdi. Mecliste bunlar incelenir, uygunsuz bir durum görülmezse, bu defa maaş talep eden kişinin üzerine kayıtlı herhangi bir emlak veya arazi bulunup bulunmadığının tesbiti için, vergi ve defteri hakâni idarelerine, ve tahkikatı yürütmek üzere müfettişliğe görev verilirdi. Tabii ki başvuruda bulunan kişilerin özel durumuna göre bu incelemelere eklemeler yapmak mümkündü. Örneğin, eski bir gardiyan olan Hayriye Hanım için 7 Ekim 1910 tarihinde .maaş talebinde bulunulmuş, gerekli mal varlığı incelemeleri yapılmış ve üstüne kayıtlı hiçbir emlağın bulunmadığı anlaşılmıştır. Ancak verilen tabip raporu bu kişinin çalışabilecek durumda olduğunu bildirmektedir. Oysa merhumun annesi, kızının hastahane yattığını beyan etmiştir. Bunun üzerine meclis, hastahane tabipliğinin görüşünü almak üzere evrakı, hastahane müdüriyetine tevdi' etme kararı almıştır.¹³⁴

İkinci tür görüşmeler bu tür ilk incelemeler tamamlandıktan sonra dosyaların yeniden mecliste incelenmesi ile yapılmıştır.

¹³³ *agd*, s. 388, 404, 410, 415, 419, 420, 424, 472, 473, 477, 487, 489, 492, 494.

¹³⁴ *agd*, s. 415.

Yapılan toplantılar sonucunda meclis üç şekilde karar verebilmekteydi. Bunlar; yeni bir inceleme yapılmak üzere evrakın başka yere tevdi'i, maaş tahsisini uygun bulma, veya bulmama şeklindedir. Örneğin, Hayriye Hanım'la ilgili yukarıda belirtilen ikinci inceleme de tamamlanmış ve kendisinin hastahane yattığı ve kendisine bile bakamayacak durumda olduğu hastahane tababeti tarafından rapor edilmiştir. Bunun üzerine 12 Ekim'de, mecliste konu birkere daha görüşülmüş ve kendisine acize maaşı tahsisine karar verilerek durum vilâyete bildirilmiştir.¹³⁵ Bu şekilde yedi kişiye maaş bağlanması uygun görülmüştür. Beş kişinin ise bu konuda ki talepleri geri çevrilmiştir. Ayrıca, muhtaciye maaşının arttırılması konusunda yapılan bir talep ise muhtaciye nizamnâmesine aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.

Başvurusu kabul edilmeyenlerin evrakları, evrak müdüriyetine havale edilip, buradan ilgiliye iletmek üzere vilayete arz ediliyordu. Kişilere muhtaciye maaşı bağlanması için bakacak kimselerinin olmaması, kendilerine bakamayacak şekilde hasta, sakat vs. bulunmaları, üzerlerine kayıtlı hiç bir mal ve emlak bulunmaması gibi şartlar aranmaktaydı. Bundan başka kimlere, hangi konularda ve ne kadar maaş tahsis edileceğini belirten bir muhtaciye nizamnâmesinin var olduğu anlaşılmaktadır. Karar metinlerinde genellikle, kararın alınma gerekçeleri nizamnâmenin maddeleri dayanak gösterilerek verilmiştir.

Kendisine muhtaciye maaşı bağlanmasını isteyenlerin dışında, çeşitli konularda belediyeden yardım talebinde bulunanlar da vardı. Örneğin, Gümüşhaneli, ayağı yaralı bir çocuğun iyileşmediği halde iyileşti denilerek hastahane çıkarılarak mağdur edilmesi üzerine sıhhiye müfettişliği tarafından meclise sunulan bir rapor görüşülmüştür. Konuyla ilgili olarak hastahane tabipleriyle de görüşülmüş ve tabiplerin durumdan büyük üzüntü ve rahatsızlık duyduğu göz önüne alınarak, bir daha böyle bir durumun tekrar etmemesi istenmiştir. Ayrıca yaralı çocuğun (Habib'in) hastahaneye hemen

¹³⁵ *agd*, s. 423.

yatırılmasını da içeren karar hastahane müdürlüğüne iletmek üzere kaleme alınmıştır.¹³⁶

27 Aralık tarihli bir görüşmeden ise, o tarihte Bursa’da “Himayet-i Fukara Cemiyeti” adında bir derneğin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu cemiyet belediyeye başvurarak, muhtaçlar için ayrılan tahsisatın kendilerine devredilmesini istemişlerdir. Ancak belediye adı geçen cemiyetin resmiyet ve kanuniyesinin “gayri musaddık” olduğunu ve kanunen bu paranın sarfinin sadece kendilerine ait olduğunu belirterek başvuruyu reddetmiştir.¹³⁷

Yapılan sosyal yardımları karşılamak üzere her sene hazırlanan daire bütçesinden belli bir miktar ayrılmaktaydı. Bu miktar dairesinde, muhtaciye maaşatı ve maluliyet sevkıyatı, tev’em çocuklar ve gureba tekfini ve tecvizi konularında harcamalar yapılmaktaydı. Ancak, meclisin bu konuda almış olduğu kararların geçerlilik kazanabilmesi için vilâyetin onayı gerekliydi. Bütçeye konmuş olan tahsisatın belirtilen iş dışında kullanılması sözkonusu değildi. Böyle bir durumda belediye başkanı ve katibi sorumlu olmakta ve cezalandırılmaktaydı.¹³⁸

2.2.4. Aydınlatma İşleri

Elimizdeki defter de, 1910 yılı Bursa’sının aydınlatma alt yapısına ilişkin bilgiler de mevcuttur. Bu konuyla ilgili metinlere bakıldığında, kenti aydınlatmak için henüz elektriğin kullanılmadığı görülmektedir. Kentin mahalle ve çarşıları adi gaz fenerleri ile, kısmen de lüks lambaları ile aydınlatılmaktaydı. Belediye aydınlatma işini ihale ile bir seneliğine mütemehhirlere bırakmaktaydı. Belediyeden en az parayı talep ederek işi üzerine almayı kabul eden kişi veya kişiler ihaleyi kazanıyordu. Ancak yine de şehrin aydınlatılmasında problemler yaşanmaktaydı. Bu konuda

¹³⁶ *agd*, s. 470.

¹³⁷ *agd*, s. 472, 499.

¹³⁸ Tümerkan, *age*, s. 135.

mütemehhirlerin görevlerini pek de düzgün olarak yapmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun önlenmesi için, geceleri görevli belediye memurları veya polis memurları, fenerlerin hiç yanmadığı veya eksik yandığı mahalle, sokak veya caddeleri tespit ediyorlar ve bunu belediyeye bildiriyorlardı. Belediye Meclisinde görüşülen bu raporlar sonucunda mütemehhirlere para cezası verilebiliyordu.

Konu ile ilgili meclis kararlarına baktığımızda, Belediye Meclisinin yapmış olduğu aydınlatma ihalelerinin sonuçlarının kararlaştırılmasından başka, görevini yapmayan mütemehhirlerin durumunun görüşülmesi, aydınlatma ile ilgili tamirat, gibi konularda vardır. Örneğin, 5 Ekim’ de “adi gaz fenerleri”nin aydınlatma ücreti hakkında bir eksiltme ihalesi yapılmıştır. Ancak aydınlatma işi için belediyeden istenen miktar geçen senekinden fazla olduğu için ihale kesinleşmemiş, bir hafta askıda kalmasına karar verilmiştir. Eğer daha noksan talepte bulunan çıkmazsa, başvuran kişiye işin “emaneten” verileceği belirtilmiştir. 14 Ekim’de aynı konuya ilişkin ikinci bir görüşme yapılmış, ve aydınlatma ihalesi beheri 4 kuruş 15 paraya (önceki ihalede en düşük 5 kuruş 3 para önerilmişti.) Hacı Musa oğlu yemişçi Hacı Mehmed Ağa’ya verilmiştir. Önceki yıl ihale fiyatı ise 4 kuruş 19 para olarak gerçekleşmişti.¹³⁹

Bunun dışında, polis ve belediye mevki memurlarının belediyeye sundukları raporlar sonucu belediye meclisinde iki görüşme yapılmıştır. Bunlardan birinde, meclis altmış adet fenerin yanmadığını tespit etmiştir. Ancak bu durumun ilk defa olması nedeniyle, cezada ileri gidilmemiş ve mütemehhirinin hakkı olan paradan herbir fener için 5 kuruş düşürülmesine karar verilmiştir. 30 Eylül’ de de benzer bir karar verilerek şehirde bulunan lüks lambalarının Eylül ayı boyunca hiç yanmamış veya eksik yanmış olduğunun tespit edildiğini ve mukavele şartları gereğince verilecek

¹³⁹ *agd*, s. 407, 442.

cezanın(nakdi) mütemehhire verilecek paradan düşüleceği belirtilmiştir.¹⁴⁰

Anlaşıldığı üzere belediye aydınlatma işini, kişilere ihale ederek hizmetin gereği gibi yapılıp yapılmadığını kontrol edip, gereğinde cezai önlemler alarak düzenlemekteydi. Bunun dışında çıkacak sorunları halletmek mütemehhirin göreviydi. Ayrıca belediye bütçesinde, aydınlatma ile ilgili tamirat vs. için ayrılmış bir meblağ da bulunmamaktaydı. Örneğin Hükümet Konağı'ndaki bozuk lüks lambalarının tamir edilmesi için mecliste ekseriyetle bir karar alınmış, ancak karara, bu konu ile ilgili olarak bütçede bir tertibat olmadığı gerekçesiyle muhalefet şerhi düşülmüş ve altı iki meclis üyesi tarafından imzalanmıştır.¹⁴¹

2.2.5. Tamirat

Metinlere bakıldığında belediye meclisinin, bu dönemde başta köprü tamirâtı olmak üzere, su yolları, şose ve kule tamirâtı hakkında kararlar aldığı anlaşılmaktadır.

Meydancık Köprüsü'nün oldukça harap olduğunun anlaşıldığı metinlerde keşif için bile köprüye gitmenin tehlikeli olduğu söylenmiştir. Çürük kirişler üzerinde tamirat yapılmasının mümkün olmadığı belirtilerek, resim ve keşif defterinin hazırlanması için belediye mühendisliğinden köprüye gidildiğinde vilâyet nafia mühendislerinden birinin de getirilmesi kararda istenmiştir. Keşfiyat yapılmış olmalıdır ki daha sonra yapılan bir toplantıda bu köprünün demirden yapılmasının arzu edildiği belirtilmiştir. Bunun 70 bin kuruş masrafa mal olacağı hesaplanmış ancak, tamiri halinde masrafın daha fazla olacağı kaydedilmiştir.

Belediye bu tür keşif işlemleri için bir komisyon oluşturmaktaydı. Meydancık Köprüsü için yapılmasına karar verilen ikinci keşfiyatta meclis

¹⁴⁰ *agd.* s. 385,406.

¹⁴¹ *agd.* s. 361.

üyelerinden; Vehbi Bey, Hacı Sabit Efendi ve Murtaza Bey ile daire mühendis vekilinden mürekkep bir komisyon oluşturulmuştu.¹⁴²

Tatarlar'da bulunan bir taş köprü'nün tamirâtı isteğine belediye, mezkur köprü'nün masrafı belediyeden karşılanacak evkaf dairesinde olmadığı cevabını vermiştir. Namazgâh köprü'sü de korkuluklarının çürüyüp, döküldüğü ve ayak kısmında gedikler açıldığı gerekçesiyle, mevki ve polis raporları sonucunda keşfe alınmıştır. Meclisin ilgili kararında köprü'nün 2354 kuruşa tamir edilebileceği ve tasarrufla, bunun daha da aşağılara çekilebileceği belirtilmiştir. Masrafı belirlemek için oluşturulan komisyonda meclis üyelerinden, Hafız Abdürrahim, Apostol Efendi ve daire mühendisi bulunmaktaydı. Belediye almış olduğu bu tür kararları, vilâyete arz etmemiştir.

Bu dönemde, belediyenin onarımına önem verdiği diğer bir yer, “su yolları”dır. Belediye Meclisi, kullanılan suların geçtiği mecraların bakımı ve onarımı ile, bunlara musluk takılmasının sağlanması konusunda faaliyetlerde bulunuyordu. Bu konuda 5, 21, ve 23 Aralık tarihlerinde alınmış üç kararı incelediğimizde, şu bilgileri edinmekteyiz; Çeşmelerden sorumlu olan çeşmeciler kethudalığı, su yolları ile ilgili tamirat bedellerini tespit edip, keşif defterlerine yazmaktaydılar. Daha sonra, bu tamirat bedelleri belediye meclisine sunularak görüşülürdü. Meclis bu işi yürütmek üzere kendi denetiminde bir komisyon oluştururdu. Bu komisyona meclis üyelerinden seçilen biri başkanlık ederdi. Komisyon, meclis tarafından onaylanmış olan tamirat bedellerini, bu hizmetten faydalanacak olanlardan tahsil ederdi. Eğer belirlenen miktarı ödemek istemeyen olursa suyu kesilirdi. Yeniden suyunu açtırmak isteyen kişilerden ise, belirlenen meblağ ile beraber su kesim masrafı da alınırdı. Yani belediye bütçesinden su yollarının tamirâtı için ayrılmış bir bütçe bulunmamaktaydı.

Yukarıda belirtilen tarihli kararlardan biri, Timurtaşpaşa su yollarının

¹⁴² *agd*, s. 379, 391, 413.

tamiri ile ilgilidir. Buna göre, Timurtaşpaşa su yollarına musluk takılması için çeşmeciler kethudalığı tarafından 14.281 kuruşluk masraf belirlenmiştir. Meblağın, âzâdan İsmail Ağa'nın başkanlığında, Hüseyin Efendi, Tursun Efendi, Feraizci İbrahim Ağa ve Bakkal Ali Ağa'dan oluşan komisyon marifetiyle toplanması kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde, Hayreddin Paşa mahallesine akan pınarbaşı suyuna musluk takılması için de, başlatılmış bir işlem vardır.¹⁴³

Başka bir örnek ise, Sedbaşı civarında bulunan yeni suyu, su yolları ile ilgili bir şikayettir. Buna göre, mezkûr su yolları harap olduğu için, bir çok ev susuz kalmış ve belediyeye başvurulmuştur. Bunun üzerine belediye meclisi tarafından bir komisyon oluşturulmuş ve tamirata başlanmıştır. Ancak o civarda bulunan ve dîyûn-u umûmiye tahtı nezaretinde bulunan Tohum Mektebi payına düşen 5 lirayı, defalarca uyarıldığı halde ödemek istememiştir. Bunun üzerine ilgililer belediyeye baş vurarak mektebin çeşme ve havuz suyunun kesilmesini istemişlerdir. Ancak meclis son defa ilgili yere bir tebligat yapılmasını, buna uyulmadığı takdirde suyun tabana verileceğini kararlaştırmış ve kararını bir kerede vilâyet meclisinde görüşülmek üzere, vilâyete takdim etmiştir.¹⁴⁴ Anlaşıldığı üzere, su yollarının tamirâtı için bütçeden herhangi bir ödenek ayrılmıyordu.

Ancak yol tamirâtı için bütçeden “kaldırım ve şoseler tertibatı” adıyla bir miktar ayrıldığını görmekteyiz. Nitekim 15 Eylül’de alınmış bir kararla Camii Kebir’den sedbaşına kadar uzanan şosenin 1500-2000 kuruş civarında tahmin edilen tamirat bedelinin bu tertipten sağlanması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁵

Bunların dışında, Şhreküstü civarındaki lağım ve süzeklerin, daire kiremit ve saçaklarının tamiri konuları da görüşülmüştür. Bunlar için de

¹⁴³ *agd.* s. 490, 498.

¹⁴⁴ *agd.* s. 474.

¹⁴⁵ *agd.* s. 384.

bütçeden ayrılmış bir tertibat olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

2.2.6. İstihdam

Belediyenin işe aldığı, işten çıkardığı ve istifa eden memurları ile, maaşlar vs. konularını içeren bilgileri de öğrenebilmekteyiz

İncelediğimiz dönemde belediyenin çeşitli birimleri için, meclis tarafından değişen sayıda personel alınmıştır. Muhtelif zamanlarda yapılmış olan tayinler şunlardır: Su komisyonu azalığına istifa eden İsmail Hakkı Bey yerine azadan Ahmet Vehbi Efendi, damgasız evzanın icrayı muayenesi için eski maaş üzerinden Abdüllatif Efendi, tenzifat için 20 süpürgeci ve 10 amele, emlak kıymetlerinin taktiri için mühemmin olarak Mehmed ve Reşid Efendiler, 2000 veya 2500 kuruş maaşla bir su mühendisi, belediye çavuşluğu için Topçu Yusuf ve Batum'lu Mustafa, Muhacirin komisyonu azalığına, belediye azasından Mustafa Efendi ile Şih Efendizade Emin Bey, Çeşmeciler kethudalığına Hacı Mehmed Ağa tayin edilmişlerdir.

Belediye Meclisi kendi teşkilatı için memur aldığında bunu vilâyete bildirmemiştir. Ancak “Muhacirin Komisyonu gibi.”vilâyet teşkilatına bağlı bir birim için meclis azasından birilerinin görevlendirmesi gereken durumlarda, veya ilk defa bir iş için memuriyet oluşturdıklarında, -su mühendisliği gibi- kararlarını vilâyete sunmuşlardır.¹⁴⁷

Belediye meclisi kendi teşkilatı için memur alırken şu sırayı izlemekteydi: Örneğin, Belediyede çavuş olmak isteyen kişilerin başvuruları ilkönce belediye meclisinde görüşülürdü. Daha sonra bu kişiler, meclis tarafından çalışmaya mani hallerinin olup olmadığının tespiti için, polis müdüriyetine ve daire tabipliğine sevk edilirdi. Bunların arasından uygun olan adaylar belirlenir, ve adaylar arasından kaç kişi alınacaksa bunlar kur'a ile

¹⁴⁶ *agd*, s. 376, 409, 435.

¹⁴⁷ *agd*, s. 359, 464.

seçilirlerdi.

Bursa Belediyesi'nin, daimi memur istihdamı konusunda mali güçlükler içinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; daireye Maliye Nezareti tarafından gönderilen bir yazıda, daimi surette çalıştırılmak üzere iki mühemmin alınması isteniyordu. Ancak dairenin daimi surette çalıştıracağı personel almaya gücü yoktu. Bu nedenle, cüzzi bir ücret (500 kuruş) karşılığı çalışacak, sürekli olmayan iki mühemminin işe alınması, gerekçe gösterilerek kararlaştırılmıştır.¹⁴⁸ Yani bir bakıma taşeron diyebileceğimiz memur istihdamı yapıliyordu.

Memurlarca sunulan istifalar da meclisçe görüşülmekteydi. Örneğin, tahıl bekçisi olan Ahmed, görevinden istifa etmiştir. Meclis konu ile ilgili yapmış olduğu görüşmede, kendisine sunulan dilekçeyi değerlendirmiş ve, görevin ehemmiyeti sebebiyle boşalan tahıl bekçiliği görevine eski maaşla İbrahim oğlu Süleyman'ı atamıştır. İlgili kararda, yeni durumun tahıl kitabetine bildirilmesi de yer almıştır.¹⁴⁹

Memurların işle ilgili değişik sorunları ile de belediye meclisi ilgileniyordu. Bununla ilgili olarak alınan bir kararda, tulumbacıların üç ay süresince maaş alamadıklarını öğreniyoruz. Bu durumdan şikayetçi olan tulumbacılar, belediye meclisine başvurarak durumdan şikayetçi olmuşlardı. Konuyu görüşen meclis, biriken üç aylık maaşları ödemeyi kararlaştırmıştır. Memurların özlük işlerine ait bir diğer başvuru da, salhhane memurluğu tarafından yapılmıştır. Belediye meclisine gönderilen bir müzekkire ile burada çalışan memurun işinin çok ağır olmasına karşılık 10 kuruş yevmiye aldığı belirtilmiştir. Bu ücretin arttırılması gerektiği ancak bu artışın, salhhane varidatınca tek başına yapılmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Durumu görüşen Belediye meclisi kendi tertibinden yardımla meselenin

¹⁴⁸ *agd*, s. 402.

¹⁴⁹ *agd*, s. 496.

çözümünü kararlaştırmıştır.¹⁵⁰

2.2.7. Belediyenin İlişkide Olduğu Kurumlar

Elimizdeki verilere göre Bursa Belediyesi 1910 yılında Sanayi Mektebi ve Gureba hastahanesi ile yakın işbirliği içindeydi.

Bu kuruluşlardan Sanâyi Mektebi ile belediyenin ilişkisi, incelediğimiz deftere göre daha çok, alacak-borç ilişkisi şeklindeydi. Örneğin vilâyet, belediyeye bir tezkire göndererek, belediyenin Sanâyi Mektebine olan 143.000 kuruşluk borcunun, mektebin ihtiyacı olduğu gerekçesiyle ödenmesini istemiştir. Konuyu 19 Ekim’ de görüşen belediye meclisi ise almış olduğu kararında, bütçeden bu borç için ayrılan tertibin sadece 38.000 kuruşluk kısmının ödenmemiş olduğunu, ve bu sene için belirlenen miktardan fazlasının ödenemeyeceğini belirtmiştir.

Bunun dışında sanâyi mektebine alınacak levâzım için münakasa yapılmış ve uygun fiyatlarla 2 Ekim’de mektebe; zeytinyağı, fasulye, pirinç, ekmek, tereyağı, kömür ve sabun alınmıştır. Bunun gibi iki karar daha mevcuttur.¹⁵¹

Gureba hastahanesi ile ilgili olarak ise, dört karar mevcuttur. Bunlardan iki tanesi hastahaneye ait tiyatroyanenin kiraya verilmesi ile ilgilidir. 19 Ekim’de Gureba hastahanesine bağlı tiyatro, belediye meclisi tarafından kiraya verilmek üzere ihale edilmiştir. Senelik olarak, 4536 kuruşa ihale edilmiş ve iki günlük askı müddeti tanınmıştır. 24 Ekim’de bu fiyattan, Hüsnü Bey adında birine ihale kesinleşmiştir. Hastahane meclisi tarafından, tabiplerin maaşlarının Frenki tabiplere göre pek düşük olduğu ve 1000 kuruşa çıkarılması lüzumunun ortaya çıktığını belirten bir karar alınmıştır. Belediyeye gönderilen sıhhiye müfettişliği müzekkiresi ile birlikte bu karar da mecliste incelenmiş ancak

¹⁵⁰ *agd*, s. 434.

¹⁵¹ *agd*, s. 429, 436, 452, 453.

belediye bütçesinden buna karşılık bulunamamıştır. Görüldüğü gibi, gerek Gureba Hastahanesi tabiplerinin maaşlarının ödenmesi, gerekse hastahane tiyatrosanesinin kiralama ihalesinin belediye meclisince yapılması, belediyenin bu kurum üzerinde ki yetkisinin bir sonucuydu.¹⁵²

2.2.8. Defterde ki Diğer Bilgiler

Yukarıda sınıflandırılan konu başlıkları altında yer almayan başka konular da defterde yer almaktadır.

Bunlar içerisinde en fazla görüşülen konu “yol fazlalarının” satılmasına yönelik olanlardır. Bu konu ile ilgili beş görüşme yapılmıştır.¹⁵³ Bunlardan anlaşıldığına göre yollardan arta kalan ve belediyeye ait olan yerler, civarındaki kişiler tarafından kullanılmaktaydı. Belediye bunlardan kazanç elde etmek üzere bu yerleri açık arttırma ile satışa çıkarıyordu. Örneğin 12 Ekim’de, Hancı Süleyman tarafından yazılmış bir arzuhal görüşülmüştür. Tatarlar mahallesinde oturan bu kişi hanesi civarındaki lağımın, tarafından inşaaşı karşılığında, yol fazlasından olan yerlerin belediyece kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine daire mühendisliği tarafından düzenlenen krokide, bu yerlerin altmış üç zirâ’den ibaret olduğu belirtilmiştir. Ancak belirtilen yer umûmi lağım mecrası olduğu için satılacak yerlerin kontrol edilmesi ve fiyat takdirinde bulunulması gerekmektedir. Belediye meclisi bunun için belediye mühemminleriyle azalardan Vehbi Efendi ve İsmail Ağa’nın oluşturduğu bir heyeti görevlendirmiştir. Heyet gerekli incelemeyi yaptıktan sonra, 26 Ekim’de konu yeniden mecliste görüşülmüştür. Buna göre satılacak altmış üç zirâ’lik yerin arşınına beş kuruş kıymet biçilmiştir. Toplam olarak 1575 kuruş olan bedel ödendiği takdirde, ilgili yerin talep edene satış muamelesinin yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴ Benzer tesbitler Umurbey ve Mecidiye caddesi

¹⁵² *agd*, s.482, 428.

¹⁵³ *agd*, s. 398, 430, 444, 446, 448.

¹⁵⁴ *agd*, s. 430, 444.

civarındaki yol fazlaları için gelen arzuhaller üzerine de yapılmıştır.¹⁵⁵

Bunların dışında, belediyenin almış olduğu bir de istimlâk kararı mevcuttur. İstimlâkler bu dönemde 21 cemaziyülevvel 1296 (11 Haziran 1879) tarihinde çıkarılan istimlâk nizamnâmesine göre yürütülüyordu. Buna göre, bir yerin istimlâk edilebilmesi için, genel menfaate uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle, bir yerin istimlâk edilip edilmeyeceğine İstanbul'da Devlet Şurası karar veriyor, devlet başkanı onaylıyordu. Vilâyetlerde ise Vilâyet İdare Meclisleri istimlâk kararını veriyor, vali onaylıyordu. İstimlâk için gerekli işlemler ise, belediye tarafından yürütülmekteydi. Alınacak yerin kıymet taktirini yapmak üzere, belediye mühemminleri ile, belediye meclisinden 4 aza, ilgili gayrimenkulu gezer ve bir mazbata hazırlayarak meclise verirdi.¹⁵⁶ Bursa Belediye Meclisi de aynı şekilde verilen bir istimlâk kararıyla, Mecidiye ve Mahmudiye caddelerinin kavuşma noktalarında bulunan arazi ve arsalardan kâfi miktarının alınması için gerekli ön araştırmaları yaptırmıştır. Buna göre ikibin zirâ'lik arsa satın alınması ve bedeli olan 4000 kuruşun tahıl inşaatı tertibinden karşılanması öngörülmüştür.¹⁵⁷

Başka bir görüşme belediyenin şehir dahilinde otomobil ve otobüs işletecek olanlara ruhsatnâme vermesi ile ilgilidir. Meclis, belediyenin şehir dışında otomobil ve otobüs işletecek olanlara izin verme konusunda salâhiyetlerinin olmadığını ancak şehir içindekilere ve bazı şartlar dahilinde ruhsat verebileceklerini belirtmiştir. Yine kaza ve livalarda araç işletecekler için gerekli muameleleri, Vilâyet İdare Meclisi yapacaktır. Bu karar, Bursa şehrinde ve vilâyet dahilinde bazı kazalarda otobüs ve otomobil işletmek için inhisaren ruhsat isteyen hamamcı Şaban ve şürekâsına bildirilmek üzere vilâyete takdim edilmiştir.¹⁵⁸ Bir diğer karar, Fıkaraperver cemiyetine belediye binasında bir oda tahsis edilmesiyle ilgilidir. Buna göre 20-30 kişiden oluşan

¹⁵⁵ *agd*, s. 446, 448.

¹⁵⁶ Tümerkan, *age*, s.119.

¹⁵⁷ *Bursa Belediye Meclisi Karar...*, s.453.

¹⁵⁸ *agd*, s. 365.

cemiyete Muhacirin Komisyonu odası verilmiş ve birkaç kişiden oluşan Muhacirin Komisyonu da Tabip Odasına taşınmıştır. Karar 19 Ekim tarihlidir.¹⁵⁹

30 Eylül'de res'en alınan bir kararda ise, tahıl hanında bulunup, Hacı İbrahim Ağa'ya kiralanan 20 numaralı mağazanın tabanının çökmüş olduğu ve bu nedenle zahirenin muhafaza edilemediği, tamir etmek için ise içindeki zahirenin taşınmasının pekçok masrafa neden olacağının daha önceden tespit edildiği belirtilmiştir. Bu nedenle 31 numaralı mağaza 650 kuruş kira karşılığında diğer mağaza ile mübadele edilerek, tabanı çökmüş mağazanın tamire alınmasına karar verilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁹ *agd*, s. 464.

¹⁶⁰ *agd*, s. 400.

SONUÇ

1930’da çıkarılan ve bugün hala uygulanmakta olan belediye yasası belediyeyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Belediye beldenin ve belde sakinlerinin mahalli mahiyette ki müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmi bir şahsiyettir.”¹⁶¹ Burada üzerinde durulması gereken nokta belediyenin kişiliğinden hukuksal olarak bahsedilmesidir. Genel olarak tüzel kişilik, “Belli bir amacı gerçekleştirmek üzere, ayrı bir kişilik şeklinde kurulmuş, hak ve borçlara ehil olmak iktidarı hukuk tarafından tanınmış kişi yada mal toplulukları” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶² Kamu hukuku tüzel kişileri ile özel hukuk tüzel kişileri olarak ayrılan tüzel kişilik kavramı, beraberinde belli ölçülerde özerkliği de getirmektedir.

Geçmişe döndüğümüzde ise belediyecilik anlayışının bu bakımdan farklı çizgilere sahip olduğunu görmekteyiz. İlk defa 1800’lerin sonlarına doğru ve şartların zorlamasıyla ortaya çıkan belediye örgütlenmelerinde amaç, ticaretin yoğun olduğu kentlerde ki kentsel gelişime paralel olarak artan problemlere çözüm bulmaktır. Bu nedenle de bu örgütler acele denecek bir şekilde kurullarken, mali yada hukuksal bir alt yapıya sahip değildiler. Merkezîyetçi bir anlayışla belediyelerin kurulması için yasalar çıkartılırken, amaçlar arasında taşrada halkın yönetime katılımının sağlanması, yani yerel demokrasiyi gerçekleştirmek yoktu. Çünkü belediyeler merkezden ayrı birer yerel yönetim birimi olarak tasarlanmamışlardı. Tersine, genel yönetimin taşra teşkilatının bir parçası olarak hayata geçirilmişlerdi. Bu, durum yukarıda Bursa Belediyesi’ni incelerken, özellikle Vilâyet İdare Meclisi’nin, belediye

meclisinin almış olduğu kararlar, belediyenin organları ve birçok faaliyet alanında ki etkin konumundan da anlaşılmaktadır. Bu nedenle incelediğimiz dönemde belediyeler tam olarak tüzel kişiliğe sahip değildiler. Ancak, bu

¹⁶¹ Ruşen KELEŞ- Fehmi YAVUZ, *Yerel Yönetimler*, Turhan Kitabevi, 2. baskı, Ankara 1989, s. 132.

¹⁶² Ahmet KILIÇOĞLU, *Bankacılar İçin Medeni Hukuk Bilgisi*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Yayın No:236, Seri no:24, Ankara 1990, s. 217.

demek değildir ki, o dönemde belediyeler hiçbir şekilde tüzel kişiliği olmayan kuruluşlardı. Teorik olarak kamu tüzel kişilerinin birtakım özelliklerini Osmanlı döneminin belediyelerinde de görmekteyiz. İncelediğimiz dönemin Bursa Belediyesini baz olarak alıp, örnek verecek olursak; Belediyenin istimlâk hakkı, halka mükellefiyetler yükleme yetkisi, icrai mahiyette kararlar alıp resen hareket etme yeteneği ve ayrıca, bütçeleri üzerinde devlet denetimi olduğunu ve kamu yararı için hizmetlerde bulunarak, tüm hizmetlerinden herkesin eşit olarak yararlanabildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte, belediyelerle ilgili olarak o güne kadar çıkarılan talimatnâmelerde veya yasalarda tüzel kişilik kavramından açıkça bahsedilmemiştir.¹⁶³ Ancak 1877 kanunu ile belediyelere verilmiş olan kendi mallarını idare hakkı ve belediye meclislerinin belediye aleyhine açılacak davalarda savunma görevinin olduğunun belirtilmesi kanunda açıkça ifade edilmese de, hukuksal anlamda da tüzel kişiliğin varlığına işaret etmektedir.¹⁶⁴

İncelediğimiz defterde buna örnek olabilecek kararlar mevcuttur. Bu kararlar daha çok belediye emlakının kullanımı ile ilgili olan kiralamalardır. Ancak tüzel kişi, tıpkı gerçek bir kişi gibi haklara sahip olduğu gibi borçlara da ehil olmalıdır. Ancak belediyelerin tek başlarına karar vererek borçlanma hakları yoktu. Bu noktada vilâyet idare meclisinin aracılığına ve onayına ihtiyaç duyulmaktaydı.

Vilâyet İdare Meclisleri, vilâyet teşkilatlarının en önemli karar organları olarak ortaya çıkmışlardır. Bunlar merkezi hükümeti temsil eden birer vesayet organı gibi çalışmaktaydılar. Merkezi idari teşkilatın kendi içinde bütünlüğü sağlamak amacıyla, taşrada ki yerel yönetim kuruluşları üzerinde uyguladığı denetim olarak adlandırılan idari vesayet, kamu tüzel kişiliğine sahip idari kuruluşların hepsi için söz konusudur. Ancak idari vesayetin derecesi her kurum için aynı değildir. Bunun fazlalığı veya azlığı, yerel özerkliğin de

¹⁶³ Tümerkan, *age*, s. 126, 127.

¹⁶⁴ Ortaylı, *age*, s. 4.

sınırlarını belirlemektedir.¹⁶⁵ Bursa’da da, valinin ve vilâyet İdare Meclisinin, Belediye meclisinin almış olduğu kararlar üzerinde ki mali ve idari denetimine tanık olmaktadır. Defterde ki kararların pek çoğunun sonuç cümlesi olan “Vilâyet Penâhiye takdimi lûzumu tezekkür kılındı” ifadesi bize bu denetimin yoğunluğunu ifâde etmektedir.

Belediye emlâkinin idaresi ve belli vergiler dışında gelirleri olmayan ve kendisine yeni gelir imkânları da yaratamayan belediyelerin içinde bulundukları mali yetersizlikler, doğal olarak hizmetlerin yerine getirilmesini de zorlaştırmakta, kimi yerde imkânsızlaştırmaktaydı. Bu nedenle belediye hizmetlerinin yerine getirilmesinde merkezi hükümet veya vilâyet yöneticileri sıklıkla rol almaktaydılar.¹⁶⁶ Örneğin Bursa’da yol, köprü yapımı gibi işlerde valilerin etkin olduğunu görmekteyiz. Belediyeler çoğu yerde hiçbir bakımdan bu tarz işleri yürütebilecek kapasitede değildi. Ve bu durum vilâyet ile belediye arasında görev karmaşası yaratmaktaydı. Mali yetersizlikler yüzünden sınırlı bir alana hapsolan belediye görevleri; tenzifat, tenvirat işleriyle, narh koyma, fiyat belirleme, vergi tahsili ve zorlukla tamirat yapmaktan ibaretti. Şartlara bakıldığında herhalde belediyelerden daha fazla birşey de beklenmiyordu.

Yukarıda bahsettiğimiz konular aynı zamanda yoğun bir merkeziyetçi anlayışla da karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Tanzimatla başlayan merkeziyetçi örgütlenme çabası, altyapısal olarak ulaşım ve haberleşme alanında gelişmeyi zorunlu kılmaktaydı. Bu bağlamda imparatorlukta telgraf şebekesi kuruldu. Karayolu, demiryolu yapımına ve deniz ulaşımına önem verildi. Vilâyetlerin idare teşkilatı da aynı esas üzerine kuruldu. Amaç merkeziyetçi idarenin yerleştirilmesiydi. Bu bağlamda belediyeler de hiçbir zaman genel idare organlarından ayrı, özerk birer yerel yönetim birimi olarak düşünülmemişti. Belediyeler vilâyet sisteminin bir parçası, meclisler merkezi hükümet örgütünün bir organıydı. Yani bu örgütler özerk birer yapı olarak

¹⁶⁵ Yerel yönetimler üzerinde ki idari vesayet ve yerel özerklik kavramları hakkında ayrıntılı bilgi için, bk. Keleş-Yavuz, *age*, s. 217-222.

¹⁶⁶ *age*, s. 184.

tasarlanmadıkları gibi, yönetimde siyasal gücün paylaşılması, yani yerel demokrasinin yerleştirilmesi gibi bir amaç da güdülmemişti. Bu bakımdan, meclislerin oluşması için aranan seçim şartına her zaman tam olarak uyulmamış olduğunu ve seçilenlerin de merkezi yönetimin bir memuru gibi çalışmış olduğunu görmekteyiz.¹⁶⁷

1877 Belediye Kanunu'nda dikkati çeken bir diğer nokta; belediye encümenliği organına yer verilmemiş olmasıdır. Bugün belediye encümeninin görevleri arasında olan; kamulaştırılacak yerler hakkında karar verilmesi, belediye görevlerinin yapılması için uyarılar çıkarılması, belediye cezalarının takdiri, belediye memurlarının işe alınması, çıkarılması, narh koyma gibi görevler, o tarihlerde belediye meclisi tarafından yerine getirilmekteydi.¹⁶⁸

Bunların dışında, Ortaylı'nın Türkiye'de belediyelerin oluşumu konusunda verdiği bilgilere baktığımızda, birçok ilde yasal bir zorunluluk olarak kağıt üzerinde kurulan belediye örgütlerinin, gerçek anlamda var olmadıklarını, hatta belediye meclisi oluşturulması için seçimlerin yapılmadığını, bunlara yine kağıt üzerinde, merkezden tayin edilen bir başkan atandığını öğrenmekteyiz. Bununla karşılaştırdığımızda, elimizde ki bilgilere bakarak, Bursa Belediyesi'nin donanımlı ve imparatorluğun seçkin belediyelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde belediye, Gureba Hastahanesi, belediyede iki tabip, bir salhhane, kolluk gücü, itfaiye teşkilatı, su mühendisi vs. gibi birimleri ile, ve yapmış olduğu hizmetlerle görevlerini var olan imkanlar dahilinde yerine getirmeye çalışmıştır. Yine, Ortaylı ve Tümerkan'ın eserlerinde belirtildiğine göre, yol, kaldırım ve lağım gibi tesislerin yapımı ve onarımı konularında belediyeler güçsüz oldukları için, bu hizmetler 1914 yılına kadar, merkezi hükümet organları tarafından görülür ve de bu tesislerin etrafında bulunan binalardan belirli bir miktar vergi alınırdı.¹⁶⁹ Ancak biz, 1910 yılında Bursa Belediyesinde "Kaldırım ve şoseler tertibatı"

¹⁶⁷ Keleş-Yavuz, *age*, s. 12-14.

¹⁶⁸ *age*, s. 157-158.

¹⁶⁹ Ortaylı, *age*, s. 202. Ayrıca Tümerkan, *age*, s. 88.

adı altında bir miktar para ayrıldığını, ve konu ile ilgili harcamaların, yettiği kadarıyla bu tertipten karşılandığını görüyoruz.

Bir başka dikkat çekici özellik olarak, Belediye Meclisinin yapmış olduğu toplantılardan bazılarına, dışardan ilgili kişilerin -muhtemelen- meclisin daveti üzerine katılmaları, ve alınan kararlarda bu kişilerin görüşlerine başvurulmasıdır. Defterde ki örnekler baktığımızda, bu durumun daha çok meclisin fiyat tespiti için yaptığı oturumlarda gerçekleştiğini görüyoruz. Buna göre, Bursa Belediyesi tam denemese de, halktan kopuk olmayan bir yerel yönetim birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum sınırlı katılımcı bir yapıya işaret etmektedir. Çünkü böyle toplantılara sadece esnaftan olanlar, yani belli bir gelir gurubuna dahil kimseler davet ediliyorlar veya, katılıyorlardı.

Sonuç olarak, 1910 yılının sonları ile 1911 yılının başlarını ihtiva eden bir dönemde, Bursa Belediyesi, Osmanlı yerel yönetim yapısı içinde, nispeten başarılı bir taşra belediye örgütü olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırma konumuz olan defterden elde ettiğimiz bilgilere dayanarak, dönemin Bursa'sı ile ilgili olarak kısaca şunları söyleyebiliriz; Kentte kıtlıktan kaynaklanan bir ekonomik durgunluk yaşanmaktaydı. Kentin sağlık problemleri, belediyeyi en çok uğraştıran ve merkezi hükümetin de en çok ilgilenilmesini istediği konuydu. Çünkü o dönemde, İstanbul ve çevresinde salgın bir hastalık kontrol altına alınmaya çalışılmaktaydı, ve bu hastalığın Bursa'da yayılmasından endişe edilmekteydi. Belediyenin harcama yapma yeteneği sınırlıydı. Çünkü, yeteri kadar gelir kaynakları yoktu. Bu durumun bir sonucu olarak, sıkı bir şekilde, merkezi hükümetin temsilcisi durumunda olan vilâyet teşkilatına, bağlı olmak zorunda kalıyordu. Kendisine bağlı olarak çalışan kurumların dışındakilerle vilâyet aracılığı ile temasta bulunabilmekteydi. Kentte bulunan askeri birliklerin levazım ihtiyaçlarını karşılamak için ihale düzenleyebiliyordu.

Belediye meclisi almış olduğu kararları yürütebilmek için, içinden

seçtiği meclis üyelerinden oluşan, konusuna göre bazen dışarıdan kişilerin de katıldığı, 4,veya 5 kişilik komisyonlar oluşturma yoluna gitmekteydi. Bir çok faaliyetini bu komisyonlar aracılığı ile yerine getirmekteydi.

Bursa Belediyesi'nin gelir kaynaklarının kıt olması, beraberinde birtakım sorunları da getirmekteydi. İncelediğimiz dönem için, mali durumunun hiç de iç açıcı olmadığı anlaşılan belediye, üç ay boyunca, teşkilatına bağlı tulumbacıların maaşlarını ödeyememiş, son olarak belediyeye yapılan şikayet üzerine maaşları ödemeyi kararlaştırmıştır. Yine belediyenin personel alımında gereken ücreti karşılama konusunda sıkıntıları olduğunu, bu nedenle çözüm olarak sürekli kadrolu personel yerine, taşeron personel çalıştırmayı tercih ettiğini görüyoruz.

Sonuç olarak, XX. yy'ın ilk çeyreğinde, Osmanlı Devleti'nin, gelişmiş bir taşra kenti olan Bursa'daki belediye örgütünü, yapısı, beledi fonksiyonları, vilâyet teşkilatı içinde ki yeri gibi ana noktalardan hareketle, açıklamaya çalıştık. Buna göre, temel problemler olarak diğer taşra belediyelerinde olduğu gibi, mali imkansızlıkların ve yetki darlığının olduğunu, bunun da belediyenin hareket alanını oldukça kısıtladığını görmekteyiz. Ancak yine de, daha net sonuçlara ulaşabilmek için, daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz. Bizim yapmaya çalıştığımız ise, Bursa Belediyesi'nin 1910 yılında ki durumu ile ilgili olarak genel bir görüntü ortaya koymaktan ibarettir.

EK-1

Mülâhazât: Mekteb müzekkiresi fi 3 Ağustos 326

Huşûsı: Tahıl inşâatı içün Mekteb-i Şanâyi'den istikraz idilen mebâliğ hakkında

Târih-i Tesvîdi: fi 5 Teşrîn-i Sâni 326

Târih-i Tebyîzi: fi 9 Teşrîn-i Evvel Minhü

Numrosı: 403

Reis Efendi Âhmed Efendi Mehmed Efendi İsmâil Efendi Murtazâ Beg
Hâcî Sâbit Efendi Sotrâki Efendi Âpostol Efendi Vehbi Beg

Mekteb-i Şanâyi' Komisyonunun havâle buyrulan işbu müzekkiresi meclisde mütâlaa olındı Mekteb-i mezbûr şandığından geçen üçyüz yigirmi üç senesinde dâire-i belediyece görilen lüzum ve ihtiyâç üzerine eslâf-ı 'acizânemiz taraflarından istikrâz idildiği anlaşılan bin beşyüz lira-yı 'osmâniyi maḥsûben dâirenin sene-yi ḥâliye bûdcesine vâz'olınan kırkbin gurus taḥşîşâtıdan şimdiye kadar tevâriḥ-i muhtelifede yigirmi bir bin üçyüz on sekiz gurus yigirmi beş pâra tesviye idilmiş olduğu led-el tedkik kaydından anlaşılmış ve mezkûr taḥşîşât dâiresinde sene-yi hitâmına degin vuku'bulacak taḥşîşâtıdan 18681 gurus on beş pâranın dahî tedricen tesviye idilebileceği mümkün olub taḥşîşât-ı mezkûre ḥâricinde te'diyât icrâ'sı tabi-i câiz olamayacağı derkâr bulunmuş olduğu ol vech ile komisyon-u mezkûrede tebliğ-i keyfiyet buyrulmak üzere ḥuzûr-ı âlî-i vilâyet penâhiye takdîmi lüzumu tezekkür kılındı.

EK-2

Mülâhazât: Tahıl Me'mûrluğu jumâli fi 14 Teşrîn-i Evvel 326

Huşûsı: Ekmek fiyatları hakkında

Târih-i Tesvîdi: Fi 14 Teşrîn-i Evvel 326

Târih-i Tebyîzi:

Numrosı: 425

Reis Efendi Murtazâ Beg Vehbi Efendi Âhmed Efendi Mehmed Efendi
İsmâil Âgâ Hafı Abdürrahim Efendi Âpostol Efendi Sotrâki Efendi

Tahıl me'mûr me'mûrluğunun işbu müzekkiresi tedkik olundu Şehr-i hâli birinci on beş günü zarfında Bursa pazarında cereyan iden zahâir bey'ü sirâ'sında hatt-ı fiyatının hadd-i vasatısi yigirmi bir gurus yigirmi buçuk paraya bâliğ olındığı ve fiyat-ı mezkûre ve memleketce müddei olan teâmüle tevfiķan kûsûr-u nakışdan fazla kûsûrâtın tam olarak adim zahîre fiyatının yigirmi iki gurus itibarıyla kırk dört pâra ve meclisimizin ol bâbda ki kararına tevfiķan -- haķtâr ve zahâir çil farkları olarak ikişerden dört pâra daħi zamm ve ilavesiyle harcı ekmekler beher kıyyesi kırk sekiz pâra ve bu hesâba nazaren beş pâra fark ile de haşs-ı nân-ı azizin beher kıyyesi elli üç pâra fiyatlar üzerine narh itâsıyla tabhi ve ihrâc itdirilmesi lazım gelmiş ve binâen-aleyh bugün meclisde hazır olan ekmekci eşnâfına tebliğ idildigi gibi sâirelerine ol şuretle icrâ'yı tenbihât idilmesi müfettişliğe tefhîm olunmağla ber vech-i muharrer icrâyı muâmele olunması lüzumu tezekkür kılındı

EK-3

Mülâhazât:

Huşûşı: Muhâcirin Komisyon ošanasın Fıkarâperver Cemiyetine tahşîşi hakkında

Târih-i Tesvîdi: Fi 14 Teşrîn-i Evvel 326

Târih-i Tebyîzi:

Numrosı: 426

Reis Efendi Murtazâ Beg Vehbi Efendi Âhmed Efendi Hâfız Efendi
Hâcî Şabit Efendi İsmâil Efendi Âpostol Efendi

İşbu müzekkire mutâlaa olundı Cemiyet-i mezkûreye dâîrede bir ota tahşîşi lâzım gelerek cemiyet efrâdını yigirmi otuz zâtdan mürekkeb kesretde ve Muhacirin Komisyonunun dahi me'mûrin ve müstahdeminin bir kaç zâtdan 'ibâret olmasından nâşi işbu ošanasın daha vâsi' ve elverişli olmağla Muhâcirin Komisyonu ošanasın tahliye idilerek tabib ošanasına nakliyle zıkr olunan ošanasın Fıkarâperver Cemiyetine tahşîşi tensîb olunmağla ol vechile nakilleri lüzûmu tezekkür kılındı

EK-4

Mülâhazât: Şîhhiye Komisyonu müzekkiresi fi Teşrîn-i Evvel 326

Huşûsı: Dâhil-i şehirde mevâki'-i münâsibede giceleri üç eczâhânenin küşâd bulundırılması hakkında

Târih-i Tesvîdi: Fi 21 Teşrîn-i Evvel 326

Târih-i Tebyîzi: Fi 27 Minhû

Numrosı: 437

Reis Efendi Âhmed Efendi Vehbi Efendi Mehmed Efendi İsmâil Efendi
Hâcî Sâbit Efendi Âpostol Efendi

Merkez Umûr-ı Şîhhiye Komisyonunun havâle buyrılan işbu mazbatası meclisde mütâlâa olundu. Umûmi şu mecrâlarının civârına defn-i emvât ve emrâzdan salim olmıyân eşhâsın ----- ve berber ve ekmekçi ve sâir müessesâtta istihdâm idilmemesi hakkındaki vezâif-i belediyeye 'aid muâmelatın maqâm-ı riyâsetce ilânât ve tenbîhât icrâ'sı şuretiyle ifâ idildiği ânlaşılmış olup ancak ihtiyâc ân-ı zamânında edviye-i lâzıme bulunabilmek üzere şehrin gösterilan noktalarında birer eczâhânenin giceleri açık bulundırılması için gösterilan lüzum ve ihtiyâcın belediyece tedârik-i kâbil olamayub ancak eczâhânelerin dâimâ taht-ı teftişlerinde bulunmak itibâriyle uşûl-ü münâvebe veyâhut âhârlar münâsib noktalarda vâki' eczâhânelerden münâsiblerini açık bulundırılması zımnında tedâbir ve muâmele-yi lâzimenin icrâ' ve kendülerine olvech ile tebliğât ifâsı huşûşunda vilâyet şîhhiye müfettişliğine emr-u tebliğ buyurulması zımnında huzûr-ı 'âlî-i vilâyet penâhiye taqdîmi lüzumu tezekkür kılındı

EK-5

Mûlâhazât: Merķum ʿarzuḥâlî fi Teşrin 326 28 Eylûl 326

Huşûşî: Tâtârlarda Hāncı Süleymān ḥānesi civārında ki yol fazlasının ʿarzi ḥakkında

Târiḥ-i Tesvîdi: fi 26 Teşrin-ievvel 326

Târiḥ-i Tebyîzî: fi 31 minhû

Numrosı: 444

Reis Beg Vehbi Beg Hācı Şābit Efendi Āḥmed Efendi İsmâil Efendi
Āpostol Efendi Sotrāķi Efendi

İşbu ʿarzuḥâl ve bâlâda muḥarrer rüfeķâ-yı meclisden Vehbi ve İsmâil Efendilerle belediye müḥemminlerinin derkenârında gösterilmiş olduğu üzere beher ârşun yigirmi beşer guruşda merbûṭ krokisi mûcibince altmış üç zirâ'den ʿibâret bulınān maḥall-i mezkûr içün bin beş yüz yetmiş beş guruş kıymet taķdîr idilmiş olduğu ānlaşılıb binâenaleyh bedel-i mezkûru te'diye itdigi taķdîrde maḥall-i mezkûrun kendisüne tefvîz idilmesi tensîb idilerek mürâcaat iden müsted'i merķuma daḥi tefhîm-i keyfiyyet idilmekle bedel-i mezkûr merķum tarafından tesmi' şarf idildigi taķtirde maķâḡm-ı riyâsetce muâmele-i tefvîziyenin icrâsı lüzumu tezekkür kılındı

EK-6

Mülâhazât: Müdiriyet müzekkiresi, fi 7 Teşrîn-i Evvel 326

Huşûsı: Zirâat tohum çiftliği hâşılâtında merbûţ cetvelde muharrer hubûbâtın takdîr-i fiyâtları hakkında

Târih-i Tesvîdi: fi 7 Kânûn-ı Evvel 326

Târih-i Tebyîzi: fi 9 Minhü

Numrosı: 471

Reis Efendi Vehbi Beg Murtazâ Beg Hâfız Efendi Âhmed Efendi
İsmâil Efendi Âpostol Efendi Sotrûki Efendi

İşbu müzekkire ve merbûţ cedvel meclisde mütâlaa ve tedkik olundu merbûţ cedvelde muharrer hubûbât dâire müfettişliğinde gadû'l-tedkik terkim itdirilen fiyâtların led-el-tevdi' dâire tahıl me'mûriyetinde yazılan derkenârda bakla ve kuru ot ve samân tahıl dâiresinde alınub şatılmadığı ve digerlerin hadd-ü vasatı olmak üzere bugünkü piyasa mucibince arpanın beher kilosu 27 ve 'a'lâf 23 ve dârinin 25 pârâ olduğu ve buçuk fiyatının muvâfık bulunduğı gösterilmesine ve digerlerinin dahi müfettişlik tedkikâtı vechiyle râic-i hâzıra muvâfık görülmesine mebni merbûţ cedvelin ol vech ile fiyâtlarının terkim ve tasdik kılınmağla Meclis-i İdâre-i Vilâyete takdîmi tezekkür kılındı.

Takdîr kılınan fiyâtları beher kilosu

Tahıl Me'mûrluğı:

	Guruş	Para
ârpa	0	27
'a'lâf	0	23
burçak		21
dârı		25
Müfettiş:		
bakla		33
kuru ot		22
şamân		04

EK-7

Mûsvedde

Bursa Dâire-i Belediyesi

Mûlâhazât: Me'mûr Müzekkiresi fi 9 Kânûn-ı Evvel 326

Huşûsı: Salhâne kotralarına icârla kuru ot ve koyun vâz'ı istizânına dâir

Târih-i Tesvîdi: fi 9 Kânûn-ı Evvel 326

Târih-i Tebyîzi: fi 20 Minhü

Numrosı: 485

Reis Efendi Hâfız Efendi Murtazâ Beg Vehbi Beg İsmâil Efendi
 Âpostol Efendi Sotrâki Efendi

Salhâne me'mûrluğunun işbu müzekkiresi mütâlaa olındı Mezbahada bulunân ve hayvânât vâz'ı için inşa edilmiş olan mezbahalara mu'tâd olan ücretle koyun ve sâir hayvânât vâz'ı alınabilir ise de öyle mezbağa derununa kuru ot vâz'ı tehlikeden sâlim ve câiz olamayacağı cihetle şûret-i hâli muvâfık olamadığından bir vechi muharrer muâmele icrâ'sı zımında me'mûriyet-i müzekkireye havâle ve tevdiî lüzumu tezekkür kılındı

EK-8

Bursa Dâire-i Belediyesi

Mûlâhazât: Âhmed isti'fâ'nâmesi fi Kânûn-ı Evvel 326

Huşûsı: Tahıl bekçiliğinden isti'fâ itdiği hakkında

Târih-i Tesvîdi: fi 23 Kânûn-ı Evvel 326

Târih-i Tebyîzi: fi 26 Kânûn-ı Evvel 326

Numrosı: 496

Reis Efendi Hâfız Efendi Vehbi Beg Hâcî Sâbit Efendi Murtazâ Beg
İplikçi İsmâil Efendi İsmâil Âgâ Âpostol Efendi Sotrâki Efendi

Havâle olınan işbu isti'fâ'nâme karâin olundu. Tahıl bekcisi merkum Âhmed'in vuku'u isti'fâ'sıyla terk-i hizmet itdiği anlaşılmagla ve hizmet-i mezkûrun ehemmiyeti cihetle münhal bırâğılması câiz olamiyacağı derkâr bulunmagla kayd ve uşûlü vechiyle maâş-ı mahşûsı olan şehren yüz seksan guruşla sâbık belediye çavuşlarından İbrâhim oğlu Süleymân'ın hüsn-i hali aşhabından olub bu işe liyakat bulundığı cihetle leyl ü nehâr hizmetinde bulunmak mahşûs-ı maâşının tahıl vâridâtından te'diye olunmak üzere merkumla istihdâmı tensîb olınmagla tahıl kitâbetine de ol vech ile tebliği keyfiyet olunması tezekkür kılındı.

EK-9

Mülâhazât: Hîmâye-i Fuķarâ Cemiyeti müzekkiresi fi Kânûn-ı Evvel 326

Huşûsı: Muhtâcîn ve sâire tahşîşâtının -----devresi hakkında

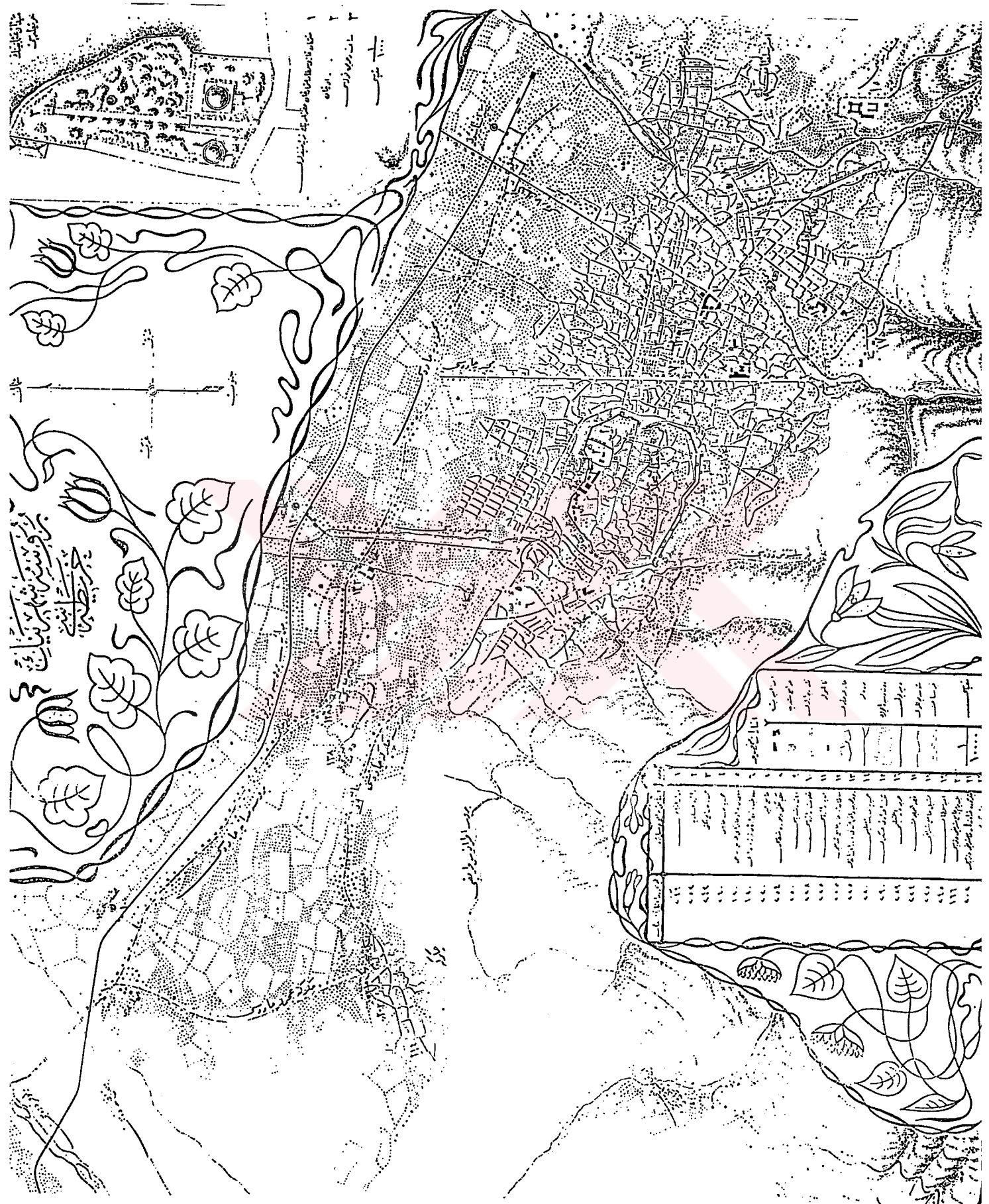
Târih-i Tesvîdi: fi 21 Kânûn-ı Evvel 326

Târih-i Tebyîzi: 25 Minhü

Numrosı: 499

Reis Efendi Vehbi Beg Hâfız Efendi İplikçi İsmâil Efendi Murtazâ Beg
Hâcî Sâbit Efendi İsmâil Efendi Âpostol Efendi Sotrâki Efendi

Hîmâyet-i Fuķarâ Cemiyetinde taķdîm olunub havâle buyrılan işbu müzekkire meclisde mütâlaa olundu Muhtâcîn maâşâtı ve ma'lûliyyet sevkıyâtı ve tev'em çocuklar ve gurebâ techîzine ve tekfinine'aid olarak dâire bûdcesinde mahşûş mebâlağdan ez gayri şarf-ı mevcut miķdârının cemiyete devri hakkında vuku'bulan taleb üzerine meclisde icrâ' kılınân tedkikât üzerine mahşûşat-ı mezkûrenin ol bâbdaki serâhat-ı kânuniyye üzerine vaz' olunmuş ve şarfı dahi gidilen dâireye'aid bulunmuş olduğu ve cemiyet-i mezkûrenin resmiyyet ve kânuniyyeti gayri muşaddık olmağla mahşûşat-ı mezbûrenin devri tecvîz olunamayacağı derkâr bulunduğî cihetle bu bâbda ittihâzı lazım gelan muâmelenin bir kere de Meclis-i İdâre-yi Vilâyetçe tedkik ve tezekkûriyle haşıl olâcak neticeye göre muâmele-i icrâ'sı zımında huzûr-ı âlî-i vilâyet penâhiye taķdîmi tezekkür kılındı

EK-10

* 1325 Hüdâvendigar Vilâyeti Salnâmesi'nden bir harita

EK-12'nin devamı[illegible]

KAYNAKÇA

Sözlükler

- DAĞLI, Yücel- ÜÇER, Cumhure - Tarih Çevirme Kılavuzu, c: v. , TTK,
Ankara, 1997.
- DEVELİOĞLU, Ferit -Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,
Aydın Kitabevi Yay. , Ankara, 1997.
- ŞEMSEDDİN SAMİ - Kâmûs-ı Türki, Enderun Kitabevi,
İstanbul, 1997.

Arşiv

- 1326 Bursa Belediyesi Meclisi Karar Müsvedde cildi üçüncü, (tasnif edilmemiş), Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi.
- 1326 Senesinden İtibaren Daire-i Belediyenin Maaşat Defteri, E-143, Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi.

Makaleler

- AKTAR, Ayhan - “Bursa’da Devlet ve Ekonomi”, Bir Masaldı
Bursa..., Yapı Kredi Yay., İstanbul,1996.
- ARGUN Dilaver -“ Mahalli İdarelerden: Belediye”, İdare Dergisi,
sa . 172, Ocak- Şubat 1945.
- ARSLANOĞLU Rana - “Kent Kuramları İçinde İslam ve Ortadoğu
Kültürüne Ağırlık Veren Yaklaşımlar Üzerine Bir
Değerlendirme”, U.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, c. XII, sa .
1-2, Mart-Kasım, 1991,
- BAYKAL Kazım -“Gelişmekte Olan Bursa’mızın Sorunları
Hakkındaki Görüşlerim”, 1977 Bursa Üniversitesi
Semineri,

- ÇADIRCI Musa -“Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim”, Belleten, c. LII, sa. . 203, TTK, Ankara, 1998.
- “ Türkiye’de Kaza Yönetimi”, Belleten, c. LIII, sa. . 206, TTK, Ankara, Nisan, 1989
- “ Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme” Belleten, c. XXXIV, sa: 135, TTK, Ankara, Temmuz, 1970,
- GÖRELİ, İsmail Hakkı -“Memleketimizde Vilayetler İdaresi Tarihine Bir Bakış”, İdare Dergisi, Dahiliye Bakanlığı Yay. Mart-Nisan, 1945.
- İNALCIK, Halil - “Türkiye’nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar”, Çev. Doğan Şahiner, Bir Masaldı Bursa..., Yapı Kredi Yay. İstanbul, 1996
- OĞUZOĞLU, Yusuf - “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerinde ki Başlıca Yöneticiler”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, sa: 1, Samsun, 1986.
- SEVİM, Sezai - “Osmanlı Bursa’sına Grup Yarleşimleri Hakkında Bazı Bilgiler”, Bir Masaldı Bursa..., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996.
- ŞAPOLYO, E. Behnan -“Türk Şehirleri Tahili, Türk Belediyesi’nin Doğuş ve Tekamülü -19-”, Belediyeler Dergisi, sa: 59, Temmuz, 1940.
- YENAL, Engin - “Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa”, Bir Masaldı Bursa..., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz -“XIV.-XV. Yüzyıl Mimari Örneklere Göre

Bursa Kentinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi”, IX. Türk Tarih Kongresi, c. 3, TTK., Ankara, 1989.

Yıllıklar

1325 Hüdâvendigar Vilâyeti Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Bursa, 1325.

1927 Bursa Vilâyeti Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Bursa, 1927.

1934 Bursa İl Yıllığı, Bursa Belediyesi Neşriyatı, Bursa, 1934.

1967 Bursa İl Yıllığı, Bursa, 1967.

İller Bankası, Belediyeler Yıllığı, c. 1, sa: 46, Ankara, 1949

Kitaplar

ABDÜLKADİR -Bursa Tarihi Klavuzu, Vilayet Matbaası, 1327.

ALTUN, Metin -Cumhuriye Döneminde Sanayileşmede Bursa'nın Katkısı (1923-1938), Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1996.

ATAŞ, Musa -Bursa Klavuzu, 1944, Bursa.

BAYKAL, Kazım -Bursa ve Anıtları, Canıkler Matbaacılık, İst., 1982.

-2000 Yıllık Bursa'nın Belediyesi, Bursa, 1976.

ÇETİN, Osman -Sicillere göre, Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909), TTK, Ankara, 1994.

ÇADIRCI, Musa - Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK Yay. , Ankara, 1991.

- ERGİN, Osman Nuri -Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İ.Ü.
Hukuk Fak. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü
Neşriyatı, No: 3, İstanbul, 1936.
- Beledi Bilgiler, İkinci basım, İstanbul
Matbaacılık ve Neşriyatı T.A.Ş. İstanbul, 1934,
- Türk Belediyecilik ve Şehircilik Tarihi Üstüne
Seçmeler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi,
İstanbul, 1987.
- Mecelle-i Umur-u Belediye, c. 4 İstanbul
Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire
Başkanlığı Yay., No: 21.
- KELEŞ, Ruşen- YAVUZ, Fehmi -Yerel Yönetimler, Tiurhan Kitabevi,
Ankara, 1989.
- KILIÇOĞLU Ahmet - Bankacılar İçin Medeni Hukuk Bilgisi, Banka
ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü,
Ankara, 1990.
- KİLİ, Suna - GÖZÜBÜYÜK, Şeref . -Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş
Bankası Kültür Yay., no: 269, İstanbul, 1985.
- ORTAYLI, İlber - Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Türkiye ve
Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1974.
- SEVİNÇ, Necdet -Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni, Üçdal
Neşriyat, İstanbul, 1985
- TÖNÜK, Vecihi - Türkiye’de İdare Teşkilatı, İçişleri Bakanlığı
Yay., Seri: 3, sa: 1 Ankara, 1945.
- TÜMERKAN, S.Sami - Türkiye’de Belediyeler, İçişleri Bakanlığı Yay.,
Seri: 3, sa: 3, Ankara, 1946.

ÜSKÜDARİ, Faruk

- Eski Bursa'dan Notlar, Bursa Ticaret ve Sanayi

Odası Yay. Bursa, 1972. Yurt Ansiklopedisi,
Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

DİZİN¹

A

Abdüllatif Efendi, 417
 Acize Maaşı, 388, 404, 410, 415, 419, 420, 423, 424, 473, 487, 488, 489, 492, 494, Ahmet, 496
 Ahmet Efendi, 361, 362, 365, 369, 371, 380, 381, 384, 385, 388, 390, 391, 392, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 414, 415, 417, 418, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 430, 434, 436, 437, 439, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 482, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 497, 502
 Ahmet oğlu Mehmed, 424
 Apostol Efendi, 361, 365, 371, 380, 381, 384, 388, 396, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 415, 417, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 434, 436, 437, 439, 441, 444, 448, 449, 450, 451, 458, 459, 462, 461, 463, 469, 471, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 492, 493, 494, 496, 499, 502
 Arab Mehmed mahallesi, 404
 Arif oğlu Tahsin, 416
 Arpacı esnafı, 367, 396
 Arslan Efendi, 489
 Askiya taalik, 407, 428, 452

B

Balıkthane, 500
 Batumlu Mustafa, 380
 Bedrusi Bey, 378
 Belediye çavuşluğu, 356, 357, 378, 414, 465, 495,
 Belediye müfettişliği, 363, 395, 446, 447, 471, 479, 481, 491
 Belediye mühemminleri, 402, 413, 430, 444
 Belediye mültezimleri, 439
 Belediye müteahhidleri, 439

Belediye nizamnamesi, 369, 420, 421, 422, 424
 Belediye sandığı, 399, 430, 436
 Belediye tebabeti, 404, 423, 487, 488, 493,

C

Cami-i Kebir, 384
 Çekirge Kaplıcaları, 463
 Çelebiler Çarşısı, 378, 381, 383
 Çaşmeciler Kethüdalığı, 477, 490, 498
 Çukur Mahallesi, 398

D

Dahiliye Nezaret, 422, 440, 454, 495
 Daire çavuşları, 405, 450
 Daire müfettişliği, 398, 405, 409, 417, 419, 433, 478, 487, 494
 Daire mühendisliği, 382, 392, 398, 430, 435, 446, 448, 478, 497
 Dar-üs-sanâ-a, 432
 Defterdarlık, 438, 439
 Defter-i Hakani Müdüriyeti, 373, 489, 492
 Dimitri oğlu Balomiyo, 373
 Düyun-u Umumiye İdaresi, 474, 483, 489,

E

Ekmekçi esnafı, 358, 368, 380, 396, 425, 468, 481
 Emine, 494
 Emval-i Eytam İdaresi, 489
 Ertuğrul (Gazetesi), 449
 Evkaf Dairesi, 392
 Evrak Müdüriyeti, 404, 492, 493, 500

F,G

Fazile Hanım, 489
 Feraizci İbrahim Ağa, 492
 Fuhiyathane, 484
 Fukara ferver cemiyeti, 426
 Fûruhat, 389, 398, 430
 Gaz feneri, 385, 407, 442,
 Fökdere suyu, 357

¹ Bu dizin incelemiş olduğumuz “ 1326 Bursa Belediye Meclisi Karar Müsvette Cildi Üçüncü”adlı deftere aittir

Gureba Hastanesi, 423, 428, 432, 443, 443, 470
Gürcü Mehmed Nuri, 419

H

Hacılar Mahallesi, 420, 473
Hacı Mehmed Ağa, 447, 448, 466
Hacı Sabit Efendi, 361, 362, 365, 369, 371, 380, 385, 388, 390, 391, 392, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 412, 414, 415, 417, 419, 420, 421, 423, 426, 427, 430, 434, 436, 437, 439, 441, 444, 448, 449, 450, 451, 454, 455, 457, 460, 461, 483, 496, 497, 498, 499, 501
Hacı Selim Efendi, 395
Hafız Abdürrahim Efendi, 384, 412, 425, 477
Hafız Efendi, 361, 362, 365, 369, 385, 396, 397, 400, 401, 406, 415, 417, 425, 426, 427, 429, 449, 450, 451, 453, 455, 457, 458, 459, 462, 463, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 481, 482, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 499, 501, 502
Halime, 493
Hamamcı Şaban, 369
Hamdi, 487
Hamdi Bey, 453
Hancı esnafı, 366, 397
Hancı Süleyman, 444
Harik Kulesi, 435
Hasan Tahsin Efendi, 453
Hastahane atebbası, 415, 482, Hastahane meclisi, 432, 482
Hastahane müdüriyeti, 415, 423, 470
Hastahane sandığı, 443
Hayreddin Paşa Mahallesi, 490
Hayriye Hatun, 423
Himayet-i Fukara Cemiyeti, 499
Hisarkafı Komiserliği, 406
Huriye Bin Mehmed, 488
Hükümet Dairesi, 361
Hüseyin Efendi, 498
Hüsni, 443

İ, J

İbrahim Efendi, 492
İbrahim oğlu Süleyman, 369, 385, 400, 439, 462, 472, 477, 482, 486, 493, 496

İbrahim Paşa Mahallesi, 473
İhale, 364, 368, 370, 372, 374, 375, 378, 381, 383, 386, 387, 389, 393, 395, 401, 416, 418, 451
İplikci İsmail Efendi, 486, 496, 499

İrgandi Köprüsü, 382

İsmail, 486

İsmail Ağa, 412, 430

İsmail Efendi, 361, 362, 365, 369, 371, 380, 381, 384, 385, 388, 390, 391, 392, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 412, 414, 415, 417, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 434, 436, 437, 439, 441, 444, 453, 454, 457, 458, 459, 462, 463, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 485, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 496, 499, 501, 502, Jandarma, 433, 477,

K, L

Kasap Edhem Ağa, 453

Kereste pazarı, 432

Koza hanı, 432

Küçük tahıl pazarı, 386, 451

Levazım, 433, 453, 467

Lüks lambaları, 361, 406

M

Mağaza, 364, 370, 372, 373, 374, 375, 387, 400, 401, 476

Mahmud Ağa, 386, 451

Mahmudiye caddesi, 453

Maksim Mahallesi, 410, 477

Maliye Nezareti, 404, 410, 419, 488

Mecidiye Caddesi, 448, 453

Mehmed, 421

Mehmed Bey, 390

Mehmed Efendi, 362, 369, 371, 380, 381, 384, 385, 388, 390, 391, 392, 399, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 410, 414, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 434, 436, 437,

Mehmed Faik, 415

Mehmed Niyazi Efendi, 488

Mehmed Tevfik, 423

Meydancık Köprüsü, 378, 391, 395, 413, 501

Muhacirin komisyonu, 426, 464

Muhtaciye nizamnamesi, 477, 487, 488, 492, 493
 Mustafa Efendi, 364, 398
 Murtaza Bey 380, 381, 388, 390, 391, 392, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 412, 414, 415, 417, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 454, 455, 457, 460, 462, 463, 469, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 496, 497, 498, 501, 502,
 Mübayaa, 450, 453, 486
 Mültezim Hasan Ağa, 500
 Mümtaz Bey, 371, 455, 459, 460, 469, 476, 482, 484, 486, 488, 490, 491, 492, 493, 494, 497, 501, 502
 Münakaşa, 408, 416, 429, 452, 501

N

Nafia mühendisliği, 373, 382, 463
 Namazgah Köprüsü, 478
 Narh, 358, 380, 396, 425, 468, 481
 Nisa Hapishanesi, 423
 Nuri Çavuş, 448

O, Ö

Otomobil, otobüs, 369
 Orhaniye Kariyesi, 472
 Öşür, 390, 441, 469

P, R

Paşazade Mehmed Şekeri Beğ, 410
 Pazarcı esnafı, 427
 Polis, 385, 406, 412, 472, 478, 482
 Raşid, 402
 Reis Efendi, 361, 362, 365, 369, 371, 380, 381, 384, 385, 388, 390, 391, 392, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 412, 414, 415, 417, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 434, 435, 436, 437, 439, 441, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 499, 501, 502
 Reşid Efendi, 448
 Rıza Bey, 378

Rûsum, 373, 381, 402, 497

S, Ş

Salhane, 431, 434, 485
 Sanayi Mektebi, 429, 432, 436, 449, 452, 453,
 Sotraki Efendi, 384, 396, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 410, 412, 415, 417, 419, 420, 421, 423, 425, 430, 441, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 455, 458, 459, 461, 462, 463, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 498, 502
 Sedbaşı Komiserliği, 478
 Selimiye Mahallesi, 421, 424
 Sıhhiye müfettişliği, 412, 462, 470, 482
 Sipahizade Mustafa Efendi, 453
 Su komisyonu, 357, 378, 465
 Su mühendisi, 357
 Sultan Aleaddin Mahallesi, 373
 Süleyman Efendi zevcesi Emine, 494
 Şehabeddin Paşa Mahallesi, 373
 Şehreküsdü Mahallesi, 376
 Şih Efendi zade Emin Bey, 464

T

Tahıl bekçiliği, 496
 Tahıl hanı, 400
 Tahıl inşaatı tertibi, 450, 453, 486, 501
 Tahıl memurluğu, 363, 395, 396, 425, 446, 451, 468, 475, 481
 Tahsildar Halil Efendi, 337, 402
 Tahsildar Hasan Efendi, 402
 Tahsildar Mustafa Efendi, 402
 Tatarlar Köprüsü, 381, 392
 Tatarlar Mahallesi, 430, 444
 Tenzifat, 361, 397, 408, 412, 414, 416, 486
 Timurtaş Paşa su yolları, 498
 Tohum mektebi, 474
 Topçu Yusuf, 380
 Tulumbacılar, 371, 389, 438
 Türbecioğlu Ekmekci Yakovos, 453

U, Ü

Umumhane, 432
 Umurbey Mahallesi, 446, 494
 Uzun Çarşı, 432

V, Y, Z

Vehbi Bey, 361, 362, 365, 369, 371, 381,
385, 390, 391, 392, 396, 397, 398,
399, 400, 401, 405, 406, 408, 410, 412, 414,
415, 417, 424, 425, 426, 427, 429, 430,
434, 436, 437, 439, 441, 444, 446, 447,
448, 449, 450, 451, 453, 454, 457, 458,
459, 460, 461, 462, 463, 469, 471, 472,
473, 474, 475, 476,
477, 478, 480, 481, 483, 484, 485, 487,
488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 497,
499, 501, 502
Veledi Enbiya Mahallesi, 488
Veledi Vezir Mahallesi, 493
Vilayet Tensik Komisyonu, 495
Yeni suyu, 474
Yıldırım Mahallesi, 398, 489
Yol fazlası, 398, 430, 444, 446, 448
Zabıta, 412, 432

